

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Fatih DUMAN

İslâmiyet Öncesi
Arap Folkloru
ve **Kur'an**

araştırma

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Fatih DUMAN

1971 yılında Bolu'da doğdu. İlk ve orta öğretimini Bolu ve İstanbul'da tamamladı. Bu süreçte hafızlık yaptı ve klasik Arapça eğitimi aldı. 1998 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. Yüksek Lisansını Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Bölümünde Tefsir alanında yaptı. MEB'e bağlı okullarda DİN KÜLTÜRÜ ve AHLÂK BİLGİSİ Öğretmeni ve diğer görevlerde bulundu.

Çeşitli vakıf ve derneklerde sosyal çalışmalar yapan Fatih Duman Türkiye Üstün Zekalı ve Dahil Çocuklar Eğitim Vakfı (TÜZDEV) mütevellî heyeti üyesi, aynı zamanda bu vakfın Kayseri şube başkanı olarak görev yapmaktadır. Türk İslâm Sanatları Derneği üyesi olan, Klasik İslâm sanatlarından olan Naht Sanatı ile ilgili çalışmalar ve kişisel sergiler yapmıştır. Evli iki çocuk babasıdır.

Araştırma Yayınları: 168

© Ankara Okulu Basım Yay. San. ve Tic. Ltd. Şti.

Baskı ve Cilt

Vadi Grafik Tasarım Ltd. Şti.

İvedik Org. San. Bölgesi 88 Oto 3. Bölge

2284. Sokak. No: 101 Yenimahalle/ANKARA

Tel: 0312 395 85 71 Sertifika No: 33748

Dizgi, kapak: Ankara Dizgi Evi

Birinci basım: Nisan 2018

ISBN: 978-605-9503-28-0

Araştırma Yayınları

Şehit Mehmet Baydar Sokak 2/A Maltepe/Ankara

Tel: (0312) 341 06 90 Faks: (0312) 341 06 95

e-mail: ankaraokulu@ankaraokulu.com

İslâmiyet Öncesi

Arap Folkloru ve Kur'an

Fatih DUMAN

Araştırma Yayınları
Ankara 2018

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	9
1. GİRİŞ	11
1.1. Folklor Kelimesinin Anlamı ve Folklorun Alanı	11
1.1.1. Folklor/Halk Bilimi.....	11
1.1.2. İslâmiyet Öncesi Arap Toplumu	13
2. SOSYAL DURUM	27
2.1. Sosyal Yapı.....	27
2.2. Toplumsal Kategoriler.....	28
2.2.1. Bedevîlik-Hadarîlik (Köylü-Şehirli)	28
2.2.2. Hürler	37
2.2.3. Köleler ve Mevlâlar.....	38
2.3. Araplarda Kabile Yapısı.....	39
2.3.1. Kureyş Kabilesi.....	44
2.4. Aile Düzeni ve Kadının Durumu.....	46
2.5. Giyim	52
2.5.1. Kadın Giyimi	52
2.5.2. Erkek Giyimi	57
2.5.3. Süslenme	58
2.6. Törenler.....	60
2.6.1. Doğum Töreni.....	60
2.6.2. Sünnet Töreni	61
2.6.3. Evlenme Töreni.....	64
2.6.4. Ölü Gömme ve Yas Töreni.....	65
2.6.5. Bayram Törenleri.....	66
2.6.6. Muharrem Ayı ve Aşure Günü	67
2.6.7. Nesi Takvîmi.....	68
2.6.8. Kurban Törenleri	69

2.7. Cahiliye Döneminde Spor, Eğlence ve Müzik	70
2.7.1. Spor	71
2.7.2. Eğlence	73
2.7.3. Müzik	76
2.8. Yazı, Edebiyat, Şiir	79
2.8.1. Yazı	79
2.8.2. Şiir ve Şair	81
2.8.3. Edebiyat	85
2.9. Adlar ve Lakaplar	88
3. HUKUKÎ DURUM	91
3.1. Nikâh	91
3.1.1. Nikâh Çeşitleri	92
3.1.2. Mut'a Nikâhı	94
3.2. Boşanma	95
3.2.1. Zihar	102
3.3. Evlat Edinme	105
3.4. Süt Annelik	108
3.5. Mevâli	109
3.6. Köle ve Kölelik	111
3.7. Ceza Hukuku	115
3.7.1. Adam Öldürme	115
3.7.2. Kısas	117
3.7.3. Diyet Ödeme	121
3.7.4. Hırsızlık	124
3.7.5. Zina	125
3.7.6. Zina Cezası	127
3.7.7. Kumar	131
3.7.8. İçki	132
3.7.9. Miras Hukuku	136
3.7.10. Şahitlik	139
3.8. Savaşlar ve Ganimet	141

4. DİNİ DURUM	147
4.1. Tanrı İnancı.....	147
4.1.1. Putperestlik.....	151
4.1.2. Hıristiyanlık	157
4.1.3. Yahudilik.....	159
4.1.4. Sâbilik.....	161
4.1.5. Mecûsilik.....	162
4.1.6. Hanîfler	164
4.2. Olağanüstü Varlıklara İnanma.....	168
4.2.1. Melek	168
4.2.2. Cın	170
4.2.3. Büyü-Büyücülük.....	174
4.2.4. Fal ve Kehanet.....	176
4.2.5. Burçlar.....	178
4.2.6. Nazar	178
4.2.7. İbadetler.....	180
4.2.8. Hac	180
4.2.9. Umre	185
4.2.10. Zekât.....	189
4.2.11. Namaz.....	190
4.2.12. Oruç.....	193
4.2.13. Kurban.....	194
4.3. Kutsallar	200
4.3.1. Kâbe.....	200
4.3.2. İbadethaneler	201
4.3.3. Putlar	202
4.3.4. Yeminler.....	204
SONUÇ	209
KAYNAKÇA	213

ÖNSÖZ

Kur'an içerik olarak Allah-evren, Allah-insan, insan-insan, insan-eşya ilişkisine ait bütün hayatı kapsayan prensiplerden söz eder. Allah-insan ilişkisi değişmez kural ve prensiplere bağlandığı halde, insan-insan ve insan-eşya ilişkisini düzenleyen değerlerde ise genel bir çerçeve çizer. Zaman içerisinde de bu değerlerin normlaştırılmasını insanlara bırakır. Bir başka ifade ile toplumun değerlerini, gelenek ve göreneklerini, akla ve mantığa uygun olanları hakikate götüren bir yol olarak ilahileştirir.

İşte insanlara bırakılan bu alanlar, Kur'an'da ifadesini bulan: "Sen af yolunu tut, örf ile emret ve cahillerden yüz çevir" ayetiyle, Arap folklorunun geçerli olanını onaylar, adil olmanın da ıslah eder ya da yok sayar.

Kur'an'ı anlamak için onun indirildiği ortamı ve şartları iyi bilmek gerekir. İslâm öncesi Arap toplumunun folklorik olarak incelenmesi; Kur'an'ın indiği ortamın öğrenilmesini sağlar. Folklor da kaynaklarda yazıldığı üzere, bir bölgede yaşayan halkın veya sosyal grupların ortaya koyduğu gelenekleri, inançları, törenleri, müziği, edebi ürünleri vs. incelediği gibi, buna bağlı olarak o topluluğun dinsel, sosyolojik ve psikolojik davranış biçimlerini de araştırır.

İşte bu tanımdan hareketle bu çalışmamızda, folklor alanına giren ve konumuzun içeriğine uygun olanları ele alıp; Arap coğrafyasındaki uygulamaların Kur'an'da yerini ve nasıl değerlendirildiğini belirtmeye çalıştık. Amacımız İslâm öncesi Arap toplumunun toplumsal, kültürel ve dinî yapısının ne kadarının İslâmî nitelik kazandığını ortaya koyarak, yukarıda tanımlamaya çalıştığımız bir ulusun değerlerinin, aynı zamanda dinî değerler manzumesinden olduğunu vurgulamak istedik.

İslâm öncesi Arap toplumunun bütünüyle ilkel, barbar bir toplum olmadığı, aksine bir takım aşırılıklar olmakla beraber

siyasi, dini, hukuki ve toplumsal bir düzen içerisinde olduğu bilinen bir gerçektir. Ancak bu düzenlemelerin genellikle yazılı bir şekilde olmayıp gelenek ve göreneklere bağlı folklorik bir özellik arz ettiği de bilinen bir gerçektir.

Çalışmamızda izlediğimiz metot, konu hakkında İslâm öncesi dönemdeki folklorik uygulamaların kaynaklardan tespit edilmesi; konuyla ilgili Kur'an ayetlerinin ve peygamberimizin uygulamalarının ve zaman zaman ehli kitap uygulamalarına da atıflarda bulunarak karşılaştırmalı bir şekilde kısa değerlendirmeler şeklindedir.

Çalışmamız bir giriş, üç bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Girişte folklorun tanımı, alanı ve İslâm öncesi dönemde Arap Coğrafyasının tarihi ve fiziki çevresinin bir değerlendirmesini yaptık. I. Bölümde İslâm öncesi Arapların toplumsal yapısını, II. Bölümde hukuki yapısını, III. Bölümde ise dinî yapısını ve bu alanlarla ilgili uygulamaları inceledik. Ulaştığımız neticeyi de sonuç kısmında verdik.

Bu konuyu çalışma konusu olarak alıp, incelememizin nedeni şudur: Bilindiği üzere alanla ilgili yapılan çalışmaların İslâmiyet öncesi kültüre ait çalışmalar olduğunu biliyoruz. Ancak bu çalışmalar doğrudan cahiliye dönemi kültürünü ele almaktadır. Biz ise bunlardan farklı olarak; İslâm öncesi Arap toplumundaki folklorik unsurları bir taraftan değerlendirirken öte yandan da doğrudan Kur'an'da yer alan bu konuları bulmaya ve değerlendirmeye çalıştık.

Öteden beri kaynaklarda ve derslerimizde hocalarımızın bize verdiği bilgilerde şu hususun altı özellikle çizilir: "Kur'an üzerinde çalışma yapanların sağlıklı bir sonuca varması ancak İslâm öncesi Arap toplumunun inanç, toplumsal, kültürel ve folklorik yapısının çok iyi bilinmesi ile mümkündür" Biz bu çalışmamızda yukarıdaki ifadelerin ne kadar yerinde ve önemli olduğunu; Kur'an'ın toplumun değer yargılarına ne kadar sahip çıktığını ve getirdiklerinin öncekilerle ne kadar örtüştüğünü gördük.

Fatih DUMAN 2006

1. GİRİŞ

1.1. Folklor Kelimesinin Anlamı ve Folklorun Alanı

1.1.1. Folklor/Halk Bilimi

Folklor sözü İngilizce “folk” ve “lore” sözcüklerinden oluşmuştur. Folk “halk”, lore ise “bilim, bilgi” anlamına gelir. Bu nedenle Türkçede Folklor terimi “Halk Bilimi” sözüyle de karşılanmıştır.¹ Folklor terimini ilk olarak 1846 yılında kullanan İngiliz William J. Thoms’tur. Ünlü Türk halk bilimci Sedat Veyis Örnek’e göre Folklor, bir ülke ya da belirli bir bölge halkına ilişkin maddi ve manevi alanlardaki kültürel ürünleri konu edinen, bunları kendine özgü yöntemlerle derleyen, sınıflandıran, çözümleyen, yorumlayan ve son aşamada bir birleşime vardırma amaçlayan bir bilim dalıdır.²

Bir ülkenin, bir yöre halkının, bir etnik grubun yaşamının bütününe kapsayan ve temelinde o halkı oluşturan insanların ortak ve yaygın davranış kalıplarını, yaşama biçimini, belirli olaylar ve durumlar karşısında tavrını, çevresini ve dünyayı algılayışını açıklamada; geleneksel ve törensel yaşamı düzenleyen, zenginleştiren, renklendiren bir dizi beceriyi, beğeniyi, yaratıyı, kurumu, töreyi, kurumlaşmayı göz önüne sermede; bir ucuyla geçmişe, bir ucuyla da zamanımıza uzanan gelenekler, görenekler, âdetler zincirini saptamada; bu zincirin köstekleyici veya destekleyici halkalarını tek tek belirlemede; halk kültürünün atardamarlarını yakalayarak bunlardan özgün ve çağdaş yaratmalar çıkarmada folklorun rolü ve önemi birinci derecededir.³

1 Acıpayamlı, Orhan, *Halkbilim Terimleri Sözlüğü*, s. 128.

2 Örnek, S. Veyis, *Türk Halkbilimi*, s. 34.

3 Çobanoğlu, Özkul, *Halk Bilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, s. 67.

M. Şakir Ülkütaşır'a göre folklor, en derli toplu anlamıyla genel olarak sözlü halk edebiyatı, halk müzikisi, halk teması, halk gelenek ve inançları gibi tamamen fikrî ve manevî tezahürleri, kısaca halkın manevî kültürünü araştıran bir bilimdir. Düğün, bayram, cenaze, kandil, çocuk vs. ye ait halk gelenekleri; cin, peri, büyü, afsun, muska, gibi şeylere inanca şeklinde tezahür eden bütün halk inançları ile türküler, maniler, bilmece, oyunlar, masallar, menkıbeler, deyimler ve atasözleri folklorun konusu içindedir. Bütün bunlar belli kadrolar dâhilinde tespit ve tetkik edilir. Folklor araştırmalarının temel taşı olan kadro bir kategori içinde ve birbirleriyle yakından ilgili birçok maddeyi içine alan geniş bölümdür.⁴

Bu tanımların ortak noktasına göre folklor (halk bilimi): Doğumdan ölüme kadar insanların yaşantısında yer alan maddi ve manevî bütün kültür öğelerini bilimsel olarak derleyen, araştıran, değerlendiren ve bunların sistematik bir açıklamasını yaparak insanlığın kültür tarihini ve özellikle halk kültürünün genel gelişme kurallarını inceleyen, kültürler arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları belirleyip ortaya koyan, gerektiğinde de bu bilimsel sonuçları halkın yararına olacak biçimde düzenleyip halka aktaran ve hatta birtakım uygulamalarda bulunan bir bilim dalıdır.

Görüldüğü üzere Halk Bilimi bir ülkede yaşayan halkın olduğu kadar çeşitli sosyal grupların ortaya koyduğu gelenekleri, inançları, töreleri, müziği, oyunları, anonim veya bireysel sözlü geleneklerden kaynaklanan edebî ürünleri, el sanatlarını, halk hekimliğini, mimariyi incelediği gibi bunlarla bağlantılı olarak o topluluğun dinsel, siyasal, sosyolojik ve psikolojik tutum ve davranış biçimlerini yazılı ve sözlü kaynaklardan araştırarak, halkın folklorik yapısını anlamlandırmaya çalışır.⁵

İşte biz de bu anlamlandırmadan hareketle, VI. ve VII. yüzyıllarda Arabistan'da yerleşik ve göçebe kabile topluluklarının

4 Ülkütaşır, M. Şakir, *Cumhuriyetle Birlikte Türkiye'de Folklor ve Etnografya Çalışmaları*, s. 56.

5 Çobanoğlu, Özkul, *Halk Bilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, s. 71.

İslâm öncesi dinî bilinç ve ibadet gelenekleri ile ekonomik ve sosyo-kültürel değerlerini ve bu değerlerin Kur'an'daki yerini araştırmaya çalıştık.

1.1.2. İslâmiyet Öncesi Arap Toplumu

1.1.2.1. Fizikî Çevre ve Tarihî Görünüm Açısından Arabistan

Arabistan Asya'nın güneybatısında Basra Körfezi ve Kızıl-deniz arasında yer alan, üç yanı dağlarla çevrili, iç bölgeleri çöllerle çevrili büyük bir yarımadadır.

İslâm coğrafyacıları Arap Yarımadasını beş kısma ayırırlar:

1. Hicaz: Akabe'den Yemen'e kadar uzanır.
2. Tihamer: Kızıldeniz boyunca sürüp giden arazi.
3. Yemen: Arabistan'ın güneyinde ki arazi.
4. Necid: Hicaz dağlarında doğuya doğru uzanan dağlık ve çöl arazi.
5. Urûz: Doğudan Bahreyn'e batıdan Hicaz'a sınırdır. Yemen ile Necid arasında bulunduğundan Urûz ya da Yemame adı verilir.⁶

Eski çağlardan beri Arap Yarımadası ve civarında yaşayan Sami ırkına mensup topluluklara Arap denilir. İslâmî dönem öncesi yaklaşık altı asırlık Arap tarihi, İslâmî kaynaklarda geleneksel olarak, "bilgisizlik dönemi" ya da "barbarlık, vahşilik" anlamına gelen "cahiliye" kelimesiyle adlandırılır.⁷

Eski Arap Yarımadası'nda birbirinden oldukça farklı sosyo-ekonomik, politik ve kültürel yaşam biçimlerine sahip toplulukların bulunduğu bilinmektedir. Yemenli Himyerliler gibi bazı krallıkların olağanüstü fetihlerine dair tarihi kaynaklarda abartılı malûmatlar görölse de, çok eski dönemlerde Yemen, çevresinde saygı duyulan bir medeniyete sahipti. MÖ II. yüzyılda mimarinin ve mühendisliğin başyapıtı olarak, dünyanın muhteşem harikaları arasında yer alan, iki yüksek

6 en-Nedvi, Ebu'l-Hasan Ali el-Hasenî, *es-Siretû'n- Nebeviye*, s. 41.

7 Emin, Ahmed, *Fecru'l-İslâm*, s. 70.

dağ arasında inşa ettikleri Ma'rib Barajı, onları iyi bir yaşam standardına kavuşturan âdeta bir bereket kaynağıydı. "Talihli Arabistan" diye ünlenen Yemen, sun'î sulamanın yapıldığı bir tarım ülkesiydi.⁸ Yemen'in, Samilerin anayurdu veya en azından onların "ilk kuruluş yeri" olduğu sanılmaktadır. Bereketli güneyle ilgili hatıralar, İslâm öncesi çağların Arap hikâyelerinde bol bol yer almaktadır.⁹ Barajın çökmesinden sonra Gassaniler Suriye'ye, Hazreciler Yesrib'e ve Benu Huzaa da Mekke'ye göç etti ve oralarda birçok yerli nüfusu etkiledi. Roma imparatoru I. Jüstinyen'in direktifleri doğrultusunda ülkeleri, 525 yılında Habeşli Abisinyalılar tarafından fethedilinceye kadar Yemenliler kendi aslı topraklarında bağımsız bir hayat sürdürdüler. O tarihten itibaren Yemen yönetimi, Abisinya krallığının yardımcısı konumuna düştü. Ebrehe'nin komutasındaki Abisinyalılar bir adım daha ilerleyerek kutsal Kâbe'yi tahrip etmek ve Mekke'yi fethetmek üzere Milâdi 570 yılında Arabistan'a girdiler. Ebrehe'nin bütün ümit ve gayretleri fiyaskoyla sonuçlandı ve ordusu vurgun yiyerek görülmemiş, korkunç bir akıbetle karşılaştı. Bu olaydan kısa bir süre sonra, Yemenliler, Perslerin yardımıyla ülkelerinin hâkimiyetini tekrar ellerine geçirdiler ve 628'de krallarıyla birlikte İslâm'ı benimsediler.¹⁰

Arabistan'ın kuzey sınırıyla bitişik; Fırat ve Dicle nehirlerinin suladığı verimli toprağı ve ılımlı iklimiyle dikkati çeken Mezopotamya ise birçok medeniyete beşiklik yapmıştır. Önemli coğrafi ve stratejik konumu sebebiyle Mezopotamya, İslâmiyetin doğuşuna kadar birçok kez el değiştirmiş; bölgede, imparatorlukların biri gidip öbürü gelmiştir. İslâmiyetin geldiği sırada, İran'ın kontrolünü kabul etmiş vasat bir devlet olarak, Irak ve havalisinde, Hira krallığı bulunuyordu. Akdeniz iklimine sahip Suriye bölgesinde yer alan Lübnan, Filistin ve Ürdün, insan hayatı için ideal şartları haizdi. Bölge, Irak'la karşılaştırıldığında, nispeten küçük olmasına rağmen, Asya, Afrika ve Avrupa arasında uluslararası bir

8 Esad, Mahmud. *İslâm Tarihi, Tarih-i Din-i İslâm*, s. 99.

9 Watt, W. Montgomery. *H. Muhammed Mekke'de*, s. 9.

10 Husayn, Sayyid Matlub, *Evolution of Social Institutions in Islam*, s. 2-3.

yol üzerinde bulunduğu için savaşçılara doğal bir geçit sağlıyordu. Persler, Grekler, Mısırlılar ve Romalılar ordularıyla birlikte bölgeden tekrar tekrar geçerek burayı yerle bir edip pek çok kez medeniyet kurdular.¹¹ Bu hareketli ortam, orada yaşayanların daima faal ve canlı kalmasına neden oldu. İki büyük din olan Yahudilik ve Hristiyanlığın bu bölgede zuhur etmesi hareketli ortamın düşünce ve kültür hayatına yansımalarının kanıtıdır. Batıda ise geniş, ama oldukça verimsiz sahil şeridinde yer alan Tihama çölü ile merkeze doğru tepelikler halinde yükselen Necd bozkırı, kurak iklimi ve engebeli arazisi ile Hicazlıların kıyından uzak iç kesimlerde yaşamasını zorunlu kılmıştır. Hicaz bölgesinde yer alan yerleşim birimleri içinde bilhassa Mekke, yaşam için doğal şartlardan yoksun, barınması güç bir yerdi. Bununla birlikte Hz. İbrahim'in, karısı Hacer ile küçük oğlu İsmail'i hiç kimsenin yaşamadığı Mekke'de iskânıyla birlikte çok geçmeden etraftaki insanlar (Cürhümiler) gelerek oraya yerleşmişlerdir. Hz. Hacer ve İsmail'in gelişiyle âdeta Mekke'nin kaderi değişmiş ve her türlü yaz ve kış yiyeceklerinin (genellikle Taif ve Yesrib'den ithal edilse de) bulunduğu bir yerleşim birimi haline gelmiştir.¹² Mekke, Taif'le veya Hicaz'daki diğer yerleşim bölgeleriyle karşılaştırıldığında, nispeten elverişsiz çöl şartlarına sahip olduğundan hırslı müstevililerin pek dikkatini çekmiyordu. Bunda çevresindeki ürkütücü çöller ile engebeli tepelerin de önemli rolü vardı. İkliminin kurak, arazisinin çöl, yakın ve uzak komşu bölgelerin topraklarının verimli ve cazip görünmesi ekonomik ve kültürel güvenliğin ve istikrarın temini açısından Mekke'ye önemli avantaj sağladı. Böylece uluslar arası ticarî ilişkilerini canlı tutabildikleri halde, örf ve âdetlerini, dillerini değiştirmeden muhafaza edebildiler.¹³

11 Husayn, Sayyid Matlub, *age.*, s. 3-4.

12 Konyalı, Mehmet Vehbi, *Hulâsatü'l-Beyan fî Tefsiri'l-Kur'an*, C. VII, s. 2712; Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, C. I, s. 25; Watt, Montgomery, *age.*, s. 8-9

13 Hodgson, M.G.S., *İslâm'ın Serüveni: Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*, C. I, s. 93.

1.1.2.2. Mekke/Bekke

Mekke, Kızıldeniz'den 100 km uzaklıkta, 360 metre yükseklikte bir yerleşim yeridir.¹⁴ Topoğrafik özellikleri itibarıyla yuvarlağa yakın hilal şeklindedir. Kuaykian dağlarının eteklerinden başlayan karşılıklı iki tepeden Ebu Kubeys Dağı doğuya, Kuaykian Dağı ise batıya doğru uzanmaktadır. Ebu Kubeys Dağı bölgede en büyük dağdır. Mekke'yi çevreleyen dağlar arasında Fadîh, el-Metabih, el-Felak, el-Hacun, Sakar ve Tihame dağları bulunmaktadır. Bu dağlar arasında genişleyerek Batha'ya uzanan küçük vadiler ve bu vadilerin dağla birleştikleri mekânlarda yerleşim yerleri vardır. Bu yerleşim yerleri orada yaşayan kabilelerin ismini almaktaydı. Bu yerler hendek şeklinde bir koridorla Harem'e kadar uzanır.¹⁵

Mekke'nin Bekke olarak adlandırılmasını İbn Hişam şöyle ifade eder: "Oranın zalimlerinin orada bir şey yaptıkları zaman boyunlarını bekk eder (kırar) olduğundandır. Bekke; Mekke çukurunun ismidir. Çünkü onlar orada tabak eder oldukları, yani izdiham eder oldukları için bu isim ona verildi."¹⁶

Mekke Cürhümlüler ve Katura zamanında Ma'lat (yukarı şehir) ve Mesfele (aşağı şehir) olarak ikiye ayrılmıştı. Mekke'ye tümüyle Harem denilirdi. Haremden aşağı doğru eğimli olan bölgeye "el-Mesfele", yukarı doğru uzanan yere ise "el-Ma'lat" ismi verilmiştir.¹⁷ Mekke vadisi Hz. İbrahim'den önceki dönemlerde Şam'dan Yemen'e ve Yemen'den Şam'a giden kabilelerin uğrak yeri olarak bilinir.¹⁸

Bugün Mekke şehrinin bulunduğu bölgede çok eski zamanlarda Amelika, Ad, Semud kavminin uzantıları olan Cürhümlülerin yaşadığı rivayet edilir. Cürhümlüler burada yaşarlarken Hz. İsmail ve annesi Mekke vadisine inmiş, Hz. İsmail burada Cürhümlülerden bir kızla evlenmişti. Hz.

14 Lammens, "Mekke" md., *İA.*, C. VII, s. 630.

15 Çelikkol, Yaşar, *İslâm Öncesi Mekke*, s. 35.

16 *Sireti İbni Hişam Tercümesi*, C. I, s. 159.

17 Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, C. I, s. 116.

18 Heykel, Muhammed Hüseyin, *Hazreti Muhammed Mustafa*, trc. Ömer Rıza Doğrul, s. 16-19.

İsmail babası Hz. İbrahim ile beraber Kâbe'yi inşa etmiş ve Cühümlülerle dinini yaşamış ve dinini yaymaya çalışmıştı. Cürhümlülerin zenginleşmesi neticesinde ortaya çıkan bozulmalar çevreden gelen hacılar için çekilmez bir hal almaya başlamış ve bunun neticesinde Huza'a kabilesi yönetimi ele geçirmişti.¹⁹ Daha sonra Kureyş'ten Kusay bin Kilab, Huzaalı Huleyl b. Hubşiyye kızı Hubba ile evlendi. Kayınpederinin ölümüyle iktidarı ele geçirdi. Kavmini Mekke'ye topladı, onların ve Mekke halkının üzerine malik olmak istedi, onlar da bunu kabul ettiler.²⁰

Kusay Mekke'yi kavmi arasında mahallelere böldü ve Kureyş'ten her bir kavmi Mekke'de gelip içinde bulundukları evlerine yerleştirdi. Kureyş onun adını Mücemmi (toplayan) koydu. Çünkü onların işlerini toparladı ve onunla hareketlendiler. Kusay, Kâbe'nin yanına kendisi için bir meşveret evi yaptırdı ve kapısını Kâbe'ye doğru açtı. Kureyş'in işlerini buradan yürütür ve hüküm verirdi. Kusay'ın sağlığında ve ölümünden sonra da Kureyş'ten olan kavmi arasında onun koyduğu kurallar ve âdetler hiç şaşırmadan uyulan bir din gibiydi.²¹

Mekkeliler, Hz. Muhammed'den yaklaşık beş nesil önce Hz. İbrahim'in soyundan gelen Kusay'ın önderliğinde civardaki kabilelerin desteğini de alarak, *Kureyş* adı altında birleşmişlerdi. Mekke, Kusay'dan önce, genellikle, şu boylardan oluşmaktaydı:²²

1. Harisoğulları
2. Muhariboğulları
3. Âmiroğulları
4. Adiyyoğulları
5. Sehmoğulları

19 Çelikkol, Yaşar, *İslâm Öncesi Mekke*, s. 28-29.

20 İbn Hişam, *Streit İbnî Hişam Tercümesi*, C. I, s. 165-172.

21 Çelikkol, Yaşar, *İslâm Öncesi Mekke*, s. 112.

22 Günaltay, Şemsettin, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, s. 51-62.

6. Cumahoğulları

7. Teymoğulları

8. Mahzumoğulları

9. Zühreoğulları

10. Esedoğulları

Daha sonraları bunlara Abduddar ve Abdumenafoğulları eklenerek sayıları on ikiye çıkmıştır. Abdüşşems, Haşimiler ve Ümeyyeoğulları gibi oymaklar ise, sonraki soylardan oluşmuştur. Kureys'in dağınık oymaklarını bir araya getirerek Mekke'de yerleştiren Kusay'ın oğullarından Abduddar ve Abdumena, babalarının ölümü üzerine (MS 480) Kâbe ve hac hizmetlerini üstlendiler.²³ Yukarıda bahsedilen sebeplerle kendilerini tehdit eden güçlü bir düşmandan mahrum olmaları, bir bakıma Mekkelilerin, öteden beri, düzenli bir siyasi devlet kurmalarını engellediği söylenebilir. Bununla birlikte tamamen bir başıbozukluk da olmayıp bedevî prensipleriyle örgütlenen bir tür oligarşik yapılanma vardı; kabile meclisleri üstünde bir kral veya başka bir idarî kurum yoktu. Herhangi bir bağlayıcılığı olmayan istişare heyeti, bütün kabilelerin soylularından oluşuyordu. İdarî ve ticarî gelenekler, güç ve itibarlarına göre kabileler arasında taksim edilmişti. Modern anlamda bir seçim olmaksızın görevler, genellikle tevarüs yoluyla ailenin yeni nesillerine geçerdi.²⁴ Kâbe'nin hemen yanında yer alan *Darunnedve*, idarî gelenekleri yürüten Kureys temsilcilerinin "şuraya" katıldıkları bir tür "senato" veya "parlamento" konağıydı. Bu meclis, icra yetkisi olmadığı için sadece meseleleri görüşürdü. Her oymak nazarı olarak bağımsızdı ve istediğini yapabiliyordu. Ne var ki, oy birliği ile alınan kararlar çoğu defa etkili olur ve böylece töre ve yerleşik geleneklerden sapmaların icabına bakmanın yolları aranırdı.²⁵

23 Babel, August. *Hız. Muhammed ve Arap-İslâm Kültür Dönemi*, s. 30.

24 Hamidullah, Muhammed, *İslâm'a Giriş*, s. 17.

25 Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, C. I, s. 31; Hodgson, M. G. S., *İslâm'ın Serüveni: Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*, C. I, s. 93; Es'ad, Mahmud *age.*, s. 114; Watt, W. Montgomery, *age.*, s. 15.

M. Watt, İslâm öncesi Mekke demokrasisi ile Atina demokrasisini karşılaştırırken, Mekke senatosunun kararlarının “en kötüyü daha iyi gayeymiş gibi gösterebilen aldatıcı güzel konuşmalar üzerine değil de, çoğu zaman kişilerin gerçek liyakatleri ve siyasetleri üzerine kurulu” olduğundan, “Mekke *mele*’ini, Atina *ekklesia*’sından daha bilgece ve daha sorumlu bir meclis” olarak görür.²⁶ Dış düşman tehlikesini pek hissetmeyen Kureyş, kendi boyları arasında ise bazen kavgalara varacak ölçüde rekabet yaşamaktaydı. Babaları *Kusay*’ın ölümü üzerine (M. 480) Kâbe ve hac hizmetlerini *Abduddar* ve *Abdumenaf* üstlendi.²⁷ Zamanla servet ve nüfuz bakımından kardeşine üstünlük sağlayan Abdumenaf, dünyevi otoriteye ait iş ve yetkileri kardeşi *Abduddar*’dan alarak ona sadece dinî otoriteyi bıraktı. İki kardeş hayatta iken bu paylaşım razı oldular. Fakat onların vefatlarından sonra çocukları arasında korkunç bir rekabet ve üstünlük yarışı başladı. *Abdumenaf*’ın, *Abduşşems*, *Haşim*, *Muttalib* ve *Neufel* adlı oğulları servet ve nüfuz bakımından *Abduddaroğulları*ndan üstün olduklarından, dünyevi otorite gibi dinî görevleri de ellerine almak istediler. *Abduddaroğulları* buna razı olmadıkları için aralarında şiddetli bir düşmanlık ortaya çıktı. On iki boydan oluşan Kureyş, bu yüzden düşman iki gruba ayrıldı. *Abdumenafoğulları*’na taraftar olanlar (*Esed*, *Zühre*, *Teym* ve *Harisoğulları*) tarihte “*Mutayyebûn (güzelkokullar)*”, *Abduddaroğulları*’na destek verenler (*Mahzum*, *Sehm* ve *Cumah* ve *’Adioğulları*) ise “*Ahlâf (yeminliler)*”²⁸ isimleri ile bilinmektedir. İki gruba verilen bu isimler ittifaklarını kutsamak için yapılan tören ile ilgilidir. *Abdumenaf* kadınları, müttefiklerinin kendi lehlerine olan ittifaklarını kutsamak için misk ile dolu bir kap getirerek Kâbe’nin kenarına koymuş, müttefik oymaklara mensup kişiler teker teker ellerini bu kaba daldırarak ve Hacerü’l-Esved’e dokunarak davalarından dönmeyeceklerine yemin ettiklerinden kendilerine “*Mutayyebûn*”

26 Watt, W. Montgomery, *Hız. Muhammed Mekke’de*, çev. M. Rahmi Ayas ve Azmi Yüksel, s. 16.

27 Günaltay, Şemseddin. *age.*, s. 59.

28 Watt, W. Montgomery, *age.*, s. 16.

ismi verilmiştir. Abdüddaroğulları'nın haklarını savunmaya söz verip yemin eden müttelikleri de içi kan dolu bir çanakla aynı töreni yapıp, yeminlerinden dönmeyeceklerine söz verdiklerinden bunlara da "ahlâf" denmiştir.²⁹ Kutuplaşmanın sıkı sıkıya aile şecerelerini izlemediğini görmek ilgi çekicidir. Kusay'ın ailesiyle birlikte diğer aileler de bölünmüştür.³⁰ Bu, kana dayalı kabileciliğin gevsemeye başlamasının ve maddi çıkarlar üzerine kurulan bir birlik düşüncesinin ilk belirtisi-dir. Kavga neredeyse savaşa dönüşeceği sırada uzlaşmaya varıldı. Ancak, iki grup arasındaki rekabet devam ettiğinden uzlaşma sürekli olmadı; sorunlar geçici olarak dondurulmuştu.

Nitekim daha sonraki yıllarda, Hz. Muhammed'in peygamberlik görevini bu rekabet hissiyle reddedenler oldu. Abdumena'fın ölümünden sonra oğlu Abduşşems, uhdesine aldığı Sikaye (Hacılara su dağıtma) ve Rifade (Hac mevsiminde yoksullara yiyecek sağlama) görevlerini işlerinin çokluğu sebebiyle kendisinden daha zengin olan kardeşi Haşim'e bıraktı.³¹ Sonraki zamanlarda benzeri bir rekabet Haşim ile Abduşşems'in oğlu (yeğen) Ümeyye arasında yaşanmıştır. Haşim, oldukça başarılıydı; bölge ülkeleriyle kervanların emniyeti konusunda sözleşmeler yaparak, yazın Suriye ve Filistin'e, kışın da Yemen'e olmak³² üzere iki büyük ticaret kervanı çıkarmaya başladı. Böylece Kureyşlilerin servet ve refahı arttı.

Araplar Kusay'dan itibaren, Kâbe'nin koruyucusu ve hizmetkârı olan Kureyş'e derin saygı duymaya başlamışlardı. Bu sayede Kureyş kervanları uzun ticaret yollarını hiçbir saldırıya uğramadan geçebiliyordu.³³ Bu arada yeğeni Ümeyye de ticaret yoluyla büyük bir servet kazanıp Haşim ile anlaşmazlığa düşerek huzursuzluk çıkardı. Araya giren hakemlerin Haşim'in lehine karar vermesiyle konu tekrar kapandı.³⁴ Anlaşıldığı üzere, Mekke'de en güçlü olanlar, çeşitli sebeplerle, komuta-

29 Günaltay, Şemseddin, *age.*, s. 59; Watt, W. Montgomery, *age.*, s. 12.

30 Watt, W. Montgomery, *age.*, s. 12.

31 Günaltay, Şemseddin, *age.*, s. 60.

32 Kureyş, 106/1-4.

33 Günaltay, Şemseddin, *age.*, s. 61.

34 Günaltay, Şemseddin, *age.*, s. 61.

sındaki Fil Ordusu'nun karşısına çıkan Kureyşlilerin başında, Hz. Muhammed'in dedesi Abdulmuttalib'in sözcü olarak bulunuşu, o sıralarda Mekke yönetiminde Muttaliboğulları'nın etkili olduğunu göstermektedir. Daha sonraki yıllarda en güçlü iki boy olarak Abdüşşems ile Mahzumoğulları'nın adı geçmektedir. Utbe ve kardeşi Şeybe, Abdüşşems'in bir bölümünden sorumluydular. Benu Umeyye'nin başına, Utbe'nin kızı Hind'le evlenen Ebu Süfyan geçmişti.³⁵

Hz. Muhammed'in gençlik yıllarında, Ebu Süfyan, oymağının itibarına paralel olarak Mekke'nin siyasetini elinde tutuyordu. Şahsi nüfuz ve gayretiyle Haşımoğulları'nın mevkisini yükselten Abdulmuttalib'den sonra oymağın nüfuzu oldukça azalmıştı. Çünkü, oğullarından Ebu Talib zengin değildi. Abbas zengin olmasına rağmen sürekli Mekke'de kalmıyordu. Ebu Leheb ise toplum tarafından pek sevilip sayılmayan bir kimse olarak biliniyordu.³⁶

Genel olarak İslâm öncesi Mekke toplumunun yapısı buydu. Mekke ve Kabe'nin önemi Kur'an'da ve hadislerde yerini bulmuştur: *"Şüphesiz, insanlar için kurulan ilk ibadet evi elbette Mekke'de, âlemlere rahmet ve hidayet kaynağı olarak kurulan Kâ'be'dir."*³⁷ *"Böylece biz sana Arapça bir Kur'an vahyettik ki, şehirlerin anası olan Mekke'de ve çevresinde bulunanları uyarasın."*³⁸ "Allah, bu beldeyi semavat ve arzı yarattığı zaman haram kıldı. Burası, kıyamete kadar Allah'ın haramıyla haramdır (onu insanlar haram kılmamıştır). Benden önce kimseye orada kital helal olmadı. Bana da günün bir müddetinde helal kılındı. Burası kıyamete kadar Allah'ın haramıyla haramdır. [Allah'a ve ahirete inanan hiç kimseye, orada kan dökmesi helal değildir]. Ayrıca onun dikenini koparılmaz, av (hayvan)ı ürkütülmez, buluntusu da alınmaz (yerinde

35 Lings, Martin, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. Nazife Şişman, s. 97; Watt, W. Montgomery, *age.*, s. 39.

36 Kurt, Abdurrahman, "Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yönden İslam Öncesi Mekke Toplumu", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. X, Sayı: 2, s. 97-122.

37 Âl-İmran, 3/96.

38 Şûrâ, 42/7.

bırakılır). Ancak ilan edip sahibini arayacak olanlar alabilir. Mekke'nin otu da biçilmez!" Abbas (ra) atılarak: "Ey Allah'ın Resulü! İzhir otu hariç olsun" dedi. Aleyhissalâtu vesselâm: "İzhir hariç!" buyurdu.³⁹

1.1.2.3. Medine/Yesrib

Bu şehrin yaygın adı Medine olmakla birlikte, yine İslâmî devirde ortaya çıkmış, diğer bir takım isimleri de vardır. Bunlardan bazıları şunlardır: Tâbe, Tayyibe, Daru'l-İman, Daru's-Sünne, Azra, Cabire, Mecbûre, Muhabbe, Mahbûbe, Kasime, Kasametul-Cabire, Yendede.⁴⁰

Medine, Mekke'den yaklaşık olarak dört yüz km. kuzeyde, Kızıldeniz'den de yaklaşık iki yüz km. içerdedir. Medine şehri, kuzey doğu tarafında dört km. uzaklıkta Uhud Dağı ve Avr dağları ile çevrili, kuzeye doğru hafif meyilli bir ovada bulunmaktadır. Bu ova doğu ve batı yönlerinde "harra" denilen siyah bazalt taşları ile kaplı arazi ile çevrilmiştir. Doğü harraları şehirden uzaktadır ve bu harralar ile şehir arasında kalan arazi oldukça verimlidir. Ova güney tarafında tamamen açık olup, çorak Arabistan ovaları içerisinde bolca suya sahip olması ona ayrı bir özellik vermektedir. Buradaki yer üstü sularının kaynağı yağın yağmurlardır. Bu yağmurlar toprak altındaki su seviyesinin yükselmesine ve her taraftan kaynakların fışkırmasına sebep olurlar. Çok yağmur yağdığı zamanlar bu kaynaklar ve yağmur suları şehrin güney tarafındaki mahalleleri tehdit ederdi. Hz. Osman zamanında sel sularının şehri böyle bir tehlikeye maruz bırakması onun bir set inşa ettirerek bu tehlikeyi önleme yoluna gitmesine sebep olmuştu. Toprak yapısının suyun yeraltında depolanmasına elverişli olması Medine halkının bu arada tarımla uğraşmasına imkân sağlamıştır. Üretilen mahsullerin başında hurma gelmektedir. Ayrıca portakal, limon, üzüm, şeftali, muz, incir ve kayısı bağları bulunmaktadır.⁴¹

39 Müslim, Hacc 445, Ebu Dâvûd, Menasik 90, Buhârî, Cezau's-Sayd 9.

40 el-Endelusi, Abdullah. *Muc'emu Ma İste'ceme*, C. VI, s. 1201, 1202.

41 Bozkurt, Nebi, Küçükkaşçı, M. Sabri. "Medine" md., *DİA.*, C. XXVIII, s. 305.

Medine'de yazlar sıcak geçer; ancak havası bunaltıcı olmayıp gayet lâtiftir. Kışlar ise hava serin ve yağmurludur. Medine'nin rutubetli iklimi Arabistan'a hâkim kurak çöl ikliminden buraya gelenlerin ateşli hastalıklara yakalanmalarına sebep oluyordu. Nitekim Mekke'den buraya hicret eden muhacirlerden bir kısmı Medine'nin havasına alışana kadar oldukça muzdarip olmuşlardı. Hz. Ebu Bekir'in ateşi o kadar yükselmisti ki o, durumunu ölüme ayağındaki ayakkabılarından daha yakın olduğunu ifade eden bir şiirle Rasulullah (sav)'e bildirmişti.⁴²

Eski devirlerde Amalikalılar ve Cürhümlülerden bir grup buraya gelip yerleşmiş ve bedevilerin aksine evler inşa ederek yerleşik ve tarıma bağlı bir yaşam sürmeye başlamışlardı. Bedeviler, bu durumlarından dolayı onları, "Nabatiler" adını takarak küçümsüyorlardı. Tarıma elverişli Medine Ovası'nda yerleşen bu kimselerin çoğalmaları sonucu evler sıklaşmış ve burası küçük bir şehir halini almıştı. Daha sonra varlıklarını İslâmî döneme kadar sürdürecektir olan Yahudilerin buraya gelip şehir halkından izin alarak şehrin dış taraflarına yerleştikleri görülmektedir. Yahudilerin Medine'ye ne zaman gelip yerleştikleri kesin olarak bilinmemektedir. Yaygın olan görüş; Buhtannasr'ın Kudüs'ü işgal edip Yahudileri buradan çıkarmasıyla⁴³ onların güneye doğru göç edip Maknâ, Teymâ, Vadi'l-Kurâ, Hayber ve Fedek'e dağılarak buralara yerleştikleridir. Ayrıca, Suriye'nin Rumlar veya Filistin'in Romalılar tarafından işgal edilmesi Yahudilerin buralara göç etmesine sebep gösterilmekle beraber, Medine'nin eski devirlerdeki tarihi hakkındaki bilgiler güvenilir olmaktan uzaktır.⁴⁴

Medine'ye sığıntı olarak gelen Yahudiler, bir zaman sonra güçlenerek, Cürhümiler ve Amalikalıları buradan çıkartıp şehre hâkim oldular. İlk önceleri, Kaynukaoğulları Yahudileri lider konumda iken, daha sonraları Kurayza ve Nadiroğulları şehrin yönetimini ele geçirdiler. Yahudiler, dı-

42 Buhâri, *Fedailul-Medine*, s. 12.

43 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, C. I, s. 262.

44 Hamîdullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, C. I, s. 594.

şarıdan gelebilecek saldırılara karşı bir takım kaleler de inşa etmişlerdi.⁴⁵

Ancak daha sonraları, Yemenli iki kardeş kabile Evs ve Hazrecilerin buraya gelip yerleşmeleri Medine tarihinde yeni bir safha açmıştı. Rivayetlere göre, Ma'rib Seddi'nin sel sularıyla yıkılmasından sonra, kuzeye doğru yapılan göçlerden birinde Evs ve Hazrec, mümbit arazilerle çevrili Medine'ye yerleşmek istemişlerdi. Şehre hâkim olan Yahudiler, onlara dış mahallelerde yerleşme izni vermişlerdi. Evs ve Hazrec Yemenli Harise b. Sa'lebe'nin oğulları olup, anneleri Kayle'ye nispetle onlara Kayleoğulları da denilmekteydi. Zamanla güçlenen Evs ve Hazrec kabileleri Yahudilerin hâkimiyetine son vererek şehrin idaresini ele geçirdiler. Bu tarihten sonra Yahudiler, kendilerine oturma izni verilen Medine'nin dış mahallelerinde varlıklarını devam ettirebildiler.⁴⁶

Evs ve Hazreciler iki kardeş kabile olmakla birlikte, Hz. Muhammed'in hicretine kadar devam eden büyük bir çatışma içerisinde idiler. Yahudi kabilelerin kimisi Evs ile kimisi de Hazrec ile ittifak kurmuş ve bu çatışmayı kızıştırarak uzun müddet sürmesine sebep olmuşlardı. Evs ile Hazrec'in sürtüşmesi Yahudilerin işlerini kolaylaştırdığı için onlar bu durumdan memnundular. Bununla birlikte Yahudi kabileler arasında da bir birlik yoktu. Evs ve Hazrec arasında çıkan kanlı savaşlara taraf oldukları da görülmektedir.⁴⁷ Bu savaşlar, Evs ve Hazrec'in gücünü tüketirken, Yahudilerin iktisadi bakımdan güçlenerek, Medine ekonomisine hâkim olmalarına sebep oldu.⁴⁸

Medine'de bulunan Yahudiler, dinleri hariç tamamen Araplaşmışlardı. Onların kabile taksimatından, şahıs adlarına dek her şeyleri Araplarla aynıydı. Bu durum bazı müsteşriklerin, onların Arap asıllı olup Yahudiliği sonradan kabul

45 Umeri, Ekrem Ziya. *Medine Toplumu*, s. 18.

46 Bozkurt, Nebi. Küçükkaşçı, M. Sabri. "Medine" md., *DİA.*, C. XXVIII, s. 305.

47 İbnü'l-Esir, *age.*, C. I, s. 658-687

48 Çelik, Ali, *İslâm'ın Kabul veya Reddettiği Halk İnançları*, s. 42.

etmiş kimseler⁴⁹ olduğu fikrini ileri sürmelerine sebep olmuştur ki, bu doğru değildir. Zira Kur'an'da onlara İsrailoğulları diye hitap edilmektedir. (Bakara, 2/47).

Hicretten bir kaç yıl önce vuku bulan Buas savaşında Evs ve Hazrec'in ileri gelenlerinin çoğu hayatını kaybetmişti. Son Buas savaşına kadar yüz yirmi sene süren kanlı çatışmalar her iki tarafı oldukça zayıflatmıştı. Bunun içindir ki, Kureyşlilerle bir ittifak anlaşması gerçekleştirebilmek için Mekke'ye heyetler gönderilmekteydi. Bu heyetler Mekke'de kendilerine müttefik arıyorlardı. Hicretten üç yıl önce, son savaşta mağlup durumdaki Hazrec kabilesine mensup altı kişilik heyet, Akabe mevkiinde Hz. Muhammed'in çağrısına uyarak Müslüman olmuşlardı. Bu esnada onlar Hz. Muhammed'e Medine'deki durumu şöyle anlatıyorlardı: "Biz kavmimizi, hem birbirlerine karşı, hem de kavmimizden olmayan bir kavme (Yahudiler) karşı aralarında düşmanlık ve kötülük olduğu halde geride bırakmış bulunuyoruz. Umulur ki Allah onları da senin sayende bir araya toplar. Dönüp, onları da senin buyruğuna davet edeceğiz ve öğrendiklerimizi onlara da öğretmeye çalışacağız" demişler ve Medine'ye dönerek hemen tebliğe girişmişlerdi. Kısa aralıklarla gerçekleşen Akabe bey'atlarından sonra Hz. Muhammed, Medine'ye hicret kararı aldığı anda İslâm, Medine'de birçok taraftar bulmuş durumda idi.⁵⁰

Yahudiler, Kitap ehli oldukları için putperest Medinelilere nazaran bilgili kimselerdi. Onlar mağlup duruma düştükleri müşrik Araplara; "Bir peygamber gelmek üzeredir. O peygamber gelince ona tâbi olacağız. İrem ve Ad kavimleri gibi kökünüzü kazıyacağız" derlerdi.⁵¹

Ancak, Peygamber'e Medineli Araplar tâbi olmuş, Yahudiler ise ona düşmanlık etmekten başka bir tavır takınmamışlardı. Bu düşmanlıkları onların Medine'den, peşinden de Arap Yarımadası'ndan köklerinin kazınmasına sebep teşkil etmişti.

49 Buhl, "Medine" md., İA., C. VII, s. 460.

50 Voll, J. O., *İslâm: Süreklilik ve Değişim*, s. 20.

51 Köksal, Asım, *İslâm Tarihi (Mekke Devri)*, s. 374.

Hicretle birlikte Medine'de ilk yapılan şey, bir İslâm devleti kurularak, herkesin (müslim-gayrimüslim) haklarını ve görevlerini tespit eden bir anayasanın hazırlanması olmuştur. Kurulan bu devletin tabii başkanı Hz. Muhammed olup, bütün işler onun emir ve talimatları doğrultusunda yürütülüyordu. Hz. Muhammed, toplumun teşkilatlandırılması ve buraya hicret eden muhacirlerin problemlerinin çözülmesi ile uğraşırken diğer taraftan kurulan yeni devleti tehdit eden müşrik güçlere karşı korunabilmesi için tedbirler alıyordu.⁵²

Hicretten hemen sonra Hz. Muhammed'in ilk iş olarak yaptığı şeylerden birisi de, bir mescit inşa etmek olmuştur. Bu mescit günlük beş vakit namazların kılındığı yer olmanın yanında, kurulan devletin de idarî merkezi konumundaydı. Siyasî, askerî, sosyal bütün meseleler burada çözüme kavuşturulduğu gibi, eğitim, öğretim faaliyetleri de burada yürütülürdü. Ayrıca bu mescit, Beytullah ve Mescid-i Aksa'nın yanında yeryüzünde, ibadet maksadıyla yolculuğa çıkılıp ziyaret edilen üçüncü bir mescit haline getirilmiştir. Bu durum Medine'ye, Mekke ve Kudüs'te olduğu gibi bir kutsallık kazandırmaktadır.⁵³

Resulullah (sav) (Medine'nin dışına doğru) yürüdü, önünde Uhud görünmüştü: "Bu dağ var ya, o bizi çok seviyor, biz de onu seviyoruz" buyurdular. Medine'ye yönelince de: "Ey Allahım! Hz. İbrahim Mekke'yi haram kıldığı gibi, ben de [Medine'yi] iki dağı arasıyla haram kılıyorum. Allahım, (Medine halkını) müdd ve sa'larınla mübarek kıl" buyurdular.⁵⁴ Resulullah (sav) şöyle dua buyurdular: "Allahım! Mekke'ye verdiğin bereketi iki katıyla Medine'ye de ver."⁵⁵

52 Bozkurt, Nebî, Küçükkaşçı, M. Sabri, "Medine" md., *DİÂ..* C. XXVIII, s. 307.

53 Rodinson, Maxime, *Hazreti Muhammed*, s. 107.

54 Buhâri, Fezailu'l-Medine, 6; Müslim, Hacc, 462.

55 Buhâri, Büyü, 53. Müslim, Hacc, 465.

2. SOSYAL DURUM

2.1. Sosyal Yapı

Soy sop teşkilatı Bedevî toplumunun temelidir. Her bir çadır bir aileyi, çadırlar topluluğu ise “hayy” denen insan birliği-ni temsil eder. Bu hayy topluluğunun üyelerinin hepsi birden “kavim”i meydana getirirler. Aralarında akrabalık bağı bulunan kavimlerin bir araya gelmesi de “kabile”yi oluşturur. Aynı kabilenin bütün üyeleri kendilerini aynı kandan türemiş kabul ederler. Kabilenin en yaşlısı olmak üzere sadece bir başkanın otoritesine bağlıdırlar ve bir tek “cenk narası”nı kullanırlar. Kabile adının başına “Benu” getirmek suretiyle “benû filân” (filan çocukları) şeklinde kendilerini isimlendirirler.¹

Mekke’nin bir ticaret merkezi olması nedeniyle, şehirde ana unsur olan Kureyş dışında diğer Arap kabilelerden ve yabancı ırklardan insanların meskûn olduğu bilinir. Genel işi ticaret olan Kureyşlilerin işlerinde çalışacak olan insanlara ihtiyacı vardı ve bunu da yabancı kölelerden karşılıyorlardı.² Mekke’de yaşayan Arap kabilelerinin Kureyş’ten daha kalabalık olmaları muhtemeldir. Kureyş kökenli askerlerin 1.500 olmasına karşılık Mekke’den daha çok savaşçı çıkmaktaydı.³

Mekke’de yaşayan kabilelerden en önemlileri Kureyş ve Huzaa kabileleridir. Huzaa kabilesinin Kureyş kabilesinden önce m. 450’lere kadar Mekke’de yaşadığı rivayet edilir. Huzaa kabilesi Seylûl’-Arîm denilen barajların yıkılışından sonra yörenin yok olmasıyla dağılan Ezd kabilesinin bir koludur. Bu kabilenin en önemli lideri Amr b. Luhay’dır. Bu zat İbrahim dinini değiştirip puta tapmayı sistemli bir şekilde devlet dini haline getirmiştir.⁴

1 Hitti, Philip K., *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, C. I, s. 49.

2 Cevad, Ali, *el-Mufasssal fî Tarihî'l-Arab Kable'l-İslâm*, C. VI, s. 118.

3 Çelikkol, Yaşar, *İslâm Öncesi Mekke*, s. 95.

4 Lings, Martin, *Hız. Muhammed’in Hayatı*, s. 97; Şiblî, Mevlâna, *Asr-ı Saadet (İslâm Tarihi)*, s. 161.

2.2. Toplumsal Kategoriler

Arap toplumu, genel olarak, *bedevî* (göçebe) ve *hadarî* (yerli-şehirli) olmak üzere iki kısımdan ibarettir. Hadariler, çoğunlukla, şehirlerde yaşayan yerleşik sınıfın; bedeviler ise bâdiyede, kırsal kesimde yaşayan ve göçebe olan sınıfın adıdır. Bununla birlikte şehirlerde yaşayan bedeviler de bulunur. Bu genel ayrışımın dışında toplum, sosyal yaşamları bakımından *hürler*, *köleler*, *mevâlîler* ve *dinî gruplar* olmak üzere muhtelif sınıflara ayrılmaktaydılar. Bu bölümde söz konusu toplumsal sınıflardan iki büyük toplum türü olan bedevilik ve hadarîliği gözden geçirmek istiyoruz. Dinî gruplara dair bilgi daha sonraki bölümde verilecektir.

2.2.1. Bedevîlik-Hadarîlik (Köylü-Şehirli)

İslâm öncesi Mekke toplum tipinin bedevî ya da hadarî oluşunun tespiti, İslâm'ın içinde olduğu sosyal sınıfın belirlenmesi açısından önem arz etmektedir. Bazı kaynaklarda Mekke toplumunun bedevî niteliği yönünde yapılan genellemeler görülse de, bu bir çırpıda içinden çıkılamayacak ölçüde girift ve derinlemesine araştırılması gereken bir meseledir. Etrafı geniş çöllerle çevrili, yıllardır hiç yağmur yüzü görmemiş, ormanı, ırmağı ve herhangi bir tarım alanı bulunmayan verimsiz Mekke'nin, hem gelişmiş bir kültürün diğer belirtilerini de gösteren büyük bir şehir olmaması sebebiyle, hem de "bedevîlerin dışındaki insanlara hayat umudu" taşımadığı gerekçeyle o dönemde bedevî bir yaşam türünün egemen olduğunu iddia edenler vardır. Gerçekten de küçük bir yerleşim birimi olarak Mekke'nin tekdüze, durgun ve değişmeyen ürkütücü iklim ve arazi şartları, vahşi coğrafyanın tesirlerini üzerinde taşıdığı toplumsal bir hayatı akla getirmektedir.⁵ Bu sorunu, İbn Haldun ile birlikte bazı sosyologların "kent-kır" tahlillerinden yararlanmak suretiyle bir çözüme kavuşturabiliriz.

Sosyolog Louis Wirth'e göre, kentselliği, sadece şehrin fiziksel varlığı ile tanımlamaya çalıştığımız sürece yeterli bir kentsellik kavramına ulaşmaya muktedir olamayız. Çünkü

5 Husayn, Sayyid Matlub, *Evolution of Social Institutions in Islam*, s. 2-3.

bir *yaşam biçimi* olarak kentselliğe, birbiriyle ilişkili üç perspektiften bakılabilir:

- a. Farklı dağılımları içeren demografik-fiziksel yapı olarak.
- b. Farklı kurumlara sahip toplumsal örgütlenme sistemi olarak.
- c. Sosyal davranışlar, fikirler ve kişilikler kümesi olarak.

Birinci yaklaşımda kentsel nüfus birçok bakımdan farklılaşma gösterir. Hayatın olgunluk döneminde daha fazla sayıda kişiler vardır; daha fazla ülke dışında doğmuş çocuk, daha fazla kadın, daha fazla zenci (modern öncesi toplumlar için daha fazla köle), daha az sayıda doğum vakası ve daha yüksek bir ölüm oranı vardır. Toplumsal bir düzen olarak kentselliğin özelliği, birincil ilişkilerin yerini ikincil ilişkilerin almasıdır. Bununla bağlantılı olarak, akrabalık bağları zayıflar, mahallenin (komşuluğun) önemi azalır.⁶

Hayatın daha güvenli ve hayat koşullarının daha lüks olduğu durumlarda, sosyal dayanışma (asabiyet) bozulmaya yüz tutar. Fakat yoğun iş bölümünün gerçekleştiği toplumda, birey, tek başına etkisiz olduğundan ve etkinlik yalnızca gruplarda başarıldığından, gönüllü kuruluşların sayısında artış görülür. Ve nihayet kentsel kişilik, aşırı bireyselliğin kaçınılmaz sonucu olan "anomi" ile tanışır; yozlaşma ve düzensizliğe paralel olarak kişilik çözülmeleri başlar; çeşitli suç, zihinsel hastalık ve intihar oranlarında artış belirir. Oysa hayatın daha riskli ve geçinme kaynaklarının yetersiz olduğu kırsal kesimde, bireyi kuşatıcı cemaatçi temayüllerle birlikte sosyal dayanışma arttığı için, anomik durumlar pek görülmez. Wirth'in kriterlerine göre, Mekke'nin şehirliliği tartışılmaz gibidir. Sadece demografik yapısı bile bunun için yeterli görülmektedir. Hz. Muhammed'in Peygamber olarak gönderildiği sırada nüfusunun tahminen 20-25 bin civarında olması, bunun için, önemli bir göstergedir.⁷ VI. asırda bu kadar

6 Weber, Max, *Şehir: Modern Kentin Oluşumu*, s. 40-42.

7 Chelhod, J., "Hicret Öncesi Mekke'de Kapitalizm", (Er, İzzet, *Din Sosyolojisi* içinde), s. 131.

bir nüfus yoğunluğu, ciddiye alınması gereken bir durumdur. Farklı ırk ve inançlara mensup insanlarla köle ve cariyelerden müteşekkil heterojen bir toplum olması; son yıllarda kabile ve akrabalık bağlarının aşınmaya başlaması; başka şehir ve ülkelere yapılan ticarî amaçlı yolculuklarda exogam evliliklerin gerçekleştirilmesi (babası Şeybe Medine'de evlendiği için Abdulmuttalib orada dünyaya gelmişti) gibi bireysellik belirtisi tutum ve tavırlar da Wirth'in ölçüleriyle uyushmaktadır. Weber açısından soruna baktığımızda, bir yerleşim biriminin, tam bir şehir topluluğu olabilmesi için, başta, ticarî ilişkilerin görece üstünlüğünü; bunun yanı sıra da aşağıdaki özellikleri sergilemesi gerekmektedir:⁸

1. Kale,
2. Pazar,
3. Kendine ait bir mahkemesi veya hiç değilse kısmen özerk bir hukuk,
4. İlgili bir öbek şekli,
5. En azından kısmi özerklik ve seçime dayalı kendi kendine yönetim.

Weber, "kentsel topluluk birliğinin doğuşu öncesindeki dönemin tipik örneği olarak alınabilir" diyerek ihtirazi kayıt (rezerv) koyduğu Mekke'nin Hz. Muhammed zamanındaki şehirli niteliğini zorlanarak kabullenmiş görünür. O, kentsel gelişmenin gerçek örneklerine rastlanılan Akdeniz kıyılarında ve Fırat havzasındaki şehirler gibi "aristokratik" bir yönetime sahip olan Mekkelilerin şehirdeki ekonomik fırsatlardan yararlandığını belirterek şunları ilâve eder: Şehirli aileler, toprak ve köleciliğe yatırımdan elde edilen servetle güçlü bir konuma sahiptiler. Resmî ve hukukî bir müeyyidesi olmamakla beraber "prensler ve memurları", aristokrasinin gücünü he-saba katmak zorundaydılar. Yine de Mekke'de, yalnızca, soylu Kureyş ailelerinin askerî ve siyasî açıdan önemli olduğunu; loncalar yönetiminin ancak IX. yüzyılda ortaya çıktığını

8 Weber, Max, *age.*, s. 59.

ve şehirli ailelerin, esirler topluluğu sayesinde sağladıkları kâr paylarıyla güçlerini koruduklarını hatırlatarak Mekke'nin tam bir şehirli karakteri sergilemediğine dair olumsuz tavrını açığa çıkarır.⁹

Ancak, onun yukarıda zikrettiğimiz şehir kriterleri açısından Mekke'ye baktığımızda, ticarî hayatı, güvenli stratejik konumu, geleneksel bir idare ve yönetim şekli bakımından Mekke'nin, kendi döneminin küçük bir şehri olduğu söylenebilir. Mekke'nin içerisinde meydana gelen toplumsal olayların niteliğine bakarak da bir yargıya varabiliriz. Her şeyden önce Mekke, büyük bir din'in ve yüksek düzeyde bir deha olduğunu hemen hemen tüm dünyanın kabul ettiği büyük bir Peygamber'in doğduğu ve doktrinlerinin insanlığın evrensel aklına arz edildiği bir yerdir.¹⁰ Yeni bir kutsal kitabın Peygamber aracılığıyla insanlara öğretilmesi, orada, entelektüel bir faaliyetin varlığını akla getirmektedir.

Kır ve köy hayatının kendine göre önemli avantajları olmakla birlikte entelektüel aktiviteler için uygun olmadığı Kur'an ve hadisin muhtevasında açıkça görülmektedir. Bu iki kaynağın, nezaketten yoksun kaba bedevî davranış biçimine ve akli tefekkürü geliştirmeye müsait olmayan hantal yapısına olumsuz değer atfettiği söylenebilir. Kur'an'da bedevîlerin dinî düşüncüyü kolaylıkla kabullenemeyecekleri şöyle vurgulanır: *"Bedevîler hakkında tanımaktan kaçınmada ve ikiyüzlü davranışlarında (yerleşik insanlardan) daha ısrarlıdır ve Allah'ın elçisine indirdiği öğretinin sınırlarını görmezden gelmek, (başkalarına göre) onlardan daha çok beklenen*

9 Weber, Max, *age.*, s. 97-100.

* İbn Haldun, köylülerin, dinî düşünceden ziyade büyüye eğilimli olduğunu söyleyen Weber'in aksine, fitraten bozulmamış olmaları nedeniyle bedevîlerin hayra daha yakın olduklarını; hadarîlerin ise, çeşit çeşit haz ve zevklerle, refahın getirdiği âdet ve itiyatlarla, dünyaya ve maddî menfaatlerine yönelerek, dünyevî şehvetleri ve arzuları üzerinde ısrarla durduklarından birçok huy ve kötülükle nefislerinin kirlendiğini belirtir. Ancak, İbn Haldun'un tahlili, dinin ilk doğduğu dönemlere ait olmayıp, daha sonraki dönemlerde yaşanmasıyla ilgilidir. Kuşkusuz, dinlerin ilk önce şehirlerde doğduğu ve oralarda yaşanmaya başladığı konusunda onun herhangi bir itirazı yoktur. Bkz. İbn Haldun, *Mukaddime*, C. I, s. 420.

bir haldir.”¹⁰ Ama “Bedeviler arasında da Allah'a ve ahiret gününe inanan, infak ettiklerini, kendilerini Allah'a yaklaştıran ve Elçi'nin dualarında anılmalarını sağlayan vesileler olarak görenler de vardır”¹¹ kuşkusuz. Ne var ki sertlik, kabalık, akli melekeye yeterince başvurmama bedeviliğin hâkim özelliğidir. İlk âyetten de anlaşıldığı üzere, göçebe hayat tarzına ve bu hayatın yoğurduğu sert, esneklikten yoksun bir mizaca sahip olan bedeviler, günübürlük kabilevi ilgi ve maslahatlarıyla doğrudan bağlantılı görünmeyen ahlâki emir ve müeyyidelerle ayak uydurmayı yerleşik insanlara göre daha zor başarabilmektedirler. Bu zorluk, onların yüksek kültürlerin doğduğu, geliştiği merkezlere olan fiziki mesafelerinin uzaklığıyla daha da artmakta ve buna bağlı olarak da bedeviler dinî öğretilere karşı nispeten daha kapalı, daha kavrayışsız kalmaktadırlar. Hz. Peygamber: “Köylerde/mezralarda (kefür) kalmayın. Çünkü oralarda iskân etmek, kabirde iskân etmek gibidir” demek suretiyle yerleşik hayat tarzının göçebe hayat tarzına olan üstünlüğünü vurgulamıştır.¹² Modern sosyoloji de zihni faaliyetlerin kentli bireyin ayrılmaz bir parçasını oluşturduğunu ve kent ortamının “zekâ için mümbit bir toprak” olduğunu belirtir.¹³ Şüphesiz, bütünüyle entelektüel bir aktivite olarak değerlendirilmesi mümkün olan dinî düşünce, ancak kentlerde uygun ortam bulabilir. Zira soyut düşüncenin beslenip gelişebildiği yer, çoğunlukla kent hayatıdır. Weber'e göre de köylüler, din yerine, genellikle, büyüsel güçlere inanma eğilimindedirler. Mutasavvıf Mevlânâ ise şehirli-leri daha zeki insanlar olarak nitelendirerek “köy hayatının insan akli için bir mezar olduğunu” söyler. Mevlânâ'nın köy hayatına ait olumsuz düşüncesi, büyük ölçüde, bu konuyla ilgili hadislerden etkilenmiştir. Mesnevi'de geçen aşağıdaki mısralar bunu akla getirmektedir:

10 Tevbe, 9/97.

11 Tevbe, 9/99.

12 el-Acluni, İsmail b. Muhammed el-Cerrahi, *Keşfu'l-Hafa*, C. I, s. 262. Bu konuyla ilgili bir diğer hadis de şudur: “Bâdiyede yaşayan kimse mizaç olarak kabalaşır.” Bkz. Tirmizi, Fiten, 59; Ebu Dâvûd, Edahi, 24.

13 Bauman, Zygmunt, *Sosyolojik Düşünmek*, s. 82.

Köye gitme. Köy adamı ahmak bir hale sokar. Akli nursuz, fersiz bir hale getirir. Ey seçilmiş temiz adam, Peygamber'in sözünü dinle. Köyde yurt tutmak, aklın mezandır. Köyde sabah, akşam bir gün kalan kişiden tam bir ay onun ahmaklığı gitmez. Köyde bir ay kalan kişi, nice zaman bilgisiz ve kör kalır.¹⁴

Tabii ki, Mekke'de bedevi nitelikli davranış biçimleri de görülebilmekteydi. Hadarileşmiş bir toplumun, uzun yıllar geçse de, coğrafi ve kültürel şartlar itibariyle bedevi özellikler gösterebileceğini kabul etmek durumundayız. Çünkü İbn Haldun'a göre, hadari hayatın kökü, kaynağı ve çekirdeği bedevi hayattır. Yeryüzünde ilk olarak bedevi hayat vardı. Hadari hayat, bedevi hayatın aşamalı gelişiminden meydana gelmiştir. Fakat bedevi hayat, hadariye dönüşümünden sonra bütünüyle ortadan kalkmaz. Aksine varlığını muhafaza ederek hadari hayatla yan yana yaşar ve bu suretle iki farklı sosyal hayat tarzı bir diğerini besler. Öyleyse, Mekke'de -kurumsallaşmış devlet geleneğinin bulunmaması türünden-bedevilik kalıntılarının görülmesi, o zamanki sosyo-kültürel ve politik şartların sonucu olağan bir durumdur. Üstelik İbn Haldun'a göre, şehirlerde bir hükümdarın bulunuşu, hadari bir yaşamın zorunlu sonucu değildir.¹⁵ Bir diğer ifadeyle herhangi bir hükümdar olmaksızın da hadari yaşam söz konusu olabilir. Mekke'deki kabilevi *demokrasi* anlayışı ve senato üyelerinin şûrâ merkezi olarak kullandıkları Darunnedve bunun göstergesidir. Orada bedevilere ait bir kısım tutum ve davranışların hâlâ varlığını sürdürdüğü bilinen bir konu olmakla birlikte yaşanan hayatın, bâdiyedeki göçebelelere göre bütünüyle şehirli nitelik sergilediğini söyleyebiliriz. Şüphesiz, Mekke'nin kenar mahallelerinde sırf bedevi yaşam tarzına sahip Arapların bulunması da doğaldır. Çünkü, bâdiyelerde geçici olarak ikamet eden şehirli olabileceği gibi, şehirlerin banliyölerinde yaşayan bedeviler de bulunabilir.

14 Mevlânâ, C. I, s. 41. Mevlânâ buna mukabil: "Toy vermek, yoksul doyurmak da köylülere verilmiştir. Tanrı, garibe ziyafet çekmeyi köylülere vermiştir." diyerek geleneksel değerler sistemini en güzel bir şekilde sürdüren köylülerin cömertliğine dikkat çekmiştir. Bkz. Mevlânâ, *age.*, C. VI, s. 190.

15 İbn Haldun, *Mukaddime*, C. I, s. 131, 419, 475, 509.

İbn Haldun'un ilkel yaşamlarını anlattığı Mudar kabilesinin tam bir bedevi topluluk olduğu görülmektedir. Yemenlilerin hâkim olduğu bereketli topraklara bir türlü uzanamayan Mudarlılar akrep ve pislik böceği yiyen bedevi bir toplumdur. Onlar devetüylerinin kanla karıştırılıp pişirilmesinden yapılan ve adına "ilhiz" denilen yemeği yedikleri için övünürlerdi. Genel olarak Araplar, az bulunması sebebiyle tavuk yemeyi bilmezlerdi. Elek kullanmadıkları için buğday ve arpa ununu kepeği ve kabuğu ile birlikte yerlerdi.¹⁶ Ancak Mudar sonrası şehirli Mekkelilerin, yerleşim biçimi açısından olduğu kadar edeb ve görgü kuralları bakımından da diğerlerinden farklı olduğu söylenebilir. Onlar, "mağaralarda, ormanlarda, sahara ve çadırdaki, yurtlarda, obalarda, köylerde ve daha küçük yerleşim merkezlerinde" oturmuyorlardı. Bu yüzden de bizzat kendileri, Kureyşli-bedevi ayırımını yapmaktaydılar. 'Mekkeli' ya da 'Kureyşli' ile 'bedevi' ayırımının İslâmi dönemde de devam ettiği hem Kur'an hem de hadis metinlerinde belirgindir. Genellikle kaba, sert, uygun olmayan davranış biçimlerine sahip olan bâdiyede yaşayanlara "bedevi" veya "a'rabi" denilmiştir.¹⁷ Varlıklı Kureyşliler yüzlerce köle ve câriyeleriyle birlikte, büyük ölçüde şehirli ahlâkına sahiptiler. Oysa bedeviler, lüks tüketim maddelerini kullanmak şöyle dursun, normal ihtiyaç maddelerine bile ulaşmaksızın temel ihtiyaç maddeleriyle yetinen ilkel bir yaşam sürmekteydiler. Ancak temel ihtiyaç maddeleriyle varlıklarını sürdürebilen ve kanlı savaşlar da dâhil her türlü işini kendi imkânlarıyla gören bedevilerin aksine Kureyşliler, kendileri bizzat katılsalar bile, savaşlarda siyah köleleri ve öteki Arap kabilelerinden Mekke'ye müttefik olarak çektikleri, -bir bakıma, paralı askerlerden oluşan kimseleri de kullanmaktaydılar. Ayrıca İslâm öncesi Mekke toplumunun, çok gelişmiş değilse bile vasat bir şehir hayatının olumlu ya da olumsuz kabul edilebilecek fenomenlerini de içerisinde barındırdığı ifade edilebilir. Sözgelimi Mekke'de, son dönemlerde baş gösteren aşırı servet düşkünlüğü; kabile bağlarının ve mürüvvetin kaybolmaya başlamasıyla baş gös-

16 İbn Haldun, *Mukaddime*, C. 1, s. 569-570.

17 Atik, M. Kemal, *İslâmi Kavramlar*, "A'rabi" md., s. 63-64.

teren bireysellik, kozmopolit bir kültürün tipik özelliği sayılan fuhuş sektörü vb. türden yaşam biçimleri, şehirlileşmenin getirdiği sosyal sorunlardandır. Kur'an'ın, yetim çocukların hakkına ihtimam gösterilmesine yönelik ısrarlı tavsiyeleri, bazı Kureyş müşriklerindeki mal ve servet düşkünlüğünün, kendi yakınlarının bile haklarına tecavüz edildiğinin bir göstergesidir. Oysa bunlar, aynı kandan geldiğine inanan bedeviler için çok çirkin sayılan işlerdi.¹⁸

Öte yandan, sadece kendi kabile üyelerinin değil, toplumsal kaygı anlayışının bir ifadesi olarak “ötekiler”in de temel hak ve hürriyetlerini korumaya yönelik, modern anlamda sivil toplum örgütü sayılabilecek bir yapılanmanın (hılfu'l-fudul) görüldüğü; toplumsal iş bölümünün gerçekleştirildiği; okuma-yazma oranının çok düşüklüğüne karşın hitabet, kıssa ve şiir dinletisi türünden entelektüel faaliyetlerin yürütüldüğü, Muhammed Hamidullah'ın ifadesiyle, “yaklaşık iki bin yıllık”¹⁹ geçmiş olan ve tüccarların ikamet ettiği bir şehirdir Mekke. Hz. Muhammed'in de 20 yaşında genç bir delikanlı iken aktif bir üyesi olarak katıldığı *hılfu'l-fudul* (erdemliler andı) denilen sivil örgüt üyelerinin, kim olursa olsun, “denizlerde bir tüyü ıslatacak kadar su bulundukça, zalimlere karşı mazlumların yanında bulunma ve onlara destek olma”ya dair yeminleri²⁰ şehirli bir kültürün göstergesi olarak algılanabilir. Ne var ki, böyle bir sözleşmenin, bedeviliğin temel zihniyetini yansıtan şu Arap şiirindeki; “İster zalim olsun ister mazlum, kandasın ve soydaşın olan kişinin yardımına ve savunmasına koş”²¹ anlayışıyla bağdaşması imkânsız görünse de, aynı kandan gelen insanları koruyup kollamaya yönelik asabiye duygusunun Kureyşlilerde varlığını hâlâ sürdürdüğü bir gerçektir.

Şunu da belirtmek gerekir ki, sosyal realitelerin karmaşık yapıya sahip olmaları, genel ve değişmez nitelikteki tanımlamalara ulaşmayı çoğu kez güçleştirmektedir. Bu nedenle

18 Watt, W. Montgomery, *Hz. Muhammed Mekke'de*, s. 17-18.

19 Hamidullah, Muhammed, *age.*, C. I, s. 27. Mekke'nin şehirli özelliği için bkz. Günay, Ünver, *Din Sosyolojisi*, s. 469.

20 İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübra*, C. I, s. 128.

21 el-Meydanî, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ahmed, *Mecmual'l-Emsal*, C. III, s. 373.

birer sosyal realite unsurları olarak bedevilik ve hadarilik çoğu defa izafi kavramlardır. Kureyşliler, bâdiyedeki göçebelere göre şehirli kimselerdi, ama o dönemin Yemen'i, Mısır'ı, Bizans'ı, İran'ı ölçüsünde hiçbir zaman hadari de değillerdi. Halifeler ve sonraki dönemlerde, Medine'de iken Kureyşi nispetiyle unvanlı bir Müslüman, Küfe ve Basra gibi daha büyük merkezlere gittiğinde artık bu unvanını kullanmazdı.²² İslâmî dönemde bile Mekke, adı geçen bölgelerin teknik uygarlık düzeyine ulaşmadı; sade görünümlü Kâbe'nin dışında, Mısır'ın heykel, piramit ve sfenksleri, Bizans'ın görkemli kilise ve antik tiyatroları, İstanbul'un cami, su kemerleri, çeşmeleri vb. mimarî şaheserlere hiçbir zaman sahip olmadı. Bedevilik kavramını izafi olarak kullanan İbn Haldun'a göre²³ bunun sebebi, Arapların hadarî umrandan ve bunun gerektirdiği şeylerden uzak kalmalarıdır. Oysa Arap olmayan (Çinli, Hintli, İranlı gibi) doğuluların ve Hristiyan Avrupalıların, hadarî umran ruhlarına işlediğinden ve bedevilik ile bedevî umrandan son derece uzak kaldıkları için mimarî eserler ve sanat konusunda çok başarılı olmuşlardır. Yine de herhangi bir toplumsal yapının farklı unsurlarını belirlemenin ya da bunları birbirinden bağımsız tanımlamanın çok güç olduğunu unutmamak gerekir. Zaten halihazırda tartıştığımız konunun rengi de hâlâ tam olarak netleşmiş değil. Grilikten kurtulup, bütünüyle, ak ya da kara hale gelmesi de çok zor. Zira Kureyş toplumu şehirli birçok nitelik göstermekle birlikte, biraz önce de söylediğimiz gibi zaman zaman bedevilik belirtileri gösterebilmektedir. Kuşkusuz bunu, sosyal bilimcilerin çok sık başvurduğu 'sosyal bilimlerde hiçbir zaman kesinlik yoktur' şeklindeki klasik yaklaşımla izah edebiliriz. Ancak, "Artık ak-kara görünümünde olan geleneksel-modern ayrımını ortadan kalkıyor. Geleceğin sosyolojisi, klasik sosyolojinin ikili sınıflamalarına karşı çıkıyor. Sağlığın yerini melezlik kavramı alıyor" diyen çağdaş sosyolojinin²⁴ bakış açısı bize daha güvenli bir yaklaşım sunmaktadır.

22 İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübra*, C. I. s. 128.

23 Bkz. İbn Haldun, *Mukaddime*, C. II, s. 946.

24 Gökçe, Birsen, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1-2, Cilt: 3.

İbn Haldun nokta-i nazarından da hadarileşme, başlangıcı bedevilik olan bir süreçtir. Bu süreç içerisinde, başlangıçtan beri bünyesinde ve bir arada yan yana bulundurduğu karakterleri, az ya da çok, tebarüz ettirmesi olağandır. Nitekim yukarıda bedevilik karakterine örnek olarak verdiğimiz, “ister zalim, ister mazlum olsun, kandaş ve soydaş olanın her hâlükârda yardımına koşma”yı zorunlu kılan asabiye anlayışının, Hz. Peygamber’den yaklaşık beş nesil öncesinde “mutay-yabun” ve “ahlâf” hadisesiyle ortadan kalkmadığı bir gerçektir. Bu nedenle, Mekke’de genel bir hadarileşme içerisinde bazı bedevilik bilinç ve alışkanlıklarının devam ettiğini de kabul etmek durumundayız. Son tahlilde Mekkelilerin bedeviliği kabul edilse bile bu, Mekke’nin şehir olma özelliğini ortadan kaldırmaz. Zira, yukarıda anlatıldığı üzere, toplumlar şehirlerde yaşadıkları halde bedevî alışkanlık ve kültürlerini sürdürebilirler. İbn Haldun’un Mekke’deki bedevî anlayışa vurgu yapması, onun şehirli niteliğini değiştirmez. O, “bedeviliği”, tıpkı Tönnies’in “cemaati” (community) gibi canlı bir sosyal dayanışma ruhuna sahip toplum biçimi olarak görür ve ondan övgüyle bahseder. Yaşanılan hayat şartlarını müştereken paylaşan tüm “cemaat” tipi toplumlar gibi bedevilik, sadece kırsal toplumlara ait bir yaşam türü olmayıp şehirlerde de varlığını sürdürebilir.²⁵

Mekke toplumunun şehirli niteliği, farklı toplumsal sınıflara sahip oluşuyla daha da belirginleşir. Koyu cemaatvari bir toplumun bütün tipik özelliklerini sergileyen homojen yapılı göçebe bedevilerin aksine şehirleşmiş Mekke toplumu, sosyal yaşam itibarıyla hür, esir ve mevlâ olmak üzere üç sınıftan müteşekkil katı bir tabakalaşma sistemine sahiptir.

2.2.2. Hürler

Hürler, genellikle aynı haklara sahip erkek ve kadınların oluşturduğu çoğunluk sınıfıdır. Toplumun ve kurumlarının asıl kurucusu olan hürler, kendi aralarında ekonomik du-

25 Kurt, Abdurrahman, “Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yönden İslâm Öncesi Mekke Toplumu”, *UÜİFD.*, C. X, S. 2, s. 97-122.

rum ve itibarlarına göre, doğal olarak, muhtelif tabakalara ayrılmaktadır. Hicaz kabilevi toplumunun zirvesinde, Mekke'li *aristokratik* Kureyş kabilesi bulunuyordu. Kureyş'in sınırsız güç ve itibar kaynağına sahip muhtelif boy veya oymakları, imtiyazlı yüksek sınıfı oluşturuyordu. Hür sınıfın, güvenilir ve şerefli bir kabile olarak saygınlık kazanmasında elde ettikleri ekonomik ve dinsel gücün rolü açıktı. Kutsal Kâbe'ye ev sahipliği yapması ve kurak bir iklim kuşağında yer aldığı için geçimini ancak ticarî kaynaklardan temin etme mecburiyetinde oluşu, Mekke'yi ticarî bir şehir haline getiren iki unsurdur. Bu nedenle ekonomik ve dinî faaliyetlerle malî bir merkez durumuna gelmiş bulunan Mekke'de parayla ilgili oldukça karmaşık işlemler yürütölmekteydi. Böylece Kureyş, Arap kabileleri arasında bir çeşit dinsel kaynaklı itibar ve şeref elde etmişti. Diğer bir deyişle Kureyş asaleti, Araplar arasında mevcut konumunu yükselten servetle birlikte dinsel ve politik itibara da sahipti.²⁶

2.2.3. Köleler ve Mevlâlar

Toplumsal hiyerarşinin aşağısında mevâlî ve esirler bulunuyordu. Esirler, hürlerin sahip olduğı hukuk ve şereften yoksun olan sınıftı. Bu sınıf, köleler ile câriyelerden oluşmaktaydı. Mekke veya civardaki açık köle pazarlarından satın alınan kimseler ile kabile savaşlarında elde edilen esirler, köleliğin kaynağını oluşturuyordu. Esir tüccarları, Habeşistan'dan ve komşu ölkelerden getirdikleri köle ve câriyeleri panayırlarda satışa çıkarırlardı. Tarım, hayvan yetiştiriciliğı gibi sırf kas gücüne dayalı hizmetlerde çalışanların yanı sıra savaşlarda istihdam edilen kölelerin hiçbir hakkı yoktu ve ancak efendilerinden izin alarak, yine kendileri gibi bir köleyle evlenebilirlerdi. Toplum, kölelerin cezalarını da hür insanların cezalarının yarısı olarak kararlaştırmıştı. Bu gelenek Kur'an'da da yerini almıştır (Nisâ, 4/25). Diğer taraftan bir köle, sahibinin kendisini bir tür evlâtlığa kabul etmesi ya da azat etmesi yoluyla onun *mevlâsı* olabilirdi. Cahiliye âdetine göre bir adam, istediğı bir yabancıyı kendi nesebine katabilir ve onu ken-

26 Kurt. Abdurrahman, agm., s. 97-122.

di aile efradından sayabilirdi. Bu şekilde bir yabancıyı nesebe katmaya "istilhak" denirdi. Aileye katılan kimse hür ise, "daiy" adını alır, köle veya esir ise, nesebine katıldığı adamın "mevlâ"sı olurdu. *Mevâlî sınıfta* efendilerine mirasçı olabildikleri için kölelerden bir gömlek daha üstündüler.²⁷ Özellikle kölelerin sosyal hareketlilik yoluyla sınıf değiştirme imkânları hiç yoktu. Onlar, efendilerinin mülküydü ve efendilerine itaat edip çalıştıkları sürece yemek yemeye hakları olurdu. Emevîlerin atası olan Ümeyye, Zükvan adlı kölesini istilhak suretiyle kendi ailesine almış, ona Ebu Amr künyesini vermişti. Hz. Osman'ın ana bir kardeşi olan Velid b. Ukbe onun neslinden idi.²⁸

2.3. Araplarda Kabile Yapısı

Daha çok ilkel toplumlarda görülen kabile, yerleşik olmayan, belirli bir yaşantı düzeyi bulunmayan ve tabiatla geçimini sağlayabileceği yerlere konaklayan küçük topluluklardan ve pek çok aileden oluşmuş sosyal bir organizasyondur. Tarihte bu tarz yaşantılarıyla ün salmış toplumlardan biri de Araplardır. Araplarda, aileden sonra en büyük sosyal grup kabileydi. Kabile Arap'ın her şeyiydi. Kabilenin şerefi ve yüceliği onun da şanı ve şerefliydi. Bir Arap, kabilesi için hiçbir fedakârlıktan kaçınmazdı. Birbirlerine karşı kabileleriyle övünürlerdi. Genelde malı ve çocuğu en çok olan ve kabilenin yaşça da en büyüğü kabile reisi olurdu. Kabile, diğer kabilelere karşı üyelerinin her türlü eylemlerinden sorumluydu. Cahiliye Araplarınca kabile, bağımsız bir siyasî birlik olarak kabul edilirdi. Kabile, fertlerini aşırı gittikleri zaman cezalandırır, gerekirse kabile dışı ilân ettiği gibi, başka kabilelerden kendilerine sığınan birisini de himayesi altına alabilirdi.²⁹

Ancak kabile hayatının Araplarda pek de basit bir görünüm arz etmediği ve tamamen düzensiz olmadığı görülmektedir. Orta boyutta bir toplum yaşantısını yansıtan kabilecilik, bireyleri sıkı bağlarla birbirine ve aynı zamanda kendisine

27 Bkz. Zeydan, Corci, *Medeniyet-i İslâmiye Tarhi*, C. VI, s. 30.

28 Günaltay, Şemseddin. *age*, s. 115-116.

29 Günaltay, Şemseddin. *age*., s. 64.

bağlayan, bireye hak ve sorumluluklar yükleyen, kendisine bağladığı fertlerin haklarını savunmada diğer topluluklara karşı bir devlet gibi davranan, dolayısıyla savaşlar ve barışlar, hatta anlaşmalar yapan, inançları, örf ve âdetleri uğrunda mücadele eden ve kendi içindeki toplumsal hayata yön veren bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁰

Ünlü edip Câhız'ın işaret ettiği gibi,³¹ genel kanaate göre İslâm'dan önceki 150 yıla cahiliye dönemi, bundan ötesine ise elde fazla bilgi olmadığından ilk cahiliye dönemi (pre-historik dönem) denmektedir. Bu dönemlerde, diğer bir ifade ile İslâmiyetten önce Arapların yaşamış oldukları hayat tarzı genel yapısı itibarıyla kabile hayatına dayanmaktaydı. Oluşturulan hayat tarzı, yani kabilecilik, genellikle aynı nesilden gelen ve ortak çıkarlar etrafında toplanmış olan bir aileler birliğinin yaşam şeklidir.³²

Kabilecilik ve yapısının daha kolay anlaşılması bakımından cahiliye Araplarının sosyal yaşantılarına kısaca bakmakta fayda vardır. Arap Yarımadası'nın sıkıcı tabiatı, yağmurların cimriliği, susuz ve sıcak aşılmaz çöller Arapları göçebe hayatına zorlamıştır. Bundan dolayı Arap Yarımadası'nda yaşayanların çoğu bedevî, taşınabilir mallara sahip ve sürekli yer değiştiren bir hayat tarzına sahiptiler. Ayrıca bu geniş sosyal hareketlilik, vatan tutma istikrarsızlığını da beraberinde getirmiştir. Bu sıkıcı hayat şartları Bedevî Arapların günlük hayatlarında olduğu gibi moral yapıları ile karakterlerine de yansımıştır. Şöyle ki, kahraman, cömert, ahlâklı, hoşgörülü, misafirperver ve savaşçı bir ruha sahip olmak övündükleri hususiyetlerin başında gelmekteydi.³³

Görüldüğü gibi cahiliye Araplarının en belirgin hayat tarzlarından belki de en önemlisi, yaşantılarının kabile esasına dayanmış olmasıdır.

30 Watt, W. Montgomery, *Hız. Muhammed'in Mekke'si*, s. 39.

31 el-Câhız, *Kütâbu'l-Hayavân*, C. I, s. 74.

32 Lewis, Bernard, *Tarihî Araplar*, s. 42.

33 Zekkâr, Süheyl, *Tarihü'l-Arab ve'l-İslâm: Münzü ma kable'l-İslâm ve hat-te'l-karni's-sabi' li'l-hicre*, s. 11.

Cahiliye döneminde Arap Yarımadasına baktığımızda, kendi kabuğuna çekilmiş bağımsız kabilelerden oluşan bir toplum bulunduğunu görmekteyiz.³⁴ Bu kabileler, Adnânîler ve Kahtânîler olarak bilinen iki ana koldan birine dayanmaktadır. Adnânîlerin en meşhur kolları, Mekke'de Kureyş, Tâîfte Sakîf, Bahreyn'de Abdulkays, Yemen'de Benû Hanîfe, Dehnâ çölünde Temîm ile Dabbe; yarımada'nın kuzeydoğusunda Yemâme, Bahreyn'e doğru uzanan bir çizgide Benû Bekr ile diğer kolları gelmektedir. Ayrıca Kinâne, Mekke yollarındaki Huzeyl, Necid'deki Kaysu 'Aylân kabileleri de Adnânîlerdendir. En önemli kabileleri ise Hevezân, Süleym, Amîr ve alt kolları olan Kilâb, Akîl, Müzeyne ve Benû Sa'd kabileleridir. el-Mufaddal ed-Dabbî'nin derlediği kasidelerin birinde Tağlib kabileleri, cömertliği ve savaşçılığı ile övülürken bu arada diğer bazı kabileler de kendilerine ait özellikleriyle sıralanmaktadır.³⁵

Kabile içerisinde fertler aynı derecede değildi. Kabile reisleri, kabilenin her şeyinde sorumlu oldukları gibi, kabile içerisinde birtakım ayrıcalıklara da sahiplerdi. Kabile içerisinde hürler bulunduğu gibi esirler de vardı. Ancak kabileye karşı sorumlulukta veya kabileye gelecek olan herhangi bir çıkarından yararlanmada her fert eşit sayılırdı. 'Bütün bireyler birbirlerine karşı sorumlu ve kabilenin bütün örf ve âdetlerine sıkı sıkıya bağlı olmak zorundaydı. Aksi takdirde kabileden dışlanırdı.'³⁶

Kabileler arası ilişkilere bakıldığında, göze çarpan ilk husus, kabileler arası savaşların oldukça fazla olmasıdır. Bu mücadele ve düşmanlık Adnanîler ile Kahtanîler zamanından beri süregelmiştir. İki kabile arasında müthiş mücadeleler olmuştur. Hatta savaşlarda dahi farklı işaretler, örneğin biri kırmızı bayrak kullanırken diğeri sarı renkli sarık veya bayrak

34 Enis, İbrahim, *Fî'l-lehecâtî'l-Arabîyye*, s. 37.

35 Ed-Dabbî, M., *el-Mufaddaliyyât*, s. 204-205, kaside no 41.

* Enfal 41. âyetinde belirtildiği üzere Kur'an ganimetlerden elde edilen gelirin dağılımında Cahiliye dönemi uygulamalarından farklı bir taksimat uygulanmıştır.

36 Geniş bilgi için bkz. Demırayak, Kenan, Savran, Ahmet, *Arap Edebiyatı Tarihî: Cahiliye Dönemi*, s. 20-21.

kullanmıştır. Su, hayvanlarının yemi, yiyecek veya herhangi bir haksızlık yüzünden çıkan tartışmalar büyümüş, kanlı savaşlara dönüşmüş, herhangi bir katl veya ihanetten dolayı patlak veren bu savaşların kırk yıl sürdüğü dahi olmuştur. Kan dökmek normal bir şey olup buna gösterilen tepki, yine kılıçlar çekmek ve yine kan dökmekle olmuştur.³⁷ Bu savaşlar o kadar fazla ve o kadar meşhur hale gelmiştir ki, Araplar arasında bunlarla ilgili olarak *Eyyâmu'l-Arab* adıyla bilinen bir ilim dalının doğmasına neden olmuş ve bu savaşlar ya çıkış sebepleri veya yapılan yerlere göre isim almışlardır. *Dâhis*, *Ğabrâ*, *Besûs*, *Zî-kâr*, *Şî'b* vs. gibi.³⁸

Bitmez tükenmez kanlı savaşların tabii sonucu yanında can, mal ve namusun korunması amacıyla hem aralarındaki bu savaşlara son vermek ve aynı zamanda kabileler arası bir takım sosyal ve siyasi düzenlemeler yapmak maksadıyla bazı anlaşmalar yapmışlardır. Diğer bir ifadeyle sürekli savaşlar sonucu anlaşma yapmaları kaçınılmaz olmuştur.³⁹ Düşmana karşı koymak için güçlü hale gelmek ve en azından iyi bir savunma yapabilmek için küçük ve zayıf kabileler bir araya gelerek tek bir kabile halinde ittifaklar oluşturmuşlardır. Bu ifade, kabileler arasında bir rekabetin olduğu kadar, ezen ve ezilen sınıfların varlığını da göstermektedir. Ayrıca birkaç kabile kendilerine karşı yapılacak herhangi bir saldırı veya haksızlık karşısında ortak hareket etmek amacıyla bir nevi pakt oluşturmuşlardır. Dolayısıyla kabileler arası bir güvence oluşturulmaya, bir birine yardım etme, korunma ve kollanmaya dayanan bir organizasyona gidilmiştir. Bu itibarla kabileler arası bir dayanışmanın oluşturulduğu, birbirlerini destekledikleri veya bazı kabilelerin diğer büyük kabilelerin idaresi altına girdiği görülür.⁴⁰

Zaman zaman kabileler arasında kabile başkanlarının katıldığı toplantılar da yapıldı. *Nedve* denilen bu toplantıyı

37 el-Bekri, *Mu'cemu mesta'cime*, C. I, s. 53; Dayf, Şevki, *el-Asru'l-Câhili*, s. 62; Emin Ahmed, *Fecru'l-İslâm*, s. 33.

38 el-Bağdâdi, Abdulkadir, *Hizânetu'l-edeb*, C. II, s. 164.

39 İbn Hişâm, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, C. I, s. 132.

40 İbn Hişâm, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, C. I, s. 132.

ilk düzenleyen Kureyş kabilesinin başkanı Kusayy olmuştur. Genellikle akşamları yapılan bu toplantılarda kabileler arası meseleler konuşulur, görüşülür, tartışılır ve bütün kararlar burada alınır. Alınan karara her kabile ve her fert uymak zorundaydı.⁴¹

Kabileler arası büyük mücadelelerin verildiği bu görevlerin büyük bir kısmı İslâmî dönemde de devam etmiştir. Örneğin kabile sancaktarlığı olan 'Ukab, Kureyş kabilesine aitti. Kureyş kabilesi bu kabilelerin en büyüğü ve en saygını olduğundan, diğer kabileler kendilerine ait olan görevleri yerine getirecekleri zaman Kureyş kabilesinin görüşünü de alırlardı.⁴²

Buraya kadar görüldüğü gibi cahiliye döneminde Arap Yarımadası'nda yaşamış olan kabileler, bir sosyal birim olarak kendi kabuğuna çekilmiş, liderlerinin idaresi altında katı kurallarla bireyini kendine bağlamaya çalışmıştır. Göçebe olarak yaşayanlarda olduğu gibi yerleşik hayat sürdüren kabilelerde de aynı özellikler görülmektedir. Kıskaç liderlerin baskısı altında varlığını sürdürmeye çalışan bu kabileler, sosyal, siyasî, iktisadî ve ticarî münasebetlerle diğer kabilelerle olan ilişkilerini büyük bir titizlikle sürdürmeye çalışmışlardır. Kabilelerini korumak maksadıyla yaptıkları savaşlar kadar, sonuçta yaptıkları anlaşmalar da bir hayli önem arz etmiştir. Kabile küçük bir siyasî birlik olarak algılandığından, başkan dâhil bütün fertler kendilerini buna göre davranmak zorunda hissetmişlerdir.⁴³

Cahiliye Arapları için kabile en önemli husustur. Kur'an Arapların zaman zaman ırk konusunda içine düştüğü olumsuz anlayış ve tavırları, insanın tek bir nefisten⁴⁴ Âdem'den yaratıldığını ve yaratılıştan itibaren insanların birbirine eşit olduğunu, kabileler halinde olmalarının sadece birbirlerini ayırt

41 İbn Hişâm, *age*, C. I, s. 125; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C. XV, s. 317; et-Taberî, *Târîhu'l-Umem ve'l-Mülûk*, C. I, s. 508.

42 İbn Abdîrabbih, *el-İkdu'l-Ferîd*, C. III, s. 312.

43 Babel, August, *Hiz. Muhammed ve Arap-İslâm Kültür Dönemi*, s. 23.

44 A'râf, 7/189.

etmek için olduğunu⁴⁵ belirterek, kökünden yıkmaktadır. Kur'an, indiği dönemdeki ırkçılığa dayalı Arap düşüncesini de "Mü'minlerin Kardeşliği" ilkesiyle geçersiz kılmıştır.⁴⁶

2.3.1. Kureyş Kabilesi

Arap Yarımadası'nda yaşayan kabileler, soylarının mutlaka Adnanî veya Kahtanî kolundan birisine ait olduklarını ileri sürmüşlerdir. Dağınık ve gruplar halinde yaşayan bu kabilelerin zaman zaman bir araya geldikleri görülmektedir. Kureyş kabilesi bunların en güzel örneğidir. Bu kabilenin ileri gelenlerinden olan *Kusayy*, bazı küçük kabileleri bir araya getirdiğinden, kendisine bu manada "mucemmi" (toplayıcı, birleştirici), bir araya gelen kabilelere de "Kureyş" denmiştir. Dolayısıyla en meşhur kabilelerden biri olmuştur.⁴⁷ Diğer taraftan Kureyş'in zaman zaman çeşitli bölgelere dağıldığını ve aralarında bir arazi paylaşımına gittikleri görülür. Bu itibarla Mekke vadilerinde ikamet eden Kureyşlilere *Kureyşu'l-bitâh*, Mekke'nin çevresinde iskân edenlere *Kureysu'z-zevâhir* adı verilmiştir. Aynı şekilde Kureyş kabilesinden ayrılıp belli bir bölgede iskân eden oymaklara *Kureyşu'l-âriye* veya *Kureyşu'l-âzibe* denmiş veya evlilik yoluyla kabileye katılmış olan kadınlardan dolayı isim almışlardır. Örneğin Huzeyme oğulları'ndan Ukeyde b. Huzeyme, başka bir kabileye mensup 'Âize bint el-Hıms adında bir kadınla evlenmiş olduğundan bu kabileye *Kureyşu'l-âize* de denmiştir. Kureyş kabilesi büyük ve ünlü bir kabile olduğundan gerek ismi ve gerekse kol- ları üzerinde daha değişik değerlendirmeler bulunmaktadır.⁴⁸

İslâm'ın gelişinden önce Mekke yönetimini elinde tutan, Hz. Peygamberin de mensubu olduğu Kureyş kabilesidir. Hz. Muhammed (sav)'in İslâmiyeti tebliğ ettiği sıralarda Mekke'deki topluluğun tek cediti kabul edilen Kureyş'in asıl adının "Fihri", yahut "Nadr" olduğu söylenir. Kureyş kabilesi

45 Hucurat, 49/13.

46 Pazarbaşı, Erdoğan, *İslâm Medeniyeti*, s. 177; Hatipoğlu M. Said, *Hilafetin Kureyşliliği*, s. 21.

47 Çağatay, Neşet, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 117.

48 Çelikkol, Yaşar, *İslâm Öncesi Mekke*, s. 101.

Mudarilerden ve Beni Kinane halklarından olup öteden beri Mekke bölgesinde yaşamaktaydı. “Kureyş” kelimesi, köpek balığı manasına geldiğine göre, bu muhtemelen totemizm devirlerinin bir kalıntısıdır. Kureyş kabilesi Hz. Peygamber devrinde on koldan oluşmuştu. Bunlar; Nevfel, Zühre, Mahzûm, Esed, Cumah, Sehm, Ümeyye, Haşim, Teym ve Adiy idi.⁴⁹

Kureyş kabilesi, cahiliye devrinde Kâbe'nin içinde bulunan bir kuyunun yanı başına dikilmiş bir puta tapardı. Bu putun adı Hübel idi. Bu put, Kâbe ve Hicaz başkanlığı Huzâalılara geçtikten sonra, başkanları olan Amr b. Luhay tarafından Suriye topraklarından getirilmiştir. Rivayete göre Amr, daha puta tapıcılığın Hicaz'a girmediği bir sırada Suriye'ye gittiğinde, oradaki halkın birtakım putlara taptığını görmüştü. Bu putlara niçin taptıklarını sorunca onlar: “Biz bunlara taparız, ne zaman yağmur istesek yağdırırlar; bir konuda yardım dilesek yardım ederler” demişlerdi. Amr, böyle her derde devâ putlardan bir tane de kabilesine götürmek üzere kendisine vermelerini ricâ etmiş, onlar da bu Hübel putunu vermişler. Amr da onu getirip Kâbe'ye yakın bir yere, zemzem kuyusunun üst tarafına yerleştirmiş ve herkesi buna tapmaya teşvik etmişti. Yine rivayete göre bu put, kırmızı akikten yapılmış ve insan şeklinde olup sağ eli kırk imiş. Ona, altından bir el takmışlar ve tapmaya başlamışlar ki ona gösterdikleri saygı, Haceru'l-Esved'e gösterdikleri saygı derecesine varmış. Sonra bu Hübel putunu Kâbe'nin içine almışlardı.⁵⁰

Ayrıca Kureyş kabilesi zemzem kuyusunun yanında bulunan İsaf ve Naile adında iki puta tapar ve bunların önünde kurbanlar keserdi.⁵¹

Bu büyük putlardan başka Kureyş'e mensup her aile, bir put edinip kendi evinde ona karşı değişik hareketlerle tapıyordu. Meselâ, bir adam yola çıkmak istediği zaman, hayvanına

49 Rodinson, Maxime, *Hazreti Muhammed*, s. 16; Günaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, s. 51.

50 Gündüz, Şinasi, “Cahiliye Dönemi Arap Politeizmine Nebatilerin Etkileri”, *Dinler Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, s. 355-378.

51 Sarıcık, Murat, *İslâm Öncesi Dönem Cahiliye Kültürü*, s. 256.

binmeden önce, evindeki bu puta elini ve yüzünü sürerdi. Bu hareket, onun yola çıkmadan önce yaptığı en son iş olurdu. Yolculuktan döndüğü zaman da yine o puta elini yüzünü sürerdi. Bu hareket de o adamın yolculuktan döndükten sonra ailesini görmeden önce yaptığı ilk iş olurdu.⁵²

Kureyş kabilesi ile ilgili Kur'an'da başlı başına bir sure vardır.⁵³ Bu surede Kureyş kabilesinin yaptığı ticarî faaliyetlerinden söz edilerek, onların kışın Yemen'e, yazın da Suriye'ye olmak üzere yılda iki defa uzak ülkelere ticarî seferler düzenlediği belirtilerek Kureyş kabilesinin önemi belirtilmektedir.⁵⁴

2.4. Aile Düzeni ve Kadının Durumu

Cahiliye dönemi Arap toplumundaki kadınları birkaç statüde ele alabiliriz. Birincisi hür ve asil kadınlar. Bu grupta olan kadınlar, örneğin Hatice, Hind vb. birçok haklara sahip, toplumda söz sahibi, siyasî ve ekonomik olarak güçlü, neredeyse erkeklerle eşit statüdedirler. Savaşçı bir toplum olan Araplarda bu tür kadınlar savaşlarda zafer için savaşçıların arkasında bulunurlar, savaş kızıstırırlar, aynı zamanda yenildikleri takdirde kendilerinin düşmana geçeceklerini de bilirlerdi. Eğer yenilirlerse kadınlarının kızlarının düşman eline geçeceğini, köleleştirileceğini bilen kabile savaşçıları olanca güçleriyle ölesiye savaşırldı.⁵⁵ Nitekim bu husus bir şiirde şöyle ifade edilir: *"Düşmanlarla çarpışırken arkamızda güzel ve beyaz kadınlarımız bulunur. Onların (düşman tarafından) üleşmelerinden veya zillete duçar olmalarından korunur çekiniriz."*⁵⁶ Cahiliye döneminde hür ve asil kadın değerlidir. Kur'an bunların üzerinde çok fazla durmaz. Kur'an'da daha çok bahsedilenler birçok haktan mahrum edilmiş olan asil ya da zengin olmayan hür kadınlardır. Bunlar ikinci kategorideki kadınlardır. Arap toplumunda bu tür kadına değer verilmez, hak ve hukuku tanımaz, adeta bir eşya gibi telakki edilir, hatta miras alınır.

52 Çağatay, Neşet, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 107.

53 Kureyş, 106/1-4.

54 Elik, Hasan, *Mekke ile İlgili Ayetlerin Nüzul Sırasına Göre Tefsiri*, s. 37.

55 Sarıcık, Murat, *İslâm Öncesi Dönem Cahiliye Kültürü*, s. 139.

56 İmru'l-Kays, Muallakat, s. 47.

Biri ölüp karısı dul kalınca ölenin varislerinden gözü açık biri hemen elbisesini kadının üzerine atardı.⁵⁷ Kadın daha önce kaçıp bu halden kurtulamazsa artık onun olurdu. Dilerse mehirsiz olarak onunla evlenir, dilerse onu bir başkasıyla evlendirerek mehirini almaya hak kazanır ve kadına bundan bir şey vermezdi.⁵⁸ Dilerse de kocasından kendisine kalan mirası elinden almak için onu evlenmekten men ederdi. Bunun üzerine inen âyette: *"Ey inanarlar! Kadınlara zorla mirasçı olmaya kalkmanız size helâl değildir,"*⁵⁹ buyrulmuştur.

Cahiliye Arapları herhangi bir sebeple câriye durumuna düşen kadınları her türlü işte kullanırlardı. Kadınlar sahipleri için, fuhuş yaparak para kazanırdı. Kur'an bu durumu hicretin 9. yılında, *"İffetli olmak isteyen cariyelerinizi fuhuşa zorlamayın,"*⁶⁰ âyetiyle yasaklamıştır. Bazı Medineliler de câriyelerini misafirlerine sunuyorlardı, bunu da bir cömertlik olarak şeref vesilesi sayıyorlardı.⁶¹

Diğer yandan yiyeceklerin bazıları yalnız erkeklere ait olup kadınlara yasak ediliyordu. *"Onlar: Bu hayvanların karnlarında olan yavrular yalnız erkeklerimize mahsus olup, eşlerimize yasaktır. Ölü doğacak olursa hepsi ona ortak olur dediler,"*⁶²

Bir diğer husus cahiliye evlenmelerinde kadınla erkeği birbirine bağlayan nikâh, dinî bir mahiyete hâiz olmadığından kadın, ancak çocuk doğurduktan sonra aileye dahil edilirdi. Bundan dolayı bir kadın çocuk doğurmadan önce ölürse kocası taziye edilmezdi. Çocuksuz kadın diyet vermeye mahkûm olursa bu diyeti kocası değil, kadının mensup olduğu aile topluluğu verirdi. Araplar, yalnız bu aile topluluğu akrabalığına önem verdiklerinden evlenme yolu ile ortaya çıkan akrabalığın önemi yoktu. Bu nedenle bir baba ölürse oğulları, üvey anneleri ile evlenebilirlerdi.⁶³

57 Savaş, Rıza, *Hız Muhammed Devrinde Kadın*, s. 75.

58 Shaikh, N. M., *İslâm Toplumunda Kadın*, s. 9.

59 Nisâ, 4/19.

60 Nûr, 24/33.

61 İbn Kesir, *Tefsiri Kur'an'ı'l-Azîm*, C. III, s. 288.

62 En'âm, 6/139.

63 Çağatay, Neşet, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 116-117.

İslâm öncesi aile yapısı, köklü temellerden yoksun görünmektedir. Sebebi ise, o dönemde kadınlara ve kız çocuklarına itibar edilmemesi, değer verilmemesidir.⁶⁴ Araplarda hâkim olan evlenme şekli, erkeğin kendi kabilesi veya aşiretinden bir kadınla evlenmesidir. Daha çok amca kızlarıyla evlenmenin revaçta olduğu müşahade edilmektedir.⁶⁵ Ancak bu, kabilesinin dışındaki kızlarla evlenmesine engel değildir. Kendi kabilesinin dışında birisi ile evlendiğinde eşi artık kendi kabilesine katılmış sayılırdı.⁶⁶ Bu dönemde erkek, kadın üzerinde otorite sahibidir. Yabancı kabileden yapılan evlilikte kadına, ailesiyle birlikte belirlenen mehir verilir. Bu normal bir evlilik tir. Bunun dışında bir de genelde bir başka kabileyle yaptıkları savaşta elde ettikleri esirlerle evlilik yapıldı.

Kaynaklar, Arapların başka tür evliliklerinin de bulunduğunu bildirmektedir. Bunları şu şekilde özetleyebiliriz:

1. İslâm'ın bazı şartlarla devam ettirdiği evlilik. Buna göre bir erkek, veli veya babasından kızı ister, muayyen bir mehir karşılığında onunla evlenirdi.
2. Trampa şeklinde evlilik. İki kişi kızlarını veya velisi bulundukları kadınları ve kızları mehirsiz olarak değiştirirdi. İslâm, bu tür evliliği yasaklamıştır.
3. Analıkla evlenmek. Ölen kişinin başka kadından olan en büyük oğlu analığını mehirsiz olarak alabilirdi.
4. İki kızkardeş ile birlikte ve sınırsız olarak birden fazla kadınla evlenmek. İslâm, birincisini men ederken, ikincisini de birtakım şartlara bağlamıştır.⁶⁷

64 Uğur, Mücteba, "Asr-ı Saadette Sosyal Hayat", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*, C. 1, s. 195; Akdemir, Salih, "Tarih Boyunca ve Kur'an-ı Kerim'de Kadın", *İslâmi Araştırmalar*, Cilt: 5, Sayı: 4, s. 263; Ateş, Süleyman, "İslâm'ın Kadına Getirdiği Haklar", *İslâmi Araştırmalar*, Cilt: 5, Sayı: 4, s. 320.

65 el-İsfâhânî, Muhammed Ebû'l-Ferec, *el-Eğânî*, C. XVI, s. 158.

66 Çağatay, Neşet, *age.*, s. 117.

67 Cahiliye dönemindeki başka evlilikler için bkz. İbn Hacer el-Askalâni, *Fethû'l-Bârî bi Şerhi Sahihî'l-Buhârî*, Kahire, t.y., C. IV, s. 158; en-Nedvi, E.H., *Müslümanların Çöküşüyle Dünya Neler Kaybettir*, s. 99-100; Altıntaş, Ramazan, *Bütün Yönleriyle Cahiliye*, s. 137-138.

Burada biz bunlar hakkında tafsilatlı bilgi vermeyeceğiz. Ancak şu kadarı var ki, bu tür evlilikler oldukça azdır. Toplumsal ilerleme olarak da tabir edebileceğimiz İslâm öncesi dönemde hâkim olan evlilik, (erkeğin sınırsız olarak) dilediği kadın veya kadınlarla evlenmesi şeklinde idi. Bu durumda boşama erkeğin elindeydi ve erkek istediği zaman kadını ailesine geri gönderebiliyordu.

Bütün bunlara rağmen kadın, bazı medenî kabilelerde saygınlığını elde etmiş ve korumuştur. Genellikle baba, bu tür kabilelerde kızıyla evlilik öncesinde istişare eder ve onun fikrini almaya özen gösterirdi. Belirtildiğine göre Hâris b. Avf, Evs b. Hârise'den kızına talip olduğunda Evs, kızıyla konuyu görüşmüş ve ona göre karar vermiştir.⁶⁸ İsfahânî'nin aktardığına göre, kadın, istediği erkeği seçme ve istediği zaman da boşama hakkına sahipti. Yine İsfahânî'nin belirttiğine göre ilginç bir boşama metodu daha vardı. Buna göre: "Kadınlar sayaçtan bir evde oturuyorlardı. Eğer evin kapısı doğu yönünde ise, onu batı yönüne çevirirler, eğer Yemen yönündeyse, Şam tarafına çevirirlerdi. Bundan erkek, artık kendisinin boşandığını anlardı."⁶⁹ Yukarıda da belirttiğimiz gibi, cahiliye döneminde bazı kadınların elde ettikleri bu durum yaygın olmamış aksine, konum ve itibar sahibi kabilelerde söz konusu olmuştur.

Cahiliye döneminde yaygın olan âdetlerden biri de, kız çocuklarını diri diri toprağa gömmе âdetidir. Bu kız çocuklarını diri diri toprağa gömmе âdetinin, kadını küçük görmenin yanı sıra çeşitli nedenleri vardı: Birinci neden, ekonomik idi. Çünkü fakirlikten ötürü aile fertlerinin az olması isteniyordu ve erkek çocuklar büyüdükten sonra aile bütçesine katkıda bulunurlar ümidiyle yetiştiriliyorlardı. Fakat kız çocuklar büyüdükten sonra evlenecekleri için daha küçük yaşta öldürülüyorlardı. İkinci neden ise, genel kargaşa ile kabileler arasındaki sürekli savaş idi. Erkek çocuklara, büyüdüklerinde savaş zamanlarında yararlı olmalarından dolayı önem veri-

68 el-İsfahânî, Muhammed Ebû'l-Ferec, *el-Eğânî*, C. IX, s. 149.

69 el-İsfahânî, Muhammed Ebû'l-Ferec, *el-Eğânî*, C. XVI, s. 106.

liyordu. Oysa kız çocukları savaş zamanlarında bir işe yaramadıkları gibi, ayrıca korunmaları da gerekiyordu. Üçüncüsü ise, Arap kabileleri birbirlerine haber vermeden savaş açarlar ve esir aldıkları kızları ya pazarlarda satarlar ya da kendileri cariyeler olarak kullanırlardı. İşte bu nedenlerden dolayı kız çocuklarını daha küçükken öldürüyorlardı.

Önemli bir husus da kız çocuklarını öldürme âdetinin Kinde, Temim gibi bazı ilkel Arap kabilelerinde olmasıdır.⁷⁰ Kureyş ve diğer Mekke kabilelerinde bu yanlış ve çirkin davranış yoktu. Çünkü Mekke, civardaki çöl kabilelerine göre zengin sayılırdı. İşte bu nedenle Arap şiirinde bu gelenek çokça yer almamıştır... Ferezdak aşağıdaki şiiriyle dedesinin bu yaptığı işten (öldürülecek kız çocuklarını fidiye vererek kurtarması) dolayı övünmüştür:

Dedem ki kız çocuğunu gömenleri men ederek çocukları yaşattı, o zavallılar görmülmediler.

İslâm, cahiliye âdeti olan bu uygulamayı yermiş ve kesinlikle yasaklamıştır.⁷¹

Cahiliye döneminde genelde orta ve aşağı tabakalarda kadının hiçbir önemi ve rolü yoktu. Bu durum, zaten doğuştan başlıyordu. Bir adamın erkek çocuğu dünyaya gelirse, sevinir, şenlik yapar; kız çocuğu doğarsa utanır ve bir suç işlemiş konumuna düşerdi.⁷² Özellikle aşağı tabakalarda kadının kocası yanındaki değeri, onun, mülkiyetinde olan malların değerinden fazla değildi. Bu dönemde Arap erkeği, âdet zamanlarında bir kadınla bir odada oturmazdı. Onlarla birlikte yiyip içmezdi, hatta bazen âdet gören kadın geçici olarak evden bile çıkarılabiliirdi. Kadınlar herhangi bir sebeple boşandığında, onlara eziyet olsun diye onun bir başkasıyla evlenmesine engel olunurdu. Kocanın ölümünden sonra kadınlar, tam bir yıl matem tutarlar ve iddet beklerlerdi. İslâm bu süreyi üç ay ile sınırladı.⁷³ Genelde durumları bu olan kadının göçebe

70 Fayda, Mustafa, "Cahiliye" md., DİA., C. VII, s. 17-19.

71 İsrâ, 17/31.

72 Nahl, 16/58, Zuhuruf, 43/17.

73 Bakara, 2/234.

hayatında görevleri oldukça fazlaydı. Çadırda çocuklara bakmak, develeri veya davarları sağlamak, hurma lifinden hasır, deve tüyünden giyecek ve çadır örmek gibi daha pek çok iş kadınlara aitti. Bunların dışında savaş sırasında savaşçılara su taşımak, şiirler söyleyerek onları cesaretlendirmek, yaralıları tedavi etmek de kadınların görevleri arasındaydı. Bütün bunlar, yine de kadına önemli bir hak kazandırmazdı.⁷⁴

Şehirlerdeki câriyelerin durumları, daha kötü idi. Bazı câriyelerin sahipleri, onları fuhşa sevk eder, kazandıkları paraları ellerinden alırlardı. Kadının namusuna saygı göstermek, çöldeki göçebe hayatında, şehirlerdeki yerleşik hayattan daha fazla idi.⁷⁵ İslâm, câriyelerini fuhşa zorlama uygulamasına “*Dünya hayatının geçici menfaatlerini elde edeceksiniz diye, namuslu kalmak isteyen câriyelerinizi fuhşa zorlamayın. Kim onları zor altında bırakırsa, bilinmelidir ki zorlanmalarından sonra Allah (onlar için) çok bağışlayıcı ve merhametlidir*” âyeti ile son verdi.⁷⁶

Bununla birlikte asil ve zengin kimselerin kızları ve karıları (sosyete) bir şahsiyete sahip olup itibarlı sayılırlardı. Cahiliye döneminde kadınlar, miras alma hakkına da sahip değillerdi. Erkekler, hiçbir sınır tanımaksızın istedikleri kadar kadınla evlenebiliyorlardı. Bu durum muhakkak ki, ailenin erkek evladını çoğaltmak ve düşmanlara karşı kuvvetli olmak arzu ve ihtiyacından doğmaktaydı. İslâm bu sınırsız evlenmeyi yasaklayıp, evliliği dört kadınla sınırlandırmıştır.⁷⁷

Cahiliye döneminde bir baba kızını, onun isteyip istemediğine, isteyen çok yaşlı olup olmadığına bakmadan istediği erkeğe verebilirdi. Aynı zamanda iki kız kardeş ile evlenmek, Arapların âdeti idi.⁷⁸ İslâm bunu da kesinlikle yasaklamıştır.⁷⁹

74 Çağatay, Neşet, *age.*, s. 121.

75 Çağatay, Neşet, *age.* s. 121; Afzalur Rahman, *Sîret Ansiklopedisi*, C. II, s. 20.

76 Nur, 24/33.

77 Nisâ, 4/3.

78 Derveze, İzzet, *Kur'an'a Göre Hz. Peygamber'in Hayatı*, C. I, s. 131.

79 Nisâ, 4/23.

Arapların nikâh hususunda yaptıkları en kötü şeylerden biri de, üvey anneleriyle evlenmeleri idi. Bir Arap, karısını boşar veya ölürse, bu adamın büyük oğlu bu kadınla evlenmek istediği zaman elbisesini o kadının üzerine atar ve mehir vermeden o kadınla evlenirdi.⁸⁰ İslâm bu uygulamayı da kaldırmıştır.⁸¹

İslâm geldiğinde cahiliye âdetlerinden hoş olmayanları kaldırdı ve yerine akla dayalı çözümler getirdi. Ailenin sınırlarını belirledi. Meşrû olmayan evlilik biçimlerini iptal etti. Cahiliye döneminde bazı haklardan men edilen kadına hukûkî, sosyal vs. haklarını iade etti.⁸² Eş sınırlamasına da gitti.⁸³

İslâm'ın öğretileri, fertleri arasında karşılıklı sevgi ve istikrarın sağlanması ve temellerini barışın oluşturduğu bir yuva kurmaya yönelik idi. Bu, âyette de açıkça ortaya konulmaktadır: *"Sizin için kendinizden sükunet bulacağınız eşler yaratıp sevgi ve merhamet peyda etmesi Allah'ın ayetlerindendir..."*⁸⁴

2.5. Giyim

2.5.1. Kadın Giyimi

Kadınların saçlarını, kimi kez de yüzlerini örtmeleri, İslâm öncesi Arap toplumunda da rastlanan bir olgudur. Eski Arap şiirinde, İslâm öncesi Arap toplumunda saygın sınıflara mensup kadınların, kölelerle karıştırılmamak için örtündüklerine ilişkin beyitler vardır.⁸⁵

"Örtünme", İslâm'dan çok önce, Helenik Bizans toplumunda, Sasanilerde rastlanan bir olgudur. Antik Mezopotamya'da saygın kadınlar, kendilerini kölelerden ya da ahlâkça düşük

80 Çağatay, Neşet, *age.*, s. 124; Ateş, Ali Osman, *age.*, s. 321; Derveze, İzzet, *age.*, C. I, s. 131.

81 Nisâ, 4/22.

82 Atik, M. Kemal. *İslâm ve Evrensellik*, s. 77; İslâm'ın kadına getirdiği yenilikler konusunda bkz. Ateş, Süleyman. "İslâm'ın Kadına Getirdiği Haklar" *İslâmî Araştırmalar*, Cilt: 5, Sayı: 4, ss. 320-327; Köse, Saffet, "Cahiliye Arap toplumunda Kocaların Hanımlarına Yaptıkları Bazı Haksızlıklar ve İslâm'ın Getirdiği Hukûkî Düzenlemeler", *Mehir Dergisi*, Sayı: 3, s. 8-12.

83 Nisâ, 4/3.

84 Rum, 30/21.

85 Taha Hüseyin. *Cahiliye Şiiri Üzerine*, s. 79.

kadınlardan ayırt etmek amacıyla örtünürlerdi. Hayat kadınlarının başlarını ve saçlarını örtmeleri yasaktı. Keza Asur kanunlarına göre, köle kadınların saçlarını örtmeleri cezai yaptırımlarla yasaklanmıştı.⁸⁶ Hristiyanlığın ortaya çıktığı günlerde Musevî kadınlar başlarını ve yüzlerini örtüyorlardı: “Rebeka İshak’ı görünce peçesini alıp örtündü.”⁸⁷ Eski Ahit’in İşaya kitabında: “*Rab o gün, baş sargılarını, atkılarını kaldırıp atacak*” deniyor.⁸⁸

Örtünme ve kadınların giyiniş tarzlarının temellerine ilişkin tarihteki ilk yazılı kaynakları Asur toplumunda buluyoruz. Orada çok net bir şekilde “*Fahişe örtülü değildir, başı açık (olmalıdır)*” diye yazan Asur yasalarının 40 ve 41. maddelerinde, “(tanrılara adanmış) fahişe” olmayan kadınların kapanması kuralı yasal zorunluluk noktasına çıkarılır. Demek ki, fahişelerin örtünmemesi ve fahişe olmayanların kapanması kuralı böyle bir tarihsel sürecin ifadesidir ve Sümer-Babil toplumlarında, kadının, “kutsal fahişe” ve “kutsal fahişe olmayan” biçimindeki ayrışma sürecine bağlı olarak şekillenmiş bir konudur. O toplumlarda bir kadının “kutsal fahişe” olup olmadığının, “açık” veya “örtülü” olmasıyla anlaşılması için Asur yasaları bu ayrışmayı zorlamakta; eski dönemin kutsal varlığı tapınak fahişelerinin öteki kadınlardan belirgin kılınması için çaba harcamaktadır.

Asur yasalarının ilgili maddeleri şöyleydi:

40. *İster evli kadınlar, ister dul kadınlar veya Asurlu kadınlar olsun sokağa çıkarlarken başlarını açmayacaklardır. Adamın kızları... Ya bir şal, ya bir... Veya bir gulinu ile örtüneceklerdir. Sahibi ile sokağa giden esirtu’lar (cariye, esire) örtülüdürler. Kocaya varan Kadištu’lar, (bir ‘kutsal fahişe’ kategorisi) sokakta örtünmelidirler. Kocaya varmamış Kadištu’ların sokakta başları açıktır, örtünmemelidir.*

Fahişe örtülü değildir, başı açıktır. Örtülü bir fahişeyi gören olursa, onu tutuklayacak, şahitler bulacak; onu saray mahkemesine

86 el-Guindi, Fadwa Hijab. *The Oxford Encyclopedia of Modern Islamic World*, C. II, s. 108.

87 Tekvin, 24:65.

88 İşaya, 3:23.

götürecek, ziynetlerini almayacaklar, onu yakalayan (sadece) elbisesini alacaktır. (Örtülü fahişeye) elli sopa vuracaklar, başına zift dökcekler.

Eğer bir adam örtülü bir fahişeyi görür, onu serbest bırakır (yakalamaz) ve saray mahkemesine götürmezse o adama elli sopa atılacaktır. (Adamı) ihbar eden elbisesini alacak, (Adamın) kulaklarını delecekler, iplik geçirecekler, arkasına bağlayacaklar. Bir ay süreyle kralın hizmetini yapacaktır.

Esire'ler örtünmeyecekler, örtülü esire'yi gören yakalayacak ve onu saray mahkemesine götürecektir. Kulaklarını kesecekler. Onu yakalayan elbisesini alacaktır.

41. Eğer bir adam esire'sini (esirtu) örtmek isterse, beş veya altı arkadaşını oturtup, onların önünde onu örtecek "O benim karımdır" diyecek, o, onun karısı olacaktır. (Başka) adamların önünde örtülmeyen ve kocası "bu karımdır" denmeyen esire, eş değildir esirtu'dur.

Eğer adam ölürse, örtülü karısının evlatları yoksa esire'lerin evlatları, (öz) evlattırlar ve (mirastan) hisselerini alacaklardır.⁷⁹⁹

Burada, eski toplumun işleyiş ve yapılanmasına ilişkin bir dizi önemli nokta bulunuyor. Fakat Asur yasalarında dikkat çeken en önemli taraf, bütün kadınların örtünmesi doğrultusunda değil, bir bölüm kadının örtünmesi; fakat bir bölüm kadının da (fahişe ve esire'lerin) özellikle "açık" olması için çabalamasıdır; "örtünen" fahişeler yasalarda şiddetle cezalandırmaktadır. Demek ki, örtünme fahişelerin (ve esire'lerin) tanınmasını önleyen, gizleyici bir unsur olmuş ve tam da bu nokta, eski toplumun fahişe olmayan kadınlarının örtünmesini istemesinin temel gerekçesini oluşturmuştur. Asur yasaları, kesin bir şekilde, eski kutsallıklarını artık giderek tartışmalı hale getirdiği fahişe'leri öteki kadınlardan giyim-kuşam tarzıyla tam olarak ayırmaya, onları belirgin kılmaya çalışıyor.

Fahişelerin veya esirelerin evlenmesi, onların şahitler huzurunda örtünmesiyle eşitlenmekte; örtülü kadın, kocası dışındaki erkeklerden korunmaya çalışılmaktadır.

Muazzez İlmiye Çığ bu konuda şunları söyler:

Sümerlerde mabet kadınları var. Onlar, mabetteki diğer kadınlarla karıştırılmamaları için başlarını örtermiş. Bin yıl kadar sonra bir Asur kralı, bütün evli ve dul kadınların başlarını bir örtüyle örtmelerini buyurmuş. Kızlar ve sokak kadınları örtemiyormuş. Bu âdet Yahudilere geçiyor, oradan da İslâm'a geçiyor.⁹⁰

Kadınların başlarının örtülmesi, Tevrat'ın Tekvin bölümünde de (24:65) geçer: *"Ve Rebeka köleye dedi: Bizi karşılamak için tarlada yürüyen bu adam kimdir? Ve köle: Efendidir, dedi. Ve Rebeka peçesini alıp örtündü."*

Daha sonra İncil'in, Korintoslulara Birinci Mektup 11:4-15 bölümlerinde de başörtüsünün gereği biraz daha farklı olarak anlatılır:

4. *Başı örtülü olarak dua eden ya da peygamberlik eden her erkek, başını küçük düşürür.*
5. *Ama başını örtmeden dua eden ya da peygamberlik eden her kadın, başını küçük düşürür. Böylesinin, başı tıraş edilmiş bir kadından farkı yoktur.*
6. *Eğer kadın örtünmüyorsa, saçını kestirsin. Ama kadının saçını kestirmesi ya da tıraş etmesi ayıpsa, başını örtsün.*
7. *Erkek başını örtmemelidir. Çünkü erkek Tanrı'nın benze-yişinde olup Tanrı'nın yüceliğini yansıtır. Kadın ise erkeğin yüceliğini yansıtır.*
8. *Çünkü erkek kadından değil, kadın erkekten yaratıldı.*
9. *Erkek kadın için değil, kadın erkek için yaratıldı.*
10. *Bu nedenle ve melekler uğruna kadın, bir yetki işareti olarak başını örtmelidir.*
11. *Ne var ki, Rab'de ne kadın erkekten, ne de erkek kadından bağımsızdır.*
12. *Çünkü kadın erkekten yaratıldığı gibi, erkek de kadından doğar. Ama her şey Tanrı'dandır.*
13. *Siz kendiniz karar verin: kadının örtüsüz başla Tanrı'ya dua etmesi uygun mu?*

90 Çiğ, Muazzez İlmiye, Kur'an İncil ve Tevrat'ın Sümerdeki Kökeni, s. 29.

14. *Doğa bile size erkeğin uzun saçlı olmasının kendisini küçük düşürdüğünü, ama kadının uzun saçlı olmasının kendisini yücelttiğini öğretmiyor mu?*

15. *Çünkü saç kadına örtü olarak verilmiştir.*⁹¹

İşte bu noktada İslâm'ın örtünmeyle ilgili tutumunu inceleyecek olursak, Sümerler, Yahudiler ve Hristiyanlardaki bu uygulamanın, İslâm tarafından da benimsenmiş ve uygulanmış olduğunu görürüz.

Örtünmeyle ilgili Kur'an âyetlerinin geliş nedenlerini tetkik ettiğimizde, ilk dönem tefsir kitapları konuyu şöyle anlatmaktadırlar: Hür kadınlar evlerinden dışarı çıktıklarında üzerlerine giysi alırlardı, bu onların hür olduklarının deliliydi. Câriyelerin ise cadde ve sokaklarda çıplak dolaşmaları hem normal hem de onların konumu gereği idi. Medine'de yaşayan ve halkın muzdarip olduğu bir grup çapulcu takımı yoldan geçen veya Medine'nin dışındaki, özellikle geceleri tuvalet ihtiyaçlarını gidermek üzere tepelerin arkasına giden hanımların yollarını gözlerlerdi. Üzerlerinde örtüleri olmayan kadınlara "bunlar câriyedir" diye uygunsuz tekliflerde bulunurlardı. Örtülerini üzerlerine alan kadınlara da "bunlar hür ve sahipli kadınlardır, bunlara musallat olursanız başınız derde girer" diyerek dokunmazlardı.⁹² Kur'an bu geleneğin sürmesini ve toplumsal bir huzursuzluğun önünü almaya yönelik o günkü mevcut geleneği şöyle ifade etmektedir: "*Ey peygamber, eşlerine, kızlarına ve müminlerin kadınları toplum içine çıktıklarında kıyafetlerini üzerlerine almalarını söyle. Bu, onların tanınmalarını ve incitilmemelerini temin eder Ancak unutma ki Allah, çok bağışlayıcıdır, rahmet kaynağıdır.*"⁹³

Kur'an'ın süs ve kapanma üzerine söyledikleri dikkatlice incelenirse, kapanmanın gerekçelerinin anlaşılır şekilde aktarılmış olduğu görülmektedir. Kur'an'da şöyle ifade edilir: "*Ey Âdemoğulları, size çirkin yerlerinizi örtecek ve süs olacak*

91 Korintoslulara I. Mektup, 11:4-15.

92 Bkz. Taberi, *Camii'l-Beyan*; Atık, M. Kemal, *İslâm ve Evrensellik*, s. 81-82.

93 Ahzâb, 33/59.

giysi indirdik; fakat takva elbisesi hepsinden hayırlıdır. İşte bu, Allah'ın âyetlerindendir. Belki düşünüp ibret alırlar.”⁹⁴

İşte onlara Adn cennetleri vardır; altlarından ırmaklar akar; orada altın bileziklerle süslenecekler; ince ve kalın ipeklerden yeşil elbiseler giyecekler; tahtlar üzerine dayanıp kurulacaklar. O ne güzel mükâfat, ne güzel kurultay!⁹⁵

Mümin kadınlara da söyle: Bakışlarını yere indirsinler. Irzlarını korusunlar. Süslerini/ziynetlerini, görünen kısımlar müstesna, açmasınlar. Örtülerini/başörtülerini göğüs yırtmaçlarının üzerine vursunlar. Süslerini şu kişilerden başkasına göstermesinler: Kocaları yahut babaları yahut kocalarının babaları yahut oğulları yahut kocalarının oğulları yahut kardeşleri yahut kardeşlerinin oğulları yahut kendi kadınları yahut ellerinin altında bulunanlar yahut ihtiyaç içinde olmayan erkeklerden kendilerinin hizmetinde bulunanlar yahut kadınların kaygı duyulacak yerlerini henüz anlayacak yaşa gelmemiş çocuklar. Süslerinden, gizlemiş olduklarının bilinmesi için ayaklarını yere vurmasınlar. Ey müminler, Allah'a topluca tövbe edin ki kurtuluşa erebilesiniz!⁹⁶

Buradaki bütün gizlemenin; fizikî görüntüden çok, tümüyle belirleme araçlarının, ayaklara takılı ziynetlerle (zillerle) kim olduklarının belli edilmesinin önlenmesine yönelik olduğu açıktır.

Allah Kur'an'da, Hz. Peygamber'in kadınlarına hitaben: “Evlerinizde ağırbaşlılıkla oturun. İlk cahiliye dönemi kadınlarının kıvrıla döküle, süslerini göstere göstere yürüyüşü gibi yürümeyin”⁹⁷ buyurur. Bu âyetle kadınların davranışlarının nasıl olması gerektiği üzerinde durulmakta, örtünmeyle ilgili bir tavırdan bahsedilmemektedir.

2.5.2. Erkek Giyimi

Cahiliye döneminde Arapların en çok önem verdikleri konulardan biri de giyimdir. Kumaş Mekke ticaretinin en önemli malıdır. İklimin bir gereği olarak erkekler uzun entari giyerler,

94 A'râf, 7/26.

95 Kehf, 18/31.

96 Nur, 24/31.

97 Ahzâb, 33/32.

başlarını sıcaktan, rüzgârdan ve tozdan korumak için örterler, bir aksesuar olarak da sarık kullanırlardı. Asım Köksal'ın *Hız. Muhammed ve İslâmiyet* adlı eserindeki Hız. Peygamber'in giysileri bölümünde; Rasûlullah'ın otuza yakın giysisinin olduğu rivayet edilir.⁹⁸

Cahiliye döneminde erkeklerin örtünmesi konusunda herhangi bir tavır benimsenmemiştir. Çıplaklık doğal karşılanır. Bunu insanların Kâbe'yi çıplak tavaf etmelerinden anlıyoruz. Kur'an'ın erkek örtünmesiyle ilgili herhangi bir emri bulunmamakta, erkeğin avret yerinin sınırları hadisle belirlenmektedir: *"Sizden biriniz kölesini veya işçisini evlendirence artık onun göbekte dizleri arasına bakmasın."*⁹⁹ Başka bir rivayette; *"Göbekte iki diz arası avret yeridir"* ilavesi vardır.¹⁰⁰ Darekutnî'nin naklettiği şu hadisle diz kapakları da kapsama girer: *"Diz kapakları avret yerlerindendir."*¹⁰¹

Malikilere göre, erkekler için avret yeri yalnız ön ve arka, yani "galiz avret" sayılan yerlerdir. Onlara göre uyluk kısmı avret sayılmaz. Delil, Enes b. Malik'ten (ö. 91/709) nakledilen şu hadistir: "Hız. Peygamber Hayber günü izarını (alt peştamal) uyluğunun üzerinden kaldırdı, öyle ki ben onun uyluğunun beyazlığını görür gibiyim."¹⁰² Şu hadis de aynı anlamı desteklemektedir: "Rasûlullah (sav) uyluğunu açmış olarak oturuyordu. Ebu Bekir, yanına girmek için izin istedi, ona bu durumda iken izin verdi. Ömer izin istedi, ona da izin verdi. Sonra Hız. Osman izin isteyince, uylukları üstüne elbisesini örttü."¹⁰³

2.5.3. Süslenme

Güzel olanı sevmek ve güzel görünmeye çalışma duygusu insanın fıtratında, yaratılış hamurunda bulunan doğal bir durumdur. İslâm öncesi Arap toplumunda süslenme, kadınlarda olduğu kadar erkeklerde de oldukça yaygındı. İpek el-

98 Köksal, M. Asım, *Hız. Muhammed ve İslâmiyet*, C. XI, s. 133-145.

99 Ebu Dâvûd, Salât, 26, Libas, 34.

100 Taberânî, *Mu'cemu's-Sağır*, 709.

101 ez-Zeylaî, *Nasbu'r-Raye*, C. I, s. 297.

102 eş-Şevkanî, *Neylül-Evtar*, C. II, s. 64.

103 eş-Şevkanî, *age.*, C. II, s. 63.

biseler giymek, gözlere sürme çekmek, altın ve gümüş takılar kullanmak, saçları ve sakalları boyamak önem verilen süslenme biçimleriydi.

İslâm fıtrat dinidir. Fıtrat dininin, fıtratta bulunan duyguları yasaklaması ve köreltmesi değil, fıtrata uygun biçimde ayarlaması ve düzenlemesi beklenir. Öyleyse süslenmenin fıtrata uygun olanı normal, fıtratı bozanı, ya da gayesinden uzaklaştırıcı anormaldir. Bu sebeple İslâm süslenme konusunda erkekleri bazı yasaklamalarla birlikte serbest bırakmıştır. İpek elbiseler, altın takılar ve dövme gibi süslenme biçimleri yasaklanırken, sürme çekme, saç ve sakalı boyama, güzel kokular sürünme serbest bırakılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de şöyle geçmektedir:

*De ki; Allah'ın kulları için çıkardığı süsü ve güzel rızıkları kim hara-
m etti? De ki; "O, dünya hayatında inananlarındır; kıyamet günü
de yalnız onlarındır." İşte biz, bilen bir topluluk için âyetleri böyle
açıklıyoruz.*"¹⁰⁴

*Ahirette Müslümanlara vadedilen Cennet ise göz kamaştırıcı güzel-
liktedir; gözlerinin hoşlanacağı ne varsa oradadır.*¹⁰⁵

*Orada yaslanılacak koltuklar, ipekli elbiseler, gümüş kaplar, billur
kâseler, zencefil karşını kâseler, atlastan elbiseler, bilezikler var-
dır, ne yana bakarsan bak ulu bir saltanat.*¹⁰⁶

Cahiliye toplumunda geçerli olan âdetlerden biri de, ka-
dının kendisini erkeklere göstermesi, süslü püslü bir şekil-
de boynu ve göğsü açık olarak onların önünden geçmesidir. Kadınlar ellerine, kulaklarına ve boyunlarına taktıkları gibi ayaklarına da süs ve ziynet eşyası takarlardı.¹⁰⁷ Kadınlara, sokağa çıktıkları zaman örtünmeyi emreden İslâm, onlara erkeklerin dikkatini çekecek şekilde kıyafet giymeyi yasakla-
mış; konuşmalarına ve yürüyüşlerine dikkat ederek kötü ba-
kışlara hedef olacak tavırları sergilemelerine izin vermemiştir. Kur'an bu durumu şu şekilde açıklar:

104 Arâf, 7/32.

105 Zuhurf, 43/71.

106 İnsan, 76/11-22.

107 Derveze, İzzet, Kur'an'a Göre Hz.Muhammed'in Hayatı, C. I, s. 137.

*Süslerini göstermesinler... Gizlediklerinin bilinmesi için ayaklarını yere vurmasınlar... Kalplerinde hastalık olanların hastalığını dep-reştirmemek için seslerini kadınsı kadınsı inceltmesinler... Cahiliye dönemi kadınları gibi, süslü-püslü, kınla döküle gezmesinler...*¹⁰⁸

2.6. Törenler

2.6.1. Doğum Töreni

Cahiliye döneminde bir oğlan çocuğu doğunca yedinci günü ona bir kurban kesilir. Kurbanın kanı başına bulanıp sürülürdü.¹⁰⁹ Buna akika denilirdi. Akika çocuğun başındaki ana tüyü demektir. Bu dönemde çocuğun tıraş edilen başına çocuk için kesilen kurbanın kanından sürmekteydiler.¹¹⁰

Kur'an'da bu konuyla ilgili bir işaret yok ise de İslâmiyet cahiliye döneminin bu uygulamasını bazı değişiklikler yaparak devam ettirmiştir. Cahiliye akikasından söz eden Ebu Bureyde şöyle demiştir: "Cahiliyede birimizin bir oğlan çocuğu dünyaya geldiği zaman o bir koyun keser ve kanını çocuğun başına sürerdi. Ama Allah İslâm'ı getirince, biz bir koyun keser, çocuğun başını tıraş eder ve ona zâferan sürerdik."¹¹¹ İslâm oğlan ve kız her ikisine de akika kesme uygulamasını getirmiştir.

Cahiliye döneminde bir adamın erkek evladı olduğunda Kâbe'ye gider, tavaf yapar, şükür ve dua ederdi. Hz. Muhammed doğduğunda dedesi Abdulmuttalib hemen onu alıp Kâbe'ye götürmüş, şükür ve duada bulunmuştur.¹¹²

İbn Sa'd'ın kaydettiğine göre, Hz. Hatice, doğan her oğlan çocuğuna iki, kız çocuğuna bir koyun akika olarak kestirmiştir.¹¹³

Cahiliye döneminde geceleyin doğan çocuğu bir çanağın altına koymak, ortalık aydınlanana dek ona bakmamak âdet-

¹⁰⁸ Ahzâb, 33/32.

¹⁰⁹ Ateş, Ali Osman, *age.*, s. 216; Sarcık, Murat, *age.*, s. 262.

¹¹⁰ Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, C. II, s. 1111.

¹¹¹ Mansur, Ali Nasif, *et-Tac*, C. III, s. 108.

¹¹² Şentürk, Hâbil, *Psikoloji Açısından Hz. Peygamberin İbadet Hayatı*, s. 42.

¹¹³ İbn Sa'd, *Tabakat*, C. I, s. 133-134.

ti.¹¹⁴ Yine bu dönemde, çocuğun doğuşu esnasında damağına çiğnem konması âdeti. Hz. Peygamber de hicreti müteakip, Esmâ'dan doğan Abdullah b. Zübeyr'in damağına çiğnem koymuştu.¹¹⁵

2.6.2. Sünnet Töreni

Sünnetin tarihi MÖ 6000'li yıllara kadar uzanır. Tarih boyunca Mısırlılar, Yahudiler, Babillilerin sünnetli oldukları görülmüştür. Eski Mısır piramitlerinde bulunan bazı mumyaların sünnetli oldukları görülmüştür.¹¹⁶

Kur'an'da "Sünnet" (hıtan) ile ilgili bir âyet bulunmamakta, fakat iki âyetin dolaylı olarak buna işaret ettiği ileri sürülmektedir. Birinci âyet: *"Sonra da sana; doğru yola yönelerek, İbrahim'in milletine uy! Çünkü o müşriklerden değildi, diye vahyettik."* (Nahl, 16/123) "İbrahim'in milletine uy" ifadesi sana vahyedilmeyen bir konuda, İbrahim'e vahyedilmişse ona uy demektir. Çünkü İbrahim milletine sünnet farzdır. İkinci âyet: *"Bir zamanlar, Rabbi İbrahim'i bir takım kelimelerle sınamış, onları tam olarak yerine getirince ben seni insanlara önder yapacağım demişti."* (Bakara, 2/124) Bu âyette geçen "kelimeler"den maksat temizlikle ilgili şeylerdir ki bunlar, İbrahim (as) ve ümmetine farzdı. Bunlardan biri de sünnet olmaktır.¹¹⁷

Sünnet Müslümanlığın simgesi olarak kabul edilmiştir. Geçmiş Hz. İbrahim'e kadar varan sünnet, cahiliye devri Arapları arasında da devam ede gelen bir âdeti. Araplarda hem kadın hem de erkekler sünnet edilirdi. Erkeğin sünneti için "hıtan", kadınların sünneti için "hafd" kelimesini kullanmaktaydılar.

Rivayete göre sünnet, Hz. İbrahim'in seksen yaşlarında kendine tatbikiyle başlamıştır. Bir rivayete göre İbrahim

114 Köksal, M. Asım, *İslâmiyet ve Hz. Muhammed (Mekke Devri)*, C. II, s. 42

115 Kapor, M. Ali, *Hız Muhammed'in Müşriklerle Münasebetleri*, s. 72.

116 Akman, Mustafa. Sünnet (Circumcision), http://www.mustafaakman.com/index_dosyalar/Page512.htm (13.12.2005).

117 Yaşar, Ahmet, "Kaynaklara Göre Sünnet Olmak", *DEÜİFD.*, C. IV, ss. 419-431.

(as)'in Kur'an'da söz edilen bazı kelimelerle sınanması¹¹⁸ temizliğe dair sorularla olmuştur. Bunların vücuda dair olanların sünnet olmak, koltuk altı ve kasık kıllarının kesilmesi, su ile istinca ve tırnakların kesilmesi gibi hususlardı.

Hz. İbrahim sünnet olmuştur. İsrailoğulları arasında yürürlükte olan Tevrat'ın hükmü de böyle idi. İsa (as)'ya kadar böyle devam etmişken sonradan Hristiyanlar bu âdeti bozmuş ve "hıtan", kalbin guffesini (kalbi bürüyen perdeyi) atmaktır, şeklinde yanlış bir yorumla sünneti bırakmışlardır.¹¹⁹

Hz. Peygamber'in sünnetli doğduğuna dair¹²⁰ rivayetler olmakla birlikte, bazı rivayetlere göre de, doğumunun yedinci gününde dedesi bir ziyafet vererek onu sünnet ettirmiştir. Hz. Muhammed'in sünnetli doğduğuyla ilgili rivayetlerde de ihtilaflar vardır. Bazı rivayetlerde sünnetli doğduğu söylenmişken, bazılarında da dedesinin onu Perşembe günü sünnet ettirdiği, sünnetten sonra da bir davet verdiği ve çocuğun adını Muhammed koyduğu belirtilmiştir.¹²¹

İslâm öncesi Arabistan'da sünnet bir hijyen tedbiri olarak düşünülmüştür.¹²² Araplarda sünnet bir temizlik ve güzelleşme operasyonu olarak kabul edilir. Bundan dolayı sünnet karşılığında "taharet" kelimesi de kullanılmaktadır.¹²³

Hz. Peygamber torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i doğumlarının yedinci gününde sünnet ettirmişti.

Bazı toplumlarda, kızlar da erkekler gibi sünnet edilirler. Daha çok gizli olarak icra edilen bu sünnet Mısır ve Arabistan'da yaşayan Müslümanların bir kısmında halen mevcuttur. Bu toplumlarda İslâmiyet öncesi de kadınların sünnet edildiği bilinmektedir. Bu durum İslâmiyetin zuhuruy-

118 Bakara, 2/124.

119 Zebîdî, Zeyneddin Ahmed b. Ahmed b. Abdüllatîf, *Tecrid-i Sarîh Tercümesi*, C. IX, s. 112.

120 Bkz. İbn Haldun, *Mukaddime*, C. II, s. 400; Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya*, C. I, s. 59.

121 Berzahullah, Ahmed, *es-Siretû'n- Nebeviyye*, s. 107.

122 Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, C. I, s. 291.

123 Bozkurt, Nebî, "Hıtan", http://www.kuranikerim.com/islam_ansiklopedisi/S/131.htm, (12.01.2006).

la dinî bir anlam kazanmıştır. Bütün İslâm dünyası dikkate alınırsa azınlıkta kalan yerel bir âdet olarak görülür.¹²⁴

Kur'an'da sünnet olmayla ilgili bir emir olmadığı gibi, Hz. Peygamber'in de bu konuda katı bir tavrı olmamıştır. İleri yaşlarda Müslüman olan insanların sünnet olmalarıyla ilgili rivayetlere kaynaklarda pek rastlanılmamaktadır. Sünnet olmayla ilgili süregelen tutum daha sonraları ortaya çıkan bir durum olarak görülmektedir.

Vali tarafından, öldükten sonra sünnet edilmeleri emredilen yaşlı adamların hikâyesini duyan Hasan-ı Basrî kızar ve Muhammed (sav) zamanında pek çok insanın Müslüman olduğunu, ama Hz. Peygamber'in hiçbir zaman, bu insanların sünnetli olup olmadığına bakmadığını ve çoğunun da sünnet-siz olduğunu söyler.¹²⁵

Taberî Tarihinde şu rivayet vardır: Halife Ömer İbn Abdülaziz (ö. 720) ordusunun generali Cerrah İbn Abdullah'a (ö. 730) Horasan'ı fethettikten sonra yazdığı mektupta şöyle der: "*Seninle birlikte Mekke'ye doğru namaz kılanlardan haraç alma.*" İnsanlar bunun üzerine İslâm'a geçmek için âdeta yarışır. Bunun üzerine birisi generale, insanların inançlarından dolayı değil, haraçtan kaçmak için Müslüman olduklarını söyler ve Müslüman olanlara sünnet şartını koymasını tavsiye eder. General Halifeye danışır. Halife cevabı şöyledir: "*Allah, Muhammed (sav)'i insanları İslâm'a çağırması için gönderdi, bir sünnetçi olarak değil.*"¹²⁶

Erkek sünneti bir Yahudi geleneği olarak kabul edilir. Yahudiler, Tanrı'nın kendilerini yalnızca sünnet olurlarsa, ya da kapılarını kurban edilen hayvanın kanıyla işaretlerlerse göreceğine inanırlar.¹²⁷ Kur'an'da böyle bir mantığın olmadığı görülür. Kur'an sünnet geleneğiyle ilgili açık bir ifadede bulunmamış, sünnet geleneği İslâm öncesi Arap toplumunda uygulandığı şekliyle devam ede gelmiştir.

124 Wensinck, A. J., "Hitân" md., İA., C. VII, s. 543.

125 Ateş, Ali Osman, *İslâm'a Göre Cahilliye ve Ehli Kitap Örf ve Âdetleri*, s. 227.

126 et-Taberî, *Tarih et-Taberî*, C. III, s. 443.

127 Çıkış, 12:7-13.

2.6.3. Evlenme Töreni

Cahiliye döneminde evlenme töreni geleneği şu şekilde idi: Erkek tarafı kızın babasına veya en yakın akrabalarından birine başvurarak "*ena'mu sabahen*" hitabıyla söze başlar, iki aile arasındaki denkliliği açıkladıktan sonra kızı isterdi.¹²⁸ Uygun cevap alınması durumunda kızın mehiri tayin edilirdi. Kızı isteyen erkek kendi kabilelerinden ise velisi kızı bazı tavsiyelerde bulunur, erkek evlatlara sahip olarak kabilenin sayı ve şerefini arttırması temennisini açıklardı. Kız yabancı bir kabileye gidecekse velisi yine iyi geçinmeye dair tavsiyelerde bulunur, ayrıca erkek evlat doğurup düşmanın sayısını arttırmamasını temenni ederdi.¹²⁹

Hız Peygamber'in Hatice ile evlilik töreni kaynaklarda şöyle anlatılmaktadır: Evlenme töreninin nasıl kutlandığı konusunda muazzez damadın, misafirlere ikram için iki deve kestliğini belirtmemiz bir fikir verir. Kısaca, törenin, çok onurlu ve ihtişamlı olduğunu söyleyebiliriz. Bu nikâh sırasında amacı Ebu Talib'in yaptığı bir konuşma şöyledir:

Hamd olsun bizi İbrahim neslinden, İsrail, Muadd, Mudar ekiminden oluşturan yüce Allah'a... Bizi, yüce mâbedi Kâbe'nin hizmetkârı, yöneticisi kılan Allah'a hamd olsun... Hamd ediyorum O'na ki, bizi herkesçe ziyaret edilen, emin ve mahrem bir evle, Beytullah ile lütuflandırmış ve bizi onun çevresindeki insanların başına idareci olarak dikmiştir. Şu yanımızda bulunan, kardeşim Abdullah'ın oğlu Muhammed, kendisiyle mukayese edilecek her insanı geride bırakacak ölçüde yüce yaratılışlı bir şahsiyettir. Gerçi, malı-mülkü azdır, fakat iyi bilirsiniz ki, mal ve servet, yok olmaya mahkûm bir gölge, sönüp gitmeye mecbur bir varlıktır. Muhammed'in ise nelere dost olduğunu pekiyi bilirsiniz. Ve, o, Huveylid'in kızı Hatice'ye sevgisini açarak, benim malımdan olmak üzere, ona mehirini verdi. Bütün bunlardan sonra Allah'a yemin ederim ki, bu yüce yeğenimi çok büyük bir gelecek ve muhteşem bir talih beklemektedir.¹³⁰

128 Altıntaş, Ramazan, *Bütün Yönleriyle Cahiliye*, s. 137.

129 Gûnaltay, Şemseddin, *age.*, s. 122.

130 İbn Sa'd, Ebu Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zühri. *es-Sire-tü'n-nebeviyye mine't-tabakatü'l-kübra li-Ibn Sa'd*, C. 1, s. 74.

Nikâh kıyılır ve Hz. Peygamber, Hz. Hatice'nin evine taşınır... Hz Peygamber'in Hatice'ye verdiği mehir 20 deve olmuştur.¹³¹

Kur'an'da evlenme töreniyle ilgili bir uygulama emri yoktur. Fakat evlilikle ilgili sayı sınırlaması vardır.¹³² Üzerinde durulan bir diğer önemli konu da mehir konusudur.¹³³

2.6.4. Ölü Gömme ve Yas Töreni

Cahiliye döneminde Araplar cenazelerini yıkayıp kefenler ve ölü için dua ederlerdi. Ölünün velisi cenaze tabuta konduktan sonra ayağa kalkar, "Allah'ın rahmeti senin üzerine olsun" der, yakın akrabasından en büyüğü onun iyiliklerini sayar ve onu gömerdi. Bundan sonra ölenin mezarının yanına bir deve getirilir, devenin başını sırtından arkasına veya göğsünden karnına doğru bağlarlar, boynuna bir halka takarlar ve ölüncüye kadar mezarın yanında bırakırlardı. Araplar buna Beliyye derlerdi.¹³⁴ İbn İshak'ın belirttiğine göre; risaletin onuncu yılında Hz. Peygamber'in amcası Ebu Talip öldüğü zaman, Rasûlullah Hz Ali'ye onu yıkayıp kefenlemesini ve defnetmesini emretmiştir.¹³⁵ Bedir harbinden sonra ölen müşrik Ebu Leheb de üzerine su serpilerek yıkanmış ve gömülmüştür.¹³⁶ Cahiliye âdetlerinde ölünün nasıl yıkandığıyla ilgili ayrıntılar bilinmemekle birlikte ölünün soğuk suyla yıkandığı Evfah el-Evdi'nin şu şiirinde görülüyor: "Beni yıkayacakları soğuk bir su getirdiler."¹³⁷

Yine cahiliye döneminde bir kimse öldüğü zaman bunun özel bir ilan şekli vardı. Bir kimse öldüğü zaman içlerinden biri halkın içinde, "filan kişi öldü, cenazesinde hazır bulunulsun," diye bağırdı. Buna "Na'y" denilirdi.¹³⁸

131 Lings, Martin, *Hz Muhammed'in Hayatı*, s. 67.

132 Nisâ, 4/3.

133 Nisâ, 4/25.

134 Çağatay, Neşet, *age.*, s. 138, Günaltay, Şemseddin, *age.*, s. 13.

135 İbn İshak, *Siretu İbni İshak*, s. 223.

136 İbn Sa'd, *et-Tabakat*, C. IV, s. 74.

137 İbn Habîb, Muhammed, *et-Muhabber*, s. 320.

138 Ateş, Ali Osman, *İslâm'a Göre Cahiliye ve Ehlî Kitab Örf ve Âdetleri*, s. 86.

Cahiliye devrinde kocası ölen kadın, bir yıl mağaramsı bir kulübeye kapatılır, kimseyle temas etmez, yıkanmaz, saçlarını taramaz, tırnaklarını kesmezdi. Hatta bu devir Araplar arasında, ölümünden sonra kendisi için bağıra çağıra, iyiliklerinin sayılarak ağlanmasını vasiyet edenler bile vardı. Böyle yas tutmayı Hz. Peygamber (sav) yasaklamış, sadece ölenin hatırasına hürmeten yakın akraba için üç gün, koca için de dört ay on gün bir nevi yas tutmayı meşru kılmıştır. Bu konuyla ilgili olarak bir hadiste şöyle buyrulur: "Allah'a ve ahiret gününe iman eden bir kadının kocasından başka bir ölü için üç gündен fazla yas tutması helâl değildir. Ancak kadın, kocasının ölümü halinde dört ay on gün matemini sürdürür."¹³⁹

Cahiliye döneminde ölü, tabutla mezara götürülürdü. Cenazeye katılanlar normal elbiselerini değiştirip matem elbisesi giyerlerdi. Cenaze giderken alaya katılanların birtakım aşırılıkları da olurdu. Bazen ridalarını atıp boyundan diz altına kadar uzanan gömlekle yürürlerdi. Hz. Peygamber bu âdeti de yasaklamıştır.¹⁴⁰ Cenaze geçerken alayda olmayanlar ayağa kalkarlar, tabutu görünce "İki kere (hayatta ve ölü iken) kendi ailen içinde olduğun gibi oldun" derlerdi. Böylece onlar "*hayatta nasılsan şimdi de öylesin. O zaman iyiysen şimdi (ikinci sefer) de iyisin. Kötüysen kötüsün,*" demek isterlerdi. Yani burada ölümden sonra iyi olmanın, hayatta iyi olmaya bağlı olduğu anlatılır. Burada ahiret inancının izleri de görülmektedir.¹⁴¹

Kaynakların belirttikleri bu rivayetlere baktığımızda cahiliye döneminde görülen ölü gömme merasimi şirk unsuru bazı ritüellerden arındırılarak folklorik olarak İslâmiyette de devam etmiştir.

2.6.5. Bayram Törenleri

İslâm öncesi Arap toplumunda tüm halkın katılımıyla kutlanan ve dinî anlamı bulunan bayramlar vardı. Bu bayramlar onlar için son derece önemliydi. Bütün halk bu bayramlara ka-

139 Zebîdî, Zeyneddin Ahmed b. Ahmed b. Abdüllatîf, *Tecrid-i Sarîh Tercemesi*. C. IV, s. 363.

140 İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*, C. I, s. 476.

141 Sarıçık, Murat, *İslâm Öncesi Dönem Cahiliye Kültürü*, s. 281.

tılırdı. Bu bayramları mekâna ve zamana bağlı bayramlar olarak ayırmışlardı. Mekâna bağlı bayramlar, putların ve tapınakların bulunduğu yerlerdi.¹⁴² Bu yerlerde yılın belirli mevsimlerinde toplanıp putlara tâzim yapıp kurban kesilirdi.¹⁴³ Zamana bağlı olarak ise recep ayında yapılan bir bayram vardır. Bu bayram sebebiyle recep ayı haram aylardan sayılmıştır.¹⁴⁴

Ayrıca cahiliye döneminde Araplar arasında milli birlik bulunmadığı için, kabilelerin ve şehirlerin kendi geleneklerine göre bayram ve törenleri de vardı. Bununla beraber hac mevsimi, panayırların da kurulmasıyla, bütün kabilelerin iştirakiyle bayram havasında geçirdi. Her kabilenin en az bir putu mevcuttu; bu yüzden her putun da takdis edildiği çeşitli kutlama günleri vardı. Bu günlerde ayrıca pazar ve panayırlar kurulurdu. Dinî bayramlar şiir, müzik, içki ve kadınların yer aldığı eğlencelerle kutlanırdı. Mekke yakınlarındaki Zâtü Envât Bayramı ünlüydü. Zâtü Envât, büyük ve yeşil bir ağaçtı. Araplar onun altına gelip kılıçlarını dallarına asarlar, çevresinde tapınır ve kurban keserlerdi. Medinelilerin İranlılardan aynen aldıkları nevrüz ve mihrican adında iki bayramları daha vardır ki Hz. Peygamber aşağıdaki hadisle bunları yasaklamıştır. “Allahu Teâlâ sizin iki bayramınızı onlardan daha hayırlı iki bayramla değiştirdi: Ramazan Bayramı ve Kurban Bayramı.”¹⁴⁵

2.6.6. Muharrem Ayı ve Aşure Günü

Aşure Günü İslâm öncesi cahiliye dönemi Arapları arasında İbrahim (as)’den beri mukaddes bir gün olarak biliniyor ve o gün oruç tutuluyordu. Bu hususta Hz. Âişe şöyle demektedir: “Aşure, Kureyş kabilesinin cahiliye döneminde oruç tuttuğu bir gündü. Rasûlullah da buna uygun hareket ediyordu. Medine’ye hicret edince bu orucu devam ettirmiş ve başkalarına da emretmiştir. Fakat Ramazan orucu farz kılınınca kendisi Aşure Günü’nde oruç tutmayı bıraktı. Bundan sonra

142 Çelikkol, Yaşar. *İslâm Öncesi Mekke*, s. 167.

143 Âlûsî, Ebû’s-Sena Şehabeddin Mahmud b. Abdullah, *Bulugû’l-Ereb fî Ma’rifeti Ahvali’l-Arab*, C. I. s. 346.

144 Sarıçam, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 211.

145 Çelikkol, Yaşar. *age.* s. 168.

Müslümanlardan isteyen bu günde oruç tuttu, isteyen tutmadı.”¹⁴⁶ Aşure Günü'nde ilk akla gelen ibadet, oruç tutmaktır. Muharrem ayı ve Aşure Günü, Ehl-i Kitap olan Hristiyan ve Yahudiler tarafından da mukaddes sayılırdı. Nitekim Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettikten sonra orada yaşayan Yahudilerin oruçlu olduklarını öğrendi. “Bu ne orucudur?” diye sordu. Yahudiler: “Bugün Allah'ın Musa'yı düşmanlarından kurtardığı Firavun'u boğdurduğu gündür. Hz. Musa (as) şükür olarak bugün oruç tutmuştur,” dediler. Bunun üzerine Rasulullah: “Biz, Musa'nın sünnetini ihyaya sizden daha çok yakın ve hak sahibiyiz” buyurdu ve o gün oruç tuttu, tutulmasını da emretti.¹⁴⁷

Aşure Günü'nün Allah katında da çok seçkin bir yerinin olduğunu Fecr suresinin ikinci âyeti olan “On geceye yemin olsun” ifadesinden öğrenmekteyiz.

Bütün dinlerde ve cahiliye döneminde önemli bir gün olan Aşure Günü İslâm tarafından da benimsenip kutsal gün kabul edilmiş, Hz peygamber tarafından o günde oruç tutulması tavsiye edilmiştir.¹⁴⁸

2.6.7. Nesi Takvimi

Nesi, takvimde ayarlama, yani şemsi ayları kameri aylara uygun düşürmek demektir. Bilindiği gibi kameri yılda 354 gün vardır, hâlbuki şemsi yılda günlerin sayısı 365'tir. Netice olarak, kameri seneye göre Hac yapıldığında Hac mevsimi her sene, bir önceki seneden on bir gün evvel olurdu. Böylece baharda başlayan hac mevsimi, ilerleye ilerleye yaza, sonbahara, yani bütün mevsimlere tesadüf edebilirdi. Fakat Mekkeliler, haccın her zaman aynı mevsime, yani bahara tesadüf etmesini istemişler ve bunun için de «Nesi» usulüne başvurmuşlardır. İki takvim yılı arasında on bir günlük fark olduğunu belirtmiştik. Bu nedenle Mekkeliler her üç seneden sonra, seneye bir on üçüncü ay ilave ediyorlardı. Buna rağ-

146 Buhâri, Savm, 69; Müslim, Sıyam, 1897.

147 İbn Mâce, Sıyam, 31.

148 Buhâri, Savm, 69.

men üç günlük bir fark kalıyordu. ($11 \times 3 = 33, 33 - 30 = 3$) ve on seneden sonra bu üç günlük fark bir ay oluyordu ($10 \times 3 = 30$). Bundan dolayı seneye bir ay daha ilave gerekirken, onlar iki ay ilave ediyorlardı.¹⁴⁹

Bu uygulama da Kâbe'nin önünde cereyan ediyordu. Takvim bakanı, (buna «Nasi» deniyordu) Kâbe'nin kapısında, yardımcısı da «Hatim»de duruyordu. Nasi şöyle bağırdı: «Ben, hiç bir zaman sözüne tecavüz edilmeyen değil miyim?» Yardımcısı da onun sözünü tekrar ediyordu. Orada bulunanlar da «Senin sözüne hiç bir zaman tecavüz olunmayacak, onu kabul ediyoruz» diyorlardı. Bundan sonra «Nasi» şöyle bağırdı: «Önümüzdeki sene, «Nesi» hadisesi olacak ve Muharrem ayı Zilhicce'den hemen sonra değil bir ay sonra gelecektir».¹⁵⁰ Cahiliye döneminde Kâbe önünde yapılan bu törenleri Kur'an şu âyetle yasaklamıştır:

*(Haram ayları) ertelemek, sadece kâfirlikte ileri gitmektir. Çünkü onunla, kâfir olanlar saptırılır. Allah'ın haram kıldığının sayısını bozmak ve O'nun haram kıldığını helâl kılmak için (haram ayını) bir yıl helâl sayarlar, bir yıl da haram sayarlar. (Böylece) onların kötü işleri kendilerine güzel gösterilmiştir. Allah kâfirler topluluğunu hidayete erdirmez.*¹⁵¹

2.6.8. Kurban Törenleri

Cahiliye döneminde kurban adama bir ibadet haline gelmiş olmalı ki çok uzak yollardan Mekke'ye gelinerek kurbanlar kesilirdi.¹⁵² Veya kesilmek üzere Mekke'ye gönderilirdi. Örneğin Yemen kralı on tane seçkin deve gönderip Mekke'nin en yüce şahsiyetinin kurbanlıklarını kesmesini isterdi.¹⁵³ Kurbanlar genellikle putların yanında özellikle İsaf ve Naile putları yanında kesilirdi.¹⁵⁴ Müşrikler putlar için kestikleri kurbanların kanlarını putlara sürer ve karşılığında malları-

149 Çelik, Ali, *İslâm'ın Kabul veya Reddettiği Halk İnançları*, s. 232.

150 Muhammed, Hamidullah, *İslâm Müesseselerine Giriş*, C. I, s. 56.

151 Tevbe, 9/37.

152 Çelikkol, Yaşar, *İslâm Öncesi Mekke*, s. 171

153 İbn Abdırabbih, *Bedevî Arapların Özdeyiş ve Âdetleri*, s. 172.

154 İbn Hişâm, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, C. I, s. 163; et-Taberî, *Târîh*, C. II, s. 328.

nın artmasını dilerlerdi. Kestikleri kurbanların etleri, taşın üzerine yırtıcı hayvan ve kuşların yemesi için bırakılırdı.¹⁵⁵

İslâm öncesi Arap toplumunda çeşitli kurbanlar vardı. Bunlardan; "Atire" Receb ayına saygı için kesilen kurbanı verilen isimdir. "Fer'a" ise; deve, koyun ve keçinin ilk doğurdukları yavruya verilen isimdir.¹⁵⁶ Cahiliye döneminde Araplar bu ilk yavruyu putlar önünde keserlerdi. Kur'an, "Allah için kesilen kurbanların etini yiyiniz,"¹⁵⁷ âyeti ile bu cahiliye uygulamasını kaldırmıştır. Hz. Peygamber cahiliye döneminde "Artık Fer'a ve Atire kurbanları yoktur"¹⁵⁸ emrini vererek Araplar arasında yaygın olan "Atire ve Fer'a" kurbanlarını kaldırmıştır.

Cahiliye Araplarındaki diğer bir kurban çeşidi ise "Akıka Kurbanı"dır. Çocuğu ilk defa tıraş etmeye "Akk", çocuğun ilk saçlarına da "Akıka" denir. Cahiliye döneminde "Çocuğun doğumundan yedi gün sonra başındaki tüyleri tıraş edip, adını koyduktan sonra kesilen kurbanı "Akıka kurbanı" denir. İslâm bu uygulamayı devam ettirmiştir.¹⁵⁹ Hz. Aişe: "Resül-i Ekrem (sav) bize erkek çocuklar için iki, kız çocukları için de bir koyun "Akıka" kesmemizi emretti"¹⁶⁰ diyerek buna işaret etmiştir. Akıka, tetavvü (nafile) olan bir kurbandır. Resül-i Ekrem (sav) bizzat kesmiş ve kesmeleri için müminleri teşvik etmiştir. Nitekim bir Hadis-i Şerifte: "Erkek çocuğu için akıka kurbanı kesilmelidir. Onun için kan akıtarak gelecek belâları defedin"¹⁶¹ buyrulmuştur.

2.7. Cahiliye Döneminde Spor, Eğlence ve Müzik

Eğlenme, insanî yapıdan (fıtrat) kaynaklanan bir istek ve ihtiyaçtır. Beşerî yapının gereği olan hiçbir istek ve ihtiyaç dinimizde cevapsız bırakılmamış, önüne duvar çekilmemiştir. Fakat bu isteklerin tatmini başıboş ve sınırsız da değildir.

155 İbn İshak, Yesâr Muhammed, *Siret-i İbn İshak*, s. 78.

156 Asım Efendi, *Kamûs Tercemesi*, C. III, s. 355.

157 Hac, 22/28.

158 İbn Mâce, Akıka, 3169.

159 Atık, Dilşat, *Eski Türklerde Kurban İnancı ve Uygulamaları*, s. 35, Y. L. Tezi (yayınlanmamış).

160 İbn Mâce, Atire, 3163.

161 Buhâri, Akıka, 1871.

Günlük hayatın çeşitli problemleri karşısında yorulan, bunalar insanın meşruiyet sınırını aşmamak şartıyla eğlenmesi, dinlenmesi, ferahlaması caizdir. Eğlenceyi; hayatın gerçeklerinden geçici bir süre kaçış, gerçeğin bir parçasını onu alt olduğu bütünden ayırarak, sembolü tasavvur niteliğine sokmak olarak değerlendirebiliriz.

İslâm öncesi Araplarda kültürel hayat çok canlıydı. Onlar şiir ve edebiyata çok önem veriyorlardı. Bazı müzik aletlerini de biliyor ve kullanıyorlardı. Beşerî yapıda var olan hiçbir isteği karşılıksız bırakmayan İslâm, o günün insanların bu tür isteklerini karşılamalarını mubah görmüş ve beşer Peygamber olan Rasûlullah da bu tür faaliyetlere katılmış ve bu konuda onlara örnek olmuştur. Hz. Peygamber, eşi ve bazı arkadaşları toplum içinde cereyan eden bu tür faaliyetlerin içinde dinleyici ve seyirci olarak yer almışlardır. Ancak bazı Mekke müşriklerinin şiirlerini, sözlerini ve Allah'a, Allah'ın âyetlerine ve Allah'ın Peygamberi'ne yöneltmeleri sebebiyle kendilerine tavrı alınmış, bunlara karşı misillemede bulunulmuştur.

Kur'an, diğer bazı konularda olduğu gibi, müzik ve bu sanatı icra eden sanatçılar için herhangi bir yasaklama getirmemiştir. Hz. Peygamber'in bazı şairlerden hoşlanmaması, hatta bazı şarkıcı kadınların Mekke'nin fethinin akabinde idamlarını istemesinin sebebi; onların putperestliğin sözcülüğünü yapması, İslâm'la ve Müslümanlarla alay etmeleridir. Yukarıda da belirtildiği üzere Hz. Peygamber dillerini İslâm'a ve Müslümanlara uzatanlara karşılık verilmesini ve onların hicvedilmesi için Müslüman şairleri teşvik etmiştir.

Bu açıklamalardan sonra Hz. Peygamber zamanına baktığımızda şu tür eğlencelerin icra edildiğini görürüz:

2.7.1. Spor

2.7.1.1. Hayvan Yarışları

İslâm öncesi dönemde at ve deve yarışları yapıldığına şahit olmaktayız.¹⁶² Abdullah b. Ömer (ra) şöyle rivayet etmiş-

162 Bozkurt, Nebi, *Hadiste Folklor Eğlence*, s. 112.

tir: Hz. Peygamber (as) idmana çekilmiş atlarla Hafya'dan Seniyyetu'l-Veda'ya kadar, idman yaptırılmamış atlarla da Seniyye'den Beni Zurayk Mescidi'ne kadar koşu yarışı yaptı. Abdullah b. Ömer de yarış edenler arasında idi.¹⁶³ Bu yarışlar, bizzat Hz. Peygamber'in öncülüğünde yapılıyor, yarışı kazananlar ödüllendiriliyordu. Rasûlullah (sav) buyurdular ki: "Şu üç şeyde armağan vardır: Deve yarışı veya at yarışı veya ok yarışı."¹⁶⁴ Deve yarışları da tercih edilen eğlencelerden biriydi. Hz. Peygamber'in Abdü isimli bir devesi vardı ve katıldığı bütün yarışları kazanıyordu.¹⁶⁵ Birbirinin hayatına kastedecek veya yorulacak şekilde boğuşturularak hayvanların birbirine zarar vermeden yarıştırılması konusunda dinî herhangi bir kısıtlama söz konusu değildir.

2.7.1.2. Koşular

Yine o dönemde yapılan eğlencelerden biri de insanların kendi aralarında yaptıkları koşulardı. O dönemde koşuculuğuyla ün yapmış insanlar vardı. Bunlardan biri de Ebu Hıraş el-Huzeli idi. el-Huzeli bir keresinde Velid b. Muğire ile koşuda atları geçtiği takdirde iki atı üzerine bahse girmiş ve atları kazanmıştır.¹⁶⁶ Bir sefer esnasında, Hz. Peygamber hanımı Hz. Aişe ile geride kalmış ve ikisi koşu yapmış, Hz. Aişe kazanmıştı.¹⁶⁷ Böyle koşu yarışları Hz. Peygamber'in hayatında görülmektedir.

2.7.1.3. Ok Atma

Ok o günlerin en önemli silahlarından biri olduğu gibi okçuluk talimleri ve yarışları da harbe hazırlık yanında önemli bir eğlenceydi. Cahiliye döneminde ok atma yarışları düzenlenir, bu bir anlamda Araplar için çok önemli olan savaşa hazırlık sayılırdı. Bir hadiste, "Çocuklarınıza ok atmayı, ata binmeyi ve yüzmeyi öğretiniz"¹⁶⁸ buyrulmaktadır. Bunun yanında

163 Buhâri, Salât, 41.

164 Ebu Dâvûd, Cihad, 67.

165 Buhâri, Cihâd, 59.

166 Bozkurt, Nebi, *age.*, s. 111.

167 Ebu Dâvûd, Cihad, 61.

168 Ebû Dâvûd, Cihâd, 24.

Hız. Peygamber canlı hayvanı hedef alarak atış yapmayı şu hadisiyle yasaklamıştır: Abdullah İbnu Cafer İbni Ebî Tâlib radi-yallahu anhumâ anlatıyor: "Rasûlullah, bir keçiyi hedef ittihaz ederek ok atmakta olan bir kalabalığa rastlamıştı. Bu halden hiç hoşlanmadı ve: 'Hayvanlara eziyet vermeyin!' buyurdu."¹⁶⁹

2.7.1.4. Avlanmak

Hem bir spor hem de eğlence olan avcılık cahiliye döneminde oldukça rağbet edilen bir spordur. İslâmiyetten sonra da aynı ilgiyi gören avlanma, caiz olmanın yanında Maide suresinin 2. âyeti ile tavsiye de edilmiştir. Aynı zamanda bir geçim kaynağı olan avcılık, Asr-ı Saadet'te yapılmış meşru bir eğlencedir.

2.7.1.5. Güreşmek

Çok eski bir spor olan güreş de meşru eğlencelerden biri idi. Rûkane isminde meşhur bir güreşçi vardır. Bir gün Bathâ'da Hız. Peygamber ile karşılaşan Rûkane ona güreşme teklifinde bulunmuş, yapılan güreşi Hız. Peygamber kazanmış ve ödül olan koyunu almıştır. Rûkane kendisine çok güvendiği için tekrar tekrar güreşmek istemiş, fakat her defasında yenilmişti.¹⁷⁰

İslâm öncesi dönemde Arapların bu tip eğlenceleri, folklorik yaşam tarzları Hız. Peygamber devrinde de devam etmiştir.

2.7.2. Eğlence

Cahiliye döneminde Araplar, evlilik, sünnet, bir zaferin kutlanması, bayram, yeni bir eve sahip olma gibi çeşitli vesilelerle eğlenirlerdi. Özellikle *Eyyamu'l-Arab* denilen aralarındaki savaşların yıl dönümleri unutulmazdı.¹⁷¹ Bu sebeple Arapların her vesileyle eğlence yapmaları onların eğlenceye olan düşkünlüklerini göstermektedir.

Yine bu dönemde kabile reislerinin seçilmesi, düğün, bayram, sefere çıkış ve dönüş, ticaret kervanlarını karşılama ve

¹⁶⁹ İbn Mâce, Av. 5334.

¹⁷⁰ Bozkurt, Nebi, *age.*, s. 112.

¹⁷¹ Bozkurt, Nebi, *age.*, s. 38.

uğurlama, eskiden kazanılan zaferlerin yıl dönümleri vb. zamanlarda çalgı ve def çalınması ve eğlenilmesi bir âdet idi.¹⁷² Bu gelenek İslâm'dan sonrada devam etmiştir. Bir kıtlık zamanında, beklenen bir kervanın gelişini müjdeleyen davulların sesi duyulunca cemaatin çoğunun, Cuma hutbesini irad etmekte olan Hz. Peygamber'i ayakta bırakarak mescitten dışarı çıkmaları üzerine, *"onlar bir ticaret ve eğlence gördüklerinde hemen dağılıp ona giderler ve seni ayakta bırakırlar. De ki: Allah'ın yanında bulunan eğlence ve ticaretten daha hayırlıdır"*¹⁷³ âyeti nazil oldu. Bu âyet-i kerime, eğlencenin ibadete tercih edilmesinin yanlış olduğunu bildirmekte, kısmen de ibadete mani olmayan meşru eğlencenin cevazını ifade etmektedir.

Kur'an'da eğlencenin yasaklanmasıyla ilgili kesin bir ifade olmamasına rağmen eğlencenin dinen caiz olmayacağı şeklindeki kanaatler Rasûlullah (sav) devrinde de vardır. Nitekim Hz. Ayşe'nin iki cariye ile yaptığı eğlenceye babası Ebu Bekir'in karşı çıkması, mescitte savaş oyunları oynayan Habeşlilere Hz. Ömer'in mani olmak istemesi bunu göstermektedir.¹⁷⁴ Fakat bu sahabeler Hz. Peygamber'in izni olduğunu görünce ses çıkarmamışlar ve onlar da seyre katılmışlardır. Günümüzde bu işe (eğlenceye) tamamen olumsuz bir şekilde yaklaşanlar Hz. Muhammed (sav)'in tavrını değil de Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in davranışını temel almaktadırlar ki bu tamamen yanlıştır. Bazı ilim adamları Hz. Peygamber'in bu davranışını ümmetine genişlik, yumuşaklık ve bazı durumlarda ferahlık olarak dinde meşru kılınmış bir şeyin haram olduğunun zannedilmesi, kalplerin bazı mubah davranışlarla yatışması ve ibadet vazifelerine daha canlılık duymaları için müsamaha göstermeye yönelik olarak yorumlamışlardır. Nitekim Hz. Ebu Bekir Peygamber'imize "Kur'an mı, şiir mi?" diye sorduğunda Rasûlullah (sav) "bir süre onda, bir süre onda" buyurmuşlardır.

172 Bozkurt, Nebi, *age.*, s. 38.

173 Cuma, 62/11.

174 Bozkurt, Nebi, *age.*, s. 73.

Her şeyden önce şiir ve mûsikî toplumun kültürel hayatının bir parçası olarak görülmektedir. Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicreti esnasında Medinelî Müslümanların gösterdiği sevgi ve şefkat misali karşılama dillere destandır. Burada amacın erkek ve bayan Müslüman'ın bazı çalgılar eşliğinde koro halinde söyledikleri şiirlerle Hz. Peygamber'i muhteşem bir şekilde karşılamaya, sevinçlerini izhar etmeye yönelik olduğu açıktır. Aynı şekilde kaynaklarımızdan Hz. Peygamber'in bazı özel günlerde mûsikî dinlemede bir mahsur görmediğini öğreniyoruz. Mesela bir bayram günü, Mescid-i Nebevî'de Habeşlilerin sergilemiş oldukları oyuna, Rasûlullah (sav) bizzat eşi Hz. Ayşe'yi çağırıyor, Hz. Ayşe tamam deyinceye kadar beraber izliyorlar.¹⁷⁵ Başka bir haberde Hz. Ebu Bekir'in kaval için "şeytan mizmar" şeklindeki tanımlaması Hz. Peygamber tarafından kabul görmemiş, bayram günü söylenen şarkılar için "her toplumun bir bayramı var, bu da bizim bayramımızdır" diyerek toplum olarak bazı özel günlerde ferahlamanın gerekliliğine işaret etmiştir.¹⁷⁶

Hz. Peygamber döneminde Mekke ve Medine'de şarkı söyleyenlerin büyük çoğunluğu cariyeler, yani yabancı kölelerdir. Bunu şu rivayetten anlıyoruz. Medine'de Ensar'dan biri Hz. Ayşe'nin yakınlarından biri ile evlenmişti. Rasûlullah Hz. Ayşe'ye "gelini gönderdin mi?" diye sordu. O "evet" dedi. "Onu şarkı eşliğinde mi gönderdin. Ensar bundan hoşlanırdı," dedi Hz. Ayşe "hayır" cevabını verince, Rasûlullah (sav) "Ecnebi - Medine'de şarkı söyleyen bir kadın ulaştır" dedi.¹⁷⁷

Hz. Peygamber her şeyde ölçülü davranmaya önem vermiş, bu tavrını insanın fitrî duygusu olan eğlencede de göstermiştir. O müminlerin hiçbir şeyde aşırılığa kaçmalarını istemiştir. Yaptığı işlerde ve söylediği sözlerde Allah'ın rızasını gözetmiştir. Bu konuda da Allah'ın koyduğu sınırlar içinde kalmış ve müminlere de bunu önermiştir. Duruma göre o, bazı eğlenceleri yasaklamış, bazılarını da mubah görmüş ve ehli ile bunlara katılmayı ihmal etmemiştir.

175 Buhârî, İdeyn, 25, Salât, 69.

176 Buhârî, İdeyn, 2.

177 Kazancı, Ahmet Lütflî, *Peygamber Efendimizin Hittabeti*, s. 172.

2.7.3. Müzik

Müzik, kelime olarak Yunancadaki "Musaların Sanatı" anlamına gelen "mousike" sözcüğünden gelmektedir. Arap dilindeki (müsikî/müsikâ) kelimesi de aynı köktendir.¹⁷⁸

İslâm öncesi dönemde müsinin tanıtıcıları "kayne" denilen şarkı okumayı meslek haline getirmiş olan kadın şarkıcılardır. Bunların sosyal hayatta önemli roller oynadıklarının delillerini bizzat Hz Muhammed'in yaşadığı devirde buluyoruz. Bu kayne'lerin İran ve Bizans gibi bölgelerden geldikleri söylense de bir kısmının yerli olduğu şüphesizdir.¹⁷⁹

Kur'an'da ses sanatı olarak "müzik" kavramını ifade eden özel bir kelime ve kavram bulunmamaktadır. Ancak müziğin muhtevası, icrası ve sonuçlarını ilgilendiren ve bu hususlarda temel ölçü sayılacak kurallardan söz eden birçok âyet-i kerime yer almaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber'in hadislerinde ve diğer İslâm kaynaklarında birtakım müzik terimleri vardır. "el-Hudâ", "el-Gınâ", "el-inşâd", "en-Nasb", "en-Niyâhe", "el-Gazel", "Zühdiyyât", "Kaside", "Tağyir", "Semâ", "Müsikî", "el-Elhân", "el-Edvâr", "Meâzif", "Mezâmîr" ve "Melâhi" gibi kavramlar bunlardan bazılarıdır.

el-Hudâ: Kelime olarak "deve sürme" manasına gelmektedir. Deve çobanlarının develerini güderken veya Arap gençlerinin çölde dolaşırken söyledikleri bir tegannî çeşididir.¹⁸⁰ Ancak bu yalnız devecilere mahsus değildi. Ağır işlerde çalışırken yahut herhangi bir faaliyete refakat için şarkılar söylendiğine de yer yer rastlanır. Saka, kayıkçı, dokumacı, tarlada başak döküntülerini toplayanlar ve keza çadırdaki veya evde çalıştırılan kadınlar, bugün de olduğu gibi şarkı söylerlerdi. Hudâ'nın Arap müsinin ilk örneği olduğu kabul edilmektedir.¹⁸¹

Cahiliye devrinde ölümlerin arkasından ücretle elbiselerini yırtıp, saç-baş yolarak feryat eden birtakım kadınlar vardı.

178 H. G. Farmer, "Müsikî" md., *İA.*, C. VIII.

179 Çok. Bahriye. *İslâm Tarihî: Emevîler - Abbasiler*, s. 152.

180 Corci Zeydan, *Medeniyet-i İslâmiye Tarihi*, V, 52; Hitti, P. K., *İslâm Tarihî*, C. II, s. 420.

181 Farmer, C. H. "Gına" md., *İA.*, s. 322.

Nâiha veya Mürinne¹⁸² de denilen bu kadınlar ölünün arkasından iyiliklerini ve kahramanlıklarını anlatan ezgiler okur, ses ve hareketleriyle çevredekileri elem ve ızdıraba boğar, hazine bir matem havası meydana getirirlerdi. Bu şekilde bazen kabile ihtilafları ve kan davaları körüklenir, böylece ölüm olayı ve cenaze kaldırma meselesi bir güç gösterisi ve bir intikam yemin merasimi haline getirilirdi.¹⁸³

Kur'an'da mûsiki ile ilgili açık bir beyan mevcut değildir. Bununla beraber daha sahabe devrinden itibaren İslâm âlimleri âyetlerde mûsiki ile ilgili işaret ve delaletler bulmaya çalışmışlar ve bazı lafızları bu açıdan değerlendirmişlerdir.¹⁸⁴

*İnsanlardan öyleleri vardır ki, halka fark ettirmeden ve hiçbir bilgiye dayanmadan Allah yolundan saptırmak ve dini alaya almak için boş söz ve eğlendirici sözler (lehve'l-hadis) satın alırlar. İşte onlar için hor ve hakir edici bir azap vardır.*¹⁸⁵

Tirmizi'nin Ebu Ümâme el-Bâhili'den naklettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

Şarkıcı kadınların alım ve satımı, onlar üzerinden para kazanmak ve onların karşılığında alınan ücretler helal değildir. Allah Teâlâ'nın şu sözü onlar hakkında nazıl olmuştur: "İnsanlardan öyleleri vardır ki..."¹⁸⁶

Âyetin müziğin haramlığına delil olarak ileri sürülmesine karşı çıkan İmam Gazzâli bu konudaki görüşünü şöyle ifade etmektedir: "Din karşılığında, Allah yolundan saptırmak için 'Lehve'l-Hadis' satın almak haramdır. Bu konuda tartışma yoktur. Her çalgı, dinin karşılığında satın alınmıştır ve Allah yolundan saptırıcıdır da denilemez. Âyetten maksat da budur. Bir kişi Kur'an'ı dahi Allah yolundan saptırmak için okusa haram işlemiş olur."¹⁸⁷

182 Heysemi, Ebû'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebi Bekr b. Süleyman, *Mecma'uz-Zevaid ve Menbaü'l-Fevaid*, C. III, s. 13.

183 Uludağ, Süleyman, "Ağıt" md., *DİA.*, C. I, s. 470.

184 Kılıç, Mustafa, "İslâm Kültür Tarihinde Müzik: Başlangıçtan Emevîler Sonuna Kadar", *AÜİFD.*, C. XXXI, 40. Yıl Özel Sayısı, ss. 399-451.

185 Lokman, 31/6.

186 Tirmizi, Buy'u, 51; Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 260.

187 Gazzâli, Muhammed, *İhyâ'u-Ulumu'd-Din*, C. VI, s. 164.

*Bu söze mi şaşıyorsunuz? Gülüyorsunuz... Ağlamıyorsunuz.. Habersiz oyalanmaktasınız (sâmidûn).*¹⁸⁸

Âyette geçen "Sâmidûn" kelimesi İbn Abbas (ö. 68/687) ve İkrime (ö. 105/723)'ye göre şarkı manasındadır. Çünkü Yemen ve Hımyer lûgatinde "Sûmûd" şarkı (gînâ) manasına gelmektedir¹⁸⁹. Mekkeliler Kur'an dinledikleri zaman ona kulak vermemek için şarkı söyler, eğlenirlermiş.¹⁹⁰

İbn Kayyım el-Cevziyye âyette geçen "Sâmidûn" kelimesini şarkı olarak yorumlamasından hareketle müziğin haram olduğunu ifade etmiş ve "Sâmidûn" kelimesinin diğer manalarının da müziğin birer fonksiyonu olması münasebetiyle hangi noktadan ele alınır sa alınsın, bu âyet-i kerimenin müziğin haramlığını ifade ettiğini iddia etmiştir.¹⁹¹

İmam Gazzâlî âyet-i kerimenin bu şekilde değerlendirilmesini şöyle tenkit etmiştir: "Sâmidûn" kelimesinin manasının şarkı olduğu kabulüne binaen eğer âyetteki sitem haramlılık ifade ederse, bundan önceki âyetlerde zikredilen gülmenin ve ağlamamanın da haram olması gerekirdi.¹⁹² Şöyle ki; bu hususta en fazla başvurul an âyet olarak Lokman suresinin 6. âyeti, İmam Gazzâlî ve Muhammed Hamdi Yazır'ın da ifade ettiğı gibi, Allah yolundan saptıran şeyleri yasaklamaktadır. Bu ise sadece müziğe mahsus bir özellik değildir. Üstelik müziğin her çeşidinin insanı Allah yolundan saptırdığı da iddia edilemez. Ayrıca eğer eğlenceyi (lehv) sırf eğlence olduğu için yasaklamak gerekirse dünyada olan her şeyin de yasaklanması gerekir. Çünkü Allah Teâlâ "*Dünya hayatı ancak bir oyun ve eğlenceden ibarettir...*"¹⁹³ buyurmaktadır.

H z. Peygamber'in bu konudaki tavrını belirten aşağıdaki rivayet müzik konusundaki İslâm'ın tutumunu daha net ortaya koymaktadır.

188 Necm, 53/59-61.

189 Taberî, *Câmiü'l-Beyan*, C. XI, s. 541-543.

190 Taberî, *age.*, C. XI, s. 541; Ebu Hayyân, *Bahru'l-Muhit*, C. X, s. 29.

191 İbn Kayyım, *Hükmü'l-İslâm fi'l-Ginâ*, s. 48.

192 Gazzâlî, Muhammed, *İhyâ'u-Ulumu'd-Din*, C. VI, s. 165.

193 Hadid, 57/20.

Hız. Ayşe'den rivayet edilmiştir: "Bizim yanımızda kız şarkı söylerken peygamber (sav) içeri girdi. Kız şarkı söylemeye devam etti. Sonra Ömer (ra) içeri girmek için izin istedi. Çocuk hemen sıçrayıp kalktı. Bunun üzerine Peygamber (sav) güldü. Ömer (ra) "Bu günahkâra neden güldün? Ya Rasûlullah!" dedi ve ekledi: "O kızın dinlettiğini -ya da Peygamber (sav)'in dinlediklerini- dinlemeden buradan ayrılmayacağım." Peygamber (sav) kıza emretti, o da Ömer'e dinletti.¹⁹⁴

2.8. Yazı, Edebiyat, Şiir

2.8.1. Yazı

Genel olarak İslâm öncesi Arap toplumu okuma ve yazmaya aşina idi. Ticarî ihtiyaçlar için belirli oranda bir yazı yazabilme kabiliyeti gerekliydi. Yazı, Hız. Muhammed'in peygamberliğinden sonra daha da önem kazanmıştır. Kur'an'ın yazılması, Hız. Muhammed'in yaptığı antlaşmaların metinleri, çeşitli krallıklara gönderdiği mektuplar ki bunların bazıları günümüze ulaşmıştır. Kur'an'da Allah'ın kelamının kalem ve mürekkeple yazıldığına dair rivayetler vardır.¹⁹⁵ Âyetler muhtemelen papirüs olan *kırtas* üzerine¹⁹⁶ veya parşömen olan *raqq*¹⁹⁷ üzerine yazılırdı. Yazılı malzemeler suhuf ya da yapraklar biçimindeydi, ancak bunlar aynı zamanda kayıtları tutmak için de kullanılmaktaydı. O dönemde yazılı şeyler için kullanılan bir diğer kelime de zûbur'dur.¹⁹⁸ Kur'an'da insanların fiillerinin zûbur üzerine yazıldığı ifade edilir.¹⁹⁹

Belâzurî'nin *Fütuhu'l-Büldan*'ı ve İbn Nedim'in *Fihrist*'i gibi İslâm kaynaklarında, Arapçanın yazıyla tespitine dair bazı bilgiler vardır. Bu kaynakların nakillerine göre, Hira'dan Mekke'ye bir adam gelmiş ve bazı sebeplerden ötürü orada yerleşmiş ve evlenmişti. Bu adam, bir şükran borcu olarak, Mekkeli kayınpederine yazıyı öğretmişti. Mekke'ye gelen bu adam, Hira'da

194 Heysemî, Ebû'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman, *Mecmaü'z-Zevaid ve Menbaü'l-Fevaid*, C. VIII, s. 131.

195 Lokman, 31/27; Kehf, 18/109.

196 En'am, 6/7-91.

197 Tûr, 52/3.

198 Watt, W. Montgomery, *Hız. Muhammed'in Mekke'si*, s. 95.

199 Kamer, 54/52.

öğrendiği yazıyı, Arapçayı tespitte kullanmıştı. Bu durum Fransız alfabesiyle, Arapçayı tespit etmek gibidir. Hira'dan Mekke'ye gelen bu adama kızını veren kişi Ebu Süfyan'ın babası Harb'tı. Rasûlullah (sav) ve Ebu Süfyan aynı yaşta idiler. Ebu Süfyan'ın babasının bu yazıyı ne zaman öğrendiğini kesin olarak bilmiyoruz. Belki o zaman Ebu Süfyan henüz doğmuştu. Hz. Peygamber'in de, o zamanlar doğmuş olması mümkündür. Bunları söylemekteki gayemiz, Arap lisanının bir alfabe ile nasıl yazıldığını tespit etmek içindir. Bu hadiseler, İslâm'ın gelişinden biraz evveline rastlıyor. Belâzurî, İslâmiyetin geldiği sıralarda, Mekke'de on beş-yirmi kişinin yazı bildiğini belirtiyor. İbn Nedim de, Abbâsî Halifesi Me'mun'un müzesinde, Abdulmuttalib tarafından yazılmış bir el yazması bulunduğunu kaydetmektedir ki, bu bir ticarî antlaşma metniydi.²⁰⁰

Araplar önceleri güney Arabistan'da gelişen (müsned) adlı yazıyı kullanıyorlardı.²⁰¹ Daha sonra bunun yerini kuzeyde gelişen ve bu güne kadar gelen Arap yazısı almıştır. İslâmiyetten önce Hicaz'da yazı biliniyordu. Mekke'de az sayıda okuryazar bulunuyordu. İslâmiyetten önce Araplar arasında İbranice ve Süryanice kitapların yanı sıra bunların Arapçaları ve Arapça hikmet kitapları bulunuyordu. Ayrıca şahıslar ve kabileler arası anlaşma metinleri, köle mülkiyeti senetleri, emanlara dair vesikalar, mektuplar, mezar kitabeleri, muallakat metinleri Arapça olarak yazılıyor,²⁰² Mühürler de Arapça olarak kazınıyordu. Deri, hurma dalları, deve kemikleri, çanak kırıkları, yumuşak beyaz taşlar, tahta levhalar, papirüs başlıca yazı malzemeleri idi.²⁰³

Cahiliye döneminde bilgiler, hatıralar ve edebî ürünler daha çok hafızalarda muhafaza edilerek nesilden nesile aktarılıyordu.²⁰⁴

200 Hamidullah, Muhammed, *İslâm Müesseseleri*, C. I, s. 57.

201 Kapar, M. Ali, *Hz Muhammed'in Müşriklerle Münasebetleri*, s. 86.

202 Residova, Nergiz, "Krakovski'nin Kur'an Tercümesi", haz. M. Kemal Atik, *KSÜİFD.*, Yıl: 2, S. 3, ss. 135-143.

203 Kapar, M. Ali, *Hz Muhammed'in Müşriklerle Münasebetleri*, s. 86; Watt, Montgomery, *Kur'an'a Giriş*, s. 47.

204 Sarıçam, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 44.

Öte yandan gerek Mekke'de ve gerekse Medine'de, hürmet edilen, saygı duyulan ve maddî imkânı da yerinde olan aileleri, çocuklarına okuma-yazma öğretmeye zorlayacak içtimai bir baskının varlığını haber vermektedir. Bu ifadeye göre, o devirde kâmil kişi vasfını, yazı, yüzme ve atış bilen kimseler alabilmektedir. Mekke'de yazı bilenlerin çoklukla asil ailelerden olması, bunlardan İbnu'l-As'ın üç oğlunun yazı bilenler arasında zikri, keza Üseyd (ra)'ın yazı bildiği belirtilirken, babası Hudayr'ın da yazıyı bildiğinin belirtilmiş olması söylenen hususu teyit eder, Mekke ve Medine'ye yazı, İslâm'ın başlarına yakın girmiş olsa bile, oldukça rağbette olduğunu gösterir.²⁰⁵

2.8.2. Şiir ve Şair

Cahiliye dönemi olarak adlandırılan İslâm öncesinde, Arap toplumu için en etkili sanat türü şiirdi. Cahiliye şiiri toplumsal hayatın en canlı görünümlerinden biriydi. Şairin eserinin kaynağı kendi duyguları ile çevresinin duygularının çakıştığı noktalardı. Şair ister bir kabile reisi, ister bir prens, isterse yoksul ve yağmacı bir haydut olsun, daima mensup olduğu toplumun üzerinde hassasiyetle durduğu kimi erdemleri temsil eder, dile getirirdi. Siyasî görüşmelere katılan heyetlerde mutlaka şairler de bulunur; kabile ya da kabileler birliğinin sözcüsü olarak kendisini yetiştiren toplumu temsil ederdi. Kabile, hayatının, duygularının, geçmişteki övünç kaynağı olayların, zaferlerinin, düşmanlarına karşı beslediği kinin, onları aşağılayan hicivlerin, çevresini saran doğanın en güzel anlatımını şairin büyümlü sözlerinde bulur ve bütün bunları ondan beklerdi. Bu nedenle de şairin şiirlerinin korunmasına ve yayılmasına çalışırlardı.²⁰⁶

Bir reisin şair olması, kabilesi için büyük bir mutluluktu. Kabileler için başlıca gurur ve şeref kaynağı, büyük şairler yetiştirmiş olmaktı; buna karşılık şairden mahrum olmak yalnız mutsuzluk değil, aynı zamanda utanç ve ayıplanma nedeniy-

205 Watt, W. Montgomery, *Hız. Muhammed'in Mekke'si*, s. 95.

206 Çağatay, Neşet, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 149.

di. Kabilenin şaire olan ihtiyacı, düşman kabile şairinin açtığı yaranın ancak ona aynı tarzda karşılık vermekle kapanabileceğine olan inanış öylesine güçlüydü ki, bu yüzden ortaklaşa şiir yazmak zorunluluğunu duyan kabileler oluyordu.

Şiir; Arap kabilelerinin şan ve şereflerini koruyan, mazide başardıkları büyük işleri unutulmaktan kurtaran, hatıralarını canlı tutan ve yayan tek bilgi kaynağıydı. Bu nedenle kimi bilginler şiiri, Arapların en büyük ilimleri olarak nitelemekten kendilerini alamamışlardır. Kimi eski yazarlar da, şiirin Arap toplumu içindeki yeri ve önemine değinirken, onun Arapların bütün bilgilerini içine alan, bunların korunmasını sağlayan, daima başvurdukları, yararlandıkları eserleri (divan ilminin ya da Divanu'l-Arap) olduğunu söylemişlerdir. Şiirin Arap toplumu için yerine getirdiği tarihsel ve toplumsal işlev göz önüne alınınca bu değerlendirmelerin abartılı olmadığı görülür.

Şairlerin gücü, yalnız söz sanatındaki ustalıklarından değil, aynı zamanda kâhinlik niteliğini taşımalarından geliyordu. Arap toplumunda çok eskilerden beri şairlerin kendileriyle ilişki kurduğu, bilgi ve ilham aldığı bir cine sahip olduğuna inanılıyordu. Şairler de bu inancı canlı tutmaya özen gösteriyorlardı. Örneğin el-Hutay cinlerden bir arkadaşı bulunduğunu; el-Ferazdak gerektiği zaman cini ile görüştüğünü, Kusayyir şiire bir cinin yardımı ile başladığını söylüyordu. Bu inanç hem ilham kaynağını insanüstü sihirli bir âleme bağlayarak şairde doğaüstü güçler bulunduğu zannını güçlendiriyor, hem de bunun sonucu olarak şiirlerinin etki gücünü artırıyor, ona kâhinlik niteliği kazandırıyordu. Şiirle, sıradan bir adamı yükseltmek mümkün olduğu gibi, çok değerli bir adamı da insanların gözünden düşürmek, hatta onların içine çıkamaz hale getirmek de mümkündü. Yani o dönemde şiir, günümüzdeki basın ve televizyonun, moda deyimiyle medyanın rolünü üstleniyordu.²⁰⁷

İşte bütün bu sebeplerden dolayı Araplar şairlere, güzel ve etkili hitabet ve konuşma yeteneği olan kişilere çok önem

veriyorlar, hatta onlarda manevî birtakım güçlerin varlığına inanıyorlardı. Dolayısıyla şair ve hatibin Arap toplumunda yeri çok önemliydi. Bir kabileden şair yetiştiği zaman o kabileden şenlikler yapılır, kabile mensupları tebrik edilirdi. Her yıl kabileler arası savaşların kesildiği, bir nevi ateşkes dönemi sayılan ve haram ayları denilen belli aylarda, Zülmecaz, Zülmicenne, Ukâz ve Dümetü'l-Cendel vb. büyük panayırarlarda devrin büyük şairlerinin hakemlik yaptığı şiir yarışmaları düzenlenirdi. Burada başarılı olan şairlerin şiirleri, yazının yok denecek ölçüde az bulunduğu o dönemde, son derece sınırlı sayıdaki hattatlar tarafından yazılarak, Kâbe'nin duvarlarına asılırdı ki, bazı âlimlere göre sayıları yedi, bazılarına göre de on tane olan bu kasideler günümüze kadar gelmiştir.²⁰⁸ Bunlar, Arapların İslâmiyetten önceki hayatlarından kalan en büyük sanat eserleridir. Bundan 14-15 asır önce basit bedevî toplumunun sert ve haşın tabiatlı çocukları olan bu şairler, seviyelerine zor erişilen şaheserler bırakmışlardır.

Kur'an, şiir sanatının zirveye ulaştığı bir dönemde nazil olmaya başladı. İlâhî kelâmın büyüleyici güzelliği karşısında şaşkınlığa uğrayan müşrikler, hemen Hz. Peygamber'i cinlerle ilişkili bir şair olarak değerlendirme yoluna gittiler. Daha sonra da müşrik şairlerin Hz. Muhammed'e (sav) yönelik saldırıları başladı. Bu iki önemli nedenle şiir ve şairler Kur'an'ın konuları arasına girdi.

Kur'an'da şiir kelimesi bir kere, şair kelimesi de beş kere (birinde çoğul olarak) geçer. Şiirden söz eden, *"Biz ona şiir öğretmedik. Bu onun için gerekmez de"*²⁰⁹ âyeti, vahiy ile şiir olayının karıştırılmaması gereğini belirtme amacı taşır. Bu konu vahyin ilâhî niteliğinin, Hz. Peygamber'in konumunun kavranması açısından çok önemlidir. Bu nedenle Kur'an, başka bir yerde aynı gerçeği bir kere daha ve yeminle pekiştirerek vurgular: *"Hayır, yemin ederim gördüklerinize ve görmediklerinize ki o (Kur'an) elbette değerli bir elçinin sözüdür. O, bir*

208 Bunlardan yedisi "Yedi Askı" adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir (Yaltkaya, *Yedi Askı*, MEB.)

209 Yasin, 36/69.

şair sözü değildir. Ne de az inanıyorsunuz. Bir kâhinin sözü de değildir. Ne de az düşünüyorsunuz. Âlemlerin Rabb'inden indirilmiştir.”²¹⁰

Kur'an'da şair kelimesinin geçtiği şu üç âyet de müşriklerin Hz. Muhammed'e şairlik isnadının reddine ilişkindir. Bu âyetlerde şöyle buyrulur:

Hayır, dediler, (Muhammed'in söyledikleri) karmakarışık rüyalar; hayır onu uydurmuş; hayır o şairdir. (Eğer bizim kendisine inanmamızı istiyorsa) o halde bize, öncekilerin (kavimlerine mucizelerle) gönderildikleri gibi, o da bir mucize getirsin.²¹¹

Cinlenmiş bir şair için biz tanrılarımızı mı terk edeceğiz derlerdi. Hayır, o (ne şairdi, ne de mecnun). O gerçeği getirmiş ve peygamberleri de doğrulamıştı.²¹²

Yoksa onlar (senin hakkında), 'Bir şairdir, zamanın felaketlerine çarpılmasını gözetiyoruz' mu diyorlar? De ki: gözetleyin, ben de sizinle beraber gözetleyenlerdenim.²¹³

Kur'an'ın şairlerden söz eden son âyetleri, aynı adı taşıyan surede (şuarâ) yer alır:

Şairlere gelince, onlara da azgınlar uyar. Görmüyor musun onları, (nasıl) her vadide şaşkın şaşkın dolaşırlar? Ve onlar yapmayacakları şeyleri söylerler.²¹⁴

Surenin son âyetinde ise bir kısım şairler bu yargının dışına çıkarılırlar:

Ancak iman edenler, salih amel isleyenler, Allah'ı çok ananlar ve kendilerine zulmedildikten sonra (rakiplerine) üstün gelmeye çalışanlar böyle değildir. Zulmedenler, yakında nasıl bir inkılâba uğrayıp devrileceklerini bileceklerdir.²¹⁵

Özellikle eski Arap şiirinin önemli bir işlevi vardır. Sahabelerden İbn Abbas, “Bir kelimenin anlamını belirlemede

210 Hakka, 69/38-43.

211 Taha, 21/5.

212 Saffat, 37/36-37.

213 Tur, 52/30.

214 Şuarâ, 26/224-226.

215 Şuarâ, 26/227

tereddüde düşerseniz Kureyş'in eski şiirlerine başvurunuz" buyurarak bu işlevine dikkat çeker. Bu hadis-i şerifle eski Arap şiiri, Kur'an'ı anlamada müracaat edilecek önemli kaynaklardan biri durumuna getirilmektedir.

Kur'an, şiirin etkin ve yaygın olduğu bir topluma inmiştir. Bu yüzden onun eşsiz lafız güzelliği karşısında hayrete düşen Araplar, onu şiire benzetmişlerdir.²¹⁶ Kur'an ise şöyle diyerek bu iddiaları reddetmiştir:

*Biz ona (peygamber'e) şiir öğretmedik. Zaten ona yaraşmazdı da. Onun söyledikleri, ancak Allah'tan gelmiş bir öğüt ve apaçık bir Kur'an'dır.*²¹⁷

*Mecnun bir şair için biz tanrılarımızı bırakacak mıyız derlerdi.*²¹⁸

2.8.3. Edebiyat

Arapların en meşhur olduğu alan, tarih ve soylarıyla ilgili bilgiler, nesep, savaşlarıyla ilgili menkıbeler ve bir de dil zenginliği, güzel söz söylemeye düşkünlükleri ve bu husustaki kabiliyetleridir. O dönemde Arabistan'da edebî ve kültürel durum, özellikle güzel söz söyleme bakımından oldukça parlaktı. Bu, daha başka sebeplere ilâveten, belki de devamlı savaşmak zorunda olan, kabile taassubunu her şeyin üstünde tutan Arapların, tabii hayatlarının bir sonucu idi. Çünkü, içinde yaşadıkları durumu devam ettirebilmeleri, sürekli savaşlar karşısında kabilelerinin birlik ve bütünlüğünü koruyabilmeleri için çok etkili söz söylemeye ihtiyaçları vardı.²¹⁹ Bu sebeple, Arapların duygularını coşturmak, Arap'ın yiğitlik damarlarını kabartmak için güzel ve etkili söz söylemeye duyulan ihtiyaç, edebî alanda önemli bir gelişmeye sebep oldu. Sözlerin en etkili de tabiatıyla duygulara hitap eden, kahramanlık hislerini uyandıran şiirdi. Bunun için Arap toplumunda şiir bir silah kadar tesirli, hatta bazen ondan daha etkili oluyordu.²²⁰

216 Akpınar, Ali, *Kültür Dünyamızdaki Kur'an Motifleri*, s. 69.

217 Yasin, 36/69.

218 Saffat, 36/21; Enbiya, 5/52; Tur, 52/30.

219 Barthold, W., *İslâm Medeniyeti Tarihi*, s. 151.

220 Kazancı, A. Lûtfî, *Peygamber Efendimizin Hitabeti*, s. 39.

Cahiliye döneminde Araplar arasında nesir pek muteber sayılmazdı. Neseb ilmi ve "Eyyamü'l-Arab"la ilgili nesirler mevcuttu. Ayrıca meseller (kısa hikâyeler), darbı meseller (atasözleri), Arapların geçmişine dair destanî, menkıbevî rivayetler yaygındı. Ancak şiir ve hitabet çok daha gelişmişti. Cahiliye şiiri İslâm öncesi hayatın her safhasına ışık tutar. Şiirlerin başlıca konuları övgü, övünme, yergi, mersiye, kahramanlık gibi hususlardı. Şair; bulunduğu kabilenin kâhini, rehberi, hatibi, sözcüsü ve bilginiydi. Şiirleriyle bir şahsın veya bir kabilenin itibarını artırabilirdi. Şairlerin toplumdaki yeri yüksek idi. Şair, kabilesini şiiri ile bir süvarinin kılıçla savunmasından daha iyi savunurdu. Olayları şiiri ile tescil eder, kabilesine diğer kabilelerin şairleri sataştığı zaman onlara cevap verirdi. Bir kabileden şair çıktığında diğer kabilelerden heyetler bu kabileyi kutlamaya gelirdi. Ukaz panayırında şiir yarışmaları yapılır, en çok beğenilenler ödüllendirilir ve Kâbe duvarına asılırdı.²²¹

İmrul Kays, Nabia ez-Zübyanî, Cebid b. Rebia, Ümeyye b. Ebu's-Salt, Züheyl b. Ebu Sülma, A'sa cahiliye döneminin meşhur şairlerindendir. Araplar hitabete de büyük önem verirlerdi. Çocuklarını genç yaşta buna alıştırırlardı. O dönemde meşhur hatipler yetişmiştir. Hatibin toplumdaki yeri şairden hemen sonra gelirdi veya şairle aynı düzeyde kabul edilirdi. Hitabetin başlıca konuları şiirde olduğu gibi övgü, yergi idi. Bir hatip kendi kabilesinin kahramanlık ve cömertlik özelliklerinden birini dile getiren bir konuşma yaptığında rakip kabilenin hatipleri ona cevap verirdi. Kabile hayatı ve kabileler arası ilişkiler şiirde olduğu gibi hitabete de yansımıştır. Savaşlarda yapılan intikam konuşmaları, nişan ve düğün törenlerinde yapılan konuşmalar, ara bulma ve barış çağrısı konuşmaları, elçi kabullerinde, hükümdar meclislerinde, panayırarda ve çeşitli toplantılarda yapılan konuşmalar, taziye konuşmaları ve vasiyetler cahiliye dönemi hitabetinin en güzel örnekleridir. İyad ve Temim kabileleri üstün hitabeti ile tanınmışlardır. Kus b. Saide, Eksem b. Sayfiy, Süheyl b. Amr,

221 Sarıçam. İbrahim. *Hız Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 43.

K'ab b. Lüey, Haşım b. Abdimenaf meşhur hatipler arasında yer alırlar.²²²

Bu bağlamda cahiliye dönemi Arap toplumunda da kendilerine özgü bir forma sokulmuş kısas kültürü mevcuttu. Araplar gerek kendi geçmişlerinde yaşanmış, gerekse çevre kültürlerden kendi kültürlerine aktardıkları kıssaları birbirlerine aktarıyorlardı. Araplar arasında anlatılan kıssalar genelde Eyyâmü'l-Arap denilen ve kabileler arasında vuku bulmuş harpler ile bu harplerde gösterilen kahramanlıklarla alakalıdır. Araplar her fırsatta bu gibi olayları anlatarak; kıssayı, kimi zaman bir ibret konusu, kimi zaman iyi ahlâk ve davranışları telkin eden, kötülüklerden korunmayı teşvik eden bir nasihatname, kimi zaman da bir iftihar ve övünç kaynağı olarak algıladıklarını göstermişlerdir.

“Burada önemli bir noktaya dikkat çekmemiz gerekiyor. Araplar kısas anlatırken edebiyatlarında sakladıkları, özellikle tarihleriyle ve günlük hayatlarıyla ilgili kıssalarda vakıaya uygun olmasına dikkat ediyorlar, hayal ve efsaneye pek yer vermeden, olaylar nasıl vuku bulmuşsa tarihleri nasılsa öylece anlatmaya çalışıyorlardı. Bu durum da gösteriyor ki, Kur'an'ın ilk muhatapları olan Araplar, Kur'an'daki bütün edebi üsluplar gibi kıssaların bizzat vuku bulan şekliyle anlatılmasına yabancı değillerdi.”

Elbette ki cahiliye dönemi kıssaları sadece eski savaş ve kahramanlık hikâyelerinden müteşekkil değildi. Seyrek de olsa eski milletlerin dinleri ve inançları ile ilgili konular, putlarla, cin, şeytan, melek vs. ile büyü, sihir ve kehanetlerle ilgili olaylar da kısas bağlamında anlatılıyordu. Bu tür kıssalarda ise muhtevalarının gerçeğe uyup uymadığına pek bakılmaksızın sadece edebi üslubunun güzelliğine, coşku ve heyecan vermesine ve eğlendiriciliğine dikkat ediliyordu.

İslâmiyetin ortaya çıktığı dönemde de Araplar arasında kısas anlatma alışkanlığı devam ediyordu. Nitekim Kureyş'in meşhur kıssacılarından ve Hz. Peygamber'e düşmanlığı ile bi-

linen Nadr b. Haris'in Kur'an âyetleri okunurken onu dinleyen Kureyşlilere hitaben, "Gelin onu dinlemeyin, ben sizlere ondan daha iyi ve güzel sözler söyleyeceğim" diyerek eski İran Kısralarına ait ahhâr ve kıssaları, Rüstem ve İsfendiyar hikâyelerini anlattığı bilinmektedir. Onun anlattıkları insanların hoşuna gidiyor ve Kur'an dinlemeyi bırakıyorlardı. Bu durum Kur'an'da şöyle anlatılır: *"İnsanlardan kimi var ki, bilgisizce Allah'ın yolundan saptırmak ve onunla alay etmek için eğlence sözleri satın alırlar. İşte onlara, küçük düşürücü bir azap vardır."* (31/6)²²³

Kur'an, Araplar arasında son derece yaygın olan bu kıssa geleneği üzerinde yoğun bir şekilde durmuştur. Ancak Kur'an tarihi ele alırken olayları nakletme yerine bir sahneyi canlandırma yoluna gitmiştir.²²⁴ Örneğin Nuh Tufanı'nı bir tabiat olayını incelemek amacıyla anlatmamaktadır. Sadece insanlara ders ve ibret olması için çeşitli yerlerde kısaca değinmektedir. Olay bu gün bile aynıyla tekrarlanabilen abartmasız bir tabiat olayı şeklinde sunulmuştur.²²⁵

Kur'an'ı bir tarih kitabı gibi bütün ayrıntılarıyla, en ince noktasına kadar her şeyi kapsayan, hatta Hz. Peygamber'in giriştiği inkılâp ameliyesinde herhangi bir fonksiyonu olmayan olaylara bile değinen bir kitap olarak algılamak, O'nun hidayet kitabı, insanlığı karanlıktan aydınlığa ulaştıran kitap, olma özelliğini kaybettirir.²²⁶

2.9. Adlar ve Lakaplar

Cahiliye döneminde hürlere ve kölelere farklı isimler verilirdi. Genellikle erkek çocuklarına kötü ve şerli isimler verirdi. Kelb-köpek, Zi'b-kurt, Züeyb-küçük kurt, Esed-aslan, Nemr- panter, pars, Husayn-tilki, Fahd-leopar gibi isimler vererek onunla düşmanlarına korku vermek düşüncesindey-

223 Özer, Mehmet, "Kur'an Kıssaları Üzerine Bir Değini", *İktibas Dergisi*, Yıl: 22, s. 291.

224 Baljon, J.M.S., *Kur'an Yorumunda Çağdaş Yönelimler*, s. 56; Kutub, Seyyid, *Kuran'da Edebi Tasvir*, s. 74-75.

225 Köksoy, Mümin, *Nuh Tufanı ve Sümerlerin Kökeni*, s. 80.

226 es-Sadr, M. Bağır, *Kur'an Okulu*, s. 45.

diler.²²⁷ Bazen de çocuklarına haşarat ve sürünge isimleri takarlardı, Hayye-yılan, Osman-yılan yavrusu, Hanes-sinek gibi. Bitki adları da çocuklara isim olabiliyordu, Hanzele-ebucehil karpuzu, Mürre-acılık. Cahiliye insanı çocuklarına Zalim, Katil, Malik, Galip, Harb gibi insanları ürküten isimler de verirdi. Hz. Peygamber bu gibi isimleri tasvip etmemiş, bunların yerine insan tabiatına daha uygun isimler vermiştir.²²⁸

Cahiliye toplumunun inanç yapısını oluşturan putların isimleri de en çok rastlanan isimlerdi. Bu isimler değişik varyasyonlarla İslâmiyetten sonra da kullanılmıştır. Abdu'l-Lat-Abdullah, Abdu'l-Uzza-Abdulaziz, Abdu'l-Menat-Abdumenaf şekline dönüşmüştür.²²⁹

Cahiliye dönemi Arapları kendi çocuklarına verdikleri bu kötü ve kaba isimleri kölelerine vermezlerdi. Kölelere daha çok hayırla ve iyilikle ilgili isimler verirlerdi. Çünkü oğullar düşmanları için, köleleri kendileri için vardı. Merzuk, Rebah, Yesar, Necih, Eflah gibi isimler bunlardan bazılarıdır.²³⁰

Bunların dışında Muhammed ismi kaynaklarda geçmeyen, hatta sahabeler arasında da rastlanmayan bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır.

Araplarda isimlerin dışında insanların büyük bir kısmının lakapları vardır. Kur'an insanları kötü lakaplarla çağırmayı yasaklamıştır.²³¹

227 İmru'l Kays, *Muallakat*, s. 26, 93; Atık, M. Kemal, *İslâmi Kavramlar*, "Ad Koyma" md., s. 13-14.

228 Günaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, s. 40.

229 Rodinson, Maxime, *age.*, s. 18.

230 Sarıcık, Murat, *İslâm Öncesi Dönem Cahiliye Kültürü*, s. 191.

231 Hucurat, 37/11.

3. HUKUKÎ DURUM

3.1. Nikâh

İslâm öncesi Arap toplumunda çeşitli evlenme biçimleri vardı. Cahiliye kültüründe insan fıtratına da aykırı olan aile içi evlilik yasaktı. Nenenin oğluyla, dedenin torunuyla, kardeşin bacısıyla evlenmeleri haram kabul edilirdi. Aynı şekilde amca, dayı, teyze, hala-yeğen evlilikleri de haram olarak kabul edilirdi. Fakat kişi iki kız kardeşi aynı anda nikâhlayabiliyordu. Babasının ölümünden sonra oğlu, dul kalan üvey annesini nikâhlayabiliyordu.¹ Kur'an yakın akraba evliliğinin haram sayılmasını devam ettirirken, iki kız kardeşle aynı anda nikâh yapmayı ve üvey anneyle evlenmeyi² yasaklamıştır.

Nikâh uygulamalarında karşılaşılan mehir, Arap toplumlarının örf ve adetlerine göre evlenirken erkeğin eşine verdiği veya borçlandığı para veya maldır. Mehrin miktarı, her ailenin ekonomik durumuna ve çevrenin kabullerine göre tayin edilirdi. Bu uygulama İslâmiyette de devam etmiştir. Yahudilikte bu uygulamanın tam tersi, kızlarına iyi damat adayı bulabilmeleri için kızın erkeğe verdiği drahome adı verilen bir çeşit mehir vardır. Musevilerde, İslâmiyetteki bu geleneğin aksine bir uygulama vardı. Kur'an; servetleri için değil, bizzat kadınların değer ve hakları için onlara mehir verilmesi yükümlülüğünü getirmiştir.³

Yahudilikte evlilikle ilgili Talmud'un getirdiği, erkeğin evleneceği bütün kadınların ihtiyaçlarını giderecek derecede güçlü olması şartı vardır. Talmut kadın sayısını sınırlamamıştır. Gerçi Yahudi hahamları dört kadından fazlasının alınmamasını öğütüyorlardı.⁴ İslâmiyet de evlilikte sayıyı dört olarak sınırlamıştır.⁵

1 Sönmezsoy, Selahattin, *Kur'an ve Oryantalistler*, s. 89.

2 Nisâ, 4/21.

3 Ateş, Ali Osman, *age.*, s. 290.

4 Ateş, Süleyman, "Kuran'ı Kerim'de Evlenme ve Boşanma", *AÜİFD.*, XXIII, s. 221-286.

5 Nisâ, 4/3.

Aşağıdaki âyetler Kur'an'ın nikâh ve mehir konusundaki tutumunu ortaya koyan âyetlerdir:

*Kadınlara mehirlerini nazik ve cömert bir şekilde örf ve çevrenin kabullerine uygun olarak verin...*⁶

*Kendilerinden nimetlendiğiniz kadınların mehirlerini onlara verin. Bir borçtur bu... Evlenmesi yasaklanmamış hanımları; namuslu yaşamak, zina etmemek şartıyla mallarınızla istemeniz (evlenmeniz) size helâl kılındı...*⁷

*Birbirinizle huzur ve sükûnet bulasanız diye, size kendi cinsinizden eşler yaratıp, aranızda sevgi ve merhamet koyması, Allah'ın âyetlerindendir.*⁸

*Sizden bekâr olan kimseleri... Evlendirin. Eğer yoksul iseler, Allah lütfu ile onları zengin eder...*⁹

3.1.1. Nikâh Çeşitleri

Cahiliye devrinde nikâhla ilgili çeşitli uygulamalar yapıldı. Bunlardan en yaygın olanı, günümüzde de uygulanan; kız isteme, nişan ve nikâh şeklinde yapılan uygulamaydı. Bununla birlikte cahiliye dönemi nikâh uygulamalarını aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

1. Kadın için nişan (hıtbe) yapılır, söz kesildikten sonra nikâh kıyılırdı.
2. Kadının yanına devamlı olarak birisi gelir gider, çocuk olur, kadın "bu çocuk fiandan" der ve ona nikâhlanırdı.
3. Kadın birçok erkekle münasebette bulunur, çocuk olunca hangisinden olduğunu söylerse ona nikâhlanırdı. Böyle kadına "mukasseme" denirdi.¹⁰

6 Nisâ, 4/4.

7 Nisâ, 4/24.

8 Rum, 30/21.

9 Nur, 24/32.

10 Sancı, Murat, "Cahiliye Nikâhı Mut'a ve Diğer Cahiliye Nikâhları" SDÜİFD., S. 3, ss. 41-73.

4. Kadın hayızdan temizlenince kocası, "filân asil kişiye git, onunla yat" der ve ondan hamile kalıncaya kadar kocası onunla yatmazdı (nikâh-ı istibda').¹¹
5. İki kişi karlılarıyla değişik olarak yatarlardı (nikâh-ı bedel).
6. Bir bedel karşılığında bir kadını bir gün, bir hafta gibi muayyen bir zaman için almak (nikâh-ı mut'a) âdeti vardı.
7. Gizli dost tutmak; böyle kadınlara "müttehizâtu'l-ahdân" denirdi. Bunun mukabili açıkça zina eden kadınlardı (zevânî, müsâfihât). Cahiliye devri Arapları gizli zinayı normal görür, fakat açık zinayı çirkin sayarlardı.
8. On kişiden az bir grubun anlaşarak bir kadından istifade etmeleri. Kadın çocuk doğurunca bunları çağırır, "yaptığınız işi bilirsiniz" der ve hangisini severse "çocuk senindir" diyerek onu çocuğu kabule mecbur ederdi.
9. Bazı fahişeler, kapılarının üstüne bir bayrak asar ve isteyen bunlarla zina ederdi. Çocuk doğunca bir kaif (fizyonomi ve iz bilgini) çağırılır, çocuğun babasını o tayin ederdi. Şu da var ki bu fahişe kadınlar hep cariyelerdi, hür kadınlar zina etmezdi.
10. Arapların bir diğer nikâh şekli daha vardı. Babalarının bıraktığı kadınları, yani üvey annelerini alırlardı. Birisi karısını boşar veya vefat ederse büyük oğlu, isterse elbisesini üvey annesinin üzerine atardı; istemezse kardeşlerinden biri, yeni bir mehir ile onu alırdı. Bu harekette bulunanlara "diyzen" denirdi.¹² Nisâ suresinin 21. âyetinde "babalarınızın nikâhladığı kadınlarla evlenmeyiniz..." buyrulması -daha önce- bu uygulamanın var olduğunu gösterir.

11 İnan, Abdulkadir. *Makaleler ve İncelemeler*, s. 315.

12 Özkan, Ali Rafet, "İslâm'ın Ortaya Çıktığı Dönemlerde Arap Yarımadası'nda Diğer Dinlerin Durumu" *Dinler Tarihi Araştırmaları IV*, Ankara, 2004, ss. 19-33.

3.1.2. Mut'a Nikâhı

Cahiliye döneminde aile büyüklerinin oluruna müracaat edilmeden, geçici bir zaman için yapılan bir nikâh vardı. Buna Mut'a nikâhı dedirdi. Bu nikâhla kadın kendi ailesi yanında olur, kocasına bir çadır, bir de mızrak verirdi. Bu geçici nikâh devam ettiği müddetçe, erkek o kabilenin halifi sayılır, kadın bu nikâha son vermek isterse, çadırın kapısını baktığı yönün tersine çevirir, kocası bunu görünce, kabilesine döner giderdi. Bu tür evliliklerden doğan çocuklar kadına ait olur, filan kadının çocuğu diye çağrılırdı.¹³ Mut'a Nikâhı ile evlenen kadının, herhangi bir miras hakkı yoktur. Kendisine ödenecek mehir başından verildiği için, Talâk, yani boşanma durumunda kendisine ayrıca herhangi bir şekilde mehir ödenmez.

Para karşılığında olan bu evliliğin süresi en az bir gün olabilmektedir.

Genelde İslâmî birliklerin, diğer kavimler üzerinde İslâm'ı yaymak amacı altında, hâkimiyet sağlamak için çıktıkları gazalarda, erkeklerin uzun süre kadınsız kalmalarına bir çözüm olarak İslâm'ın ilk dönemlerinde mut'a nikâhı uygulanmıştır. Gerek İslâm öncesi, gerek İslâm'ın yayılmaya başladığı dönemlerde, savaşlar sırasında ele geçirilen tutsak kadınlar, elde edilen ganimetin bir parçası sayılarak, erkeklerin cinsel arzularını tatmin etmek amacı ile kullanılırlardı. Mut'a nikâhı, kadının bu şekilde kullanılmasını meşrulaştıran bir kılıf olarak kullanılmıştır.¹⁴

Mut'a nikâhı ile ilgili olarak genel görüş, önceleri bu nikâha karşı onay verildiği, sonraları ise yasaklandığı şeklindedir.

Nisâ 24. (Harp esiri olarak) sahip olduğunuz cariyeler müstesna, evli kadınlar da size haram kılındı. Allah'ın size emri budur. Bunlardan başkasını, namuslu olmak ve zina etmemek üzere mallarınızla (mehirlerini vererek) istemeniz size helâl kılındı. Onlardan faydalanmanıza karşılık kararlaştırılmış olan mehirlerini verin. Mehir kesiminden sonra (bir miktar indirim için) karşılıklı anlaşmanızda size günah yoktur. Şüphesiz Allah ilim ve hikmet sahibidir.

13 Sarcık, Murat, agm., s.s. 41-73.

14 Canan, İbrahim, *Namus Fitnesi Mut'a*, s. 25-29.

İbnu Ömer (ra) anlatıyor: “Ömer İbnu'l-Hattab halife olunca halka hitap etti ve dedi ki: “Rasûlullah (sav) mut'a nikâhını bize üç kere helal kılmişti, sonra onu haram kıldı. Vallahi, mut'a nikâhı yapan evli bir kimseyi duyarsam onu taşla recm ederim. Böyle birisi, recm olmaktan kendini kurtarabilmek için, bana, Rasûlullah'ın, onu haram kıldıktan sonra tekrar helal kıldığına dair dört şahit getirmelidir.”

H. Cabir (ra) anlatıyor: “Rasûlullah (sav) ve H. Ebu Bekr (ra) zamanında bir avuç hurma ve un mukabilinde birkaç gün boyunca devam eden mut'a nikâhı yapardık. Bu hal, H. Ömer (ra)'ın Amr İbnu Hureys hâdisesi vesilesiyle mut'ayı yasaklamasına kadar devam etti.”¹⁵ H. Ömer (ra) İslâm'ı sabit değil de dinamik, yani sürekli değişen, yenilenen, yeni hükümler konulabilen bir şekilde algıyordu. Bu sebeple H. peygamber'den çok hadis rivayet etmemiştir. Bunun yanı sıra kendi bir takım uygulamalarda bulunmuştur. H. Ömer bu anlayışını recm olayında Kur'an'a müdahaleye kadar vardırmıştır.

Burada gözden kaçırılmaması gereken çok önemli bir noktada daha vardır. Esasen, ne Kur'an, ne de H. Muhammed, Mut'a'yı helâl kılmış değildir. Mut'a, cahiliye döneminde yaygın uygulamalardan biriydi. Nasıl ki İslâm, tebliğinde, tatbikinde ve pek çok hükümleri uygulamaya koyarken tedricî bir yol izlemiştir, Mut'a'nın haram kılınmasında da böyle bir tedriciliğin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. İçkinin tedricen haram kılınması da buna benzer bir uygulamadır.

3.2. Boşanma

Cahiliye Arapları boşanmayı mubah bilirler ve bunu tamamen erkeğin elinde olan bir yetki olarak kabul ederlerdi. Ancak, kabilelerinin şerefiyle imtiyaz eden bazı kız ve kadınlar, evlilik sözleşmesi esnasında boşanmanın kendi ellerinde olmasını şart koşarlar ve bu hakkı elde ederler ve isterlerse aile hayatını sürdürürler, isterlerse boşanırlardı.¹⁶ Araplar boşanma anla-

15 Müslim. Nikâh. 16.

16 Görgülü, Hasan Alı, “Cahiliye Devrinde Boşanma Çeşitleri ve İslam'ın Boşanmada Örfi İtibar Etmesi,” *SDÜİFD.*, Isparta, 1999, S. 6, ss. 111-126.

mında "talâk" kelimesini kullanırlardı. Talâk'ın belli bir sayısı yoktu. Erkek eşinden ayrılmak -eşini boşamak- için hiç bir şart ve kural olmaksızın "kuntu ve febintu" kelimesini söyleyerek onu boşuyordu ve ondan sonra kadın ve erkek her biri kendi yoluna gidiyorlardı. Bazen de Koca, karısını boşar, iddet esnasında ona döner ve bu işi istediği kadar yapabiliirdi. Böylece karısına ne kocalık yapar ne de başkasıyla evlenmesi için onu serbest bırakırdı. İddet'i bitse dahi evlenmesini yasaklayabiliirdi. İslâm, sınırsız talâk hakkını üçe indirdi ve ilk ikisinde kocaya iddet içinde dönme hakkı tanıdı. Üçüncü boşamadan sonra bu hakkı tanımadı. Dolayısıyla karısını, âdetten temizlenmişken, ilişkiye girmeden boşayan kişi, bir boşama hakkını kullanmış olur. Süre sonunda ayrılığa karar vermenin bu konuda bir etkisi yoktur. Evliliği devam ettirme kararı verilirse yine bir boşama meydana gelmiş, fakat evlilik yeniden kurulmuş olur.¹⁷

Buraya kadar anlatılanlar, bir tek boşama ile ilgili işlemlerdir. "O talâk iki defa olur" âyeti, bunun iki kere olabileceğini hükme bağlamıştır. Aksi takdirde cahiliye döneminde olduğu gibi kadınlara, bu yolla zulüm yapılabiliirdi. Allah zulme izin vermez. Allah Teâlâ şöyle buyurur:

Erkek üçüncü defa boşarsa, artık bu kadın ona helal olmaz.

Kadın başka bir kocayla evlenir, o da boşarsa bakarlar:

*Eğer Allah'ın koyduğu sınırlarda duracakları kanaatine varırlarsa, birbirlerine dönmelerinde bir günah yoktur...*¹⁸

Hem boşama sırasında, hem bekleme süresinin sonundaki işlemlerde şahit bulundurmak gerekir. Böylece işlemin başı ve sonu tespit edilmiş olur. Kur'an'ın, evlenmede şahit şartı koşmayıp boşamada koşması, bu işleme daha çok önem verdiğini gösterir.

İbn Abbas'ın bildirdiğine göre Abdu Yezîd'in oğlu Rukâne de babası gibi karısını üç talâk ile boşadı, sonra buna fazlasıyla üzüldü. Allah'ın Elçisi (sav) ona, karısını nasıl boşadığını sordu.

17 Cessas, *Ahkâmü'l-Kur'an*, C. II, s. 73; Rıza, M. Reşid, *Tefsiru'l-Menar*, C. III, s. 38.

18 Bakara, 2/230.

Üç talâkla, dedi.

Allah Elçisi; bir mecliste mi? diye sordu.

Evet, dedi.

Bu bir talâktır, istersen ona dön dedi. O da hemen döndü.¹⁹

İbn Abbas'ın bildirdiğine göre Allah'ın Elçisi (sav) ve Hz. Ebubekir devri ile Hz. Ömer'in halifeliliğinin ilk iki yılında üç talâk, bir talâk sayılırdı. Hattâb oğlu Ömer: "İnsanlar ihtiyatlı olmaları gereken bir konuda aceleci davranmaktalar. Acaba, onu, onların aleyhine geçerli saysak mı?" dedi ve geçerli saydı.²⁰

Bu tarihten sonra fetvalar, şaşırtıcı bir şekilde değişti. Yukarıdaki rivayetleri yapan Abdullah b. Abbas da görüş değiştirdi. Mücâhid diyor ki; İbn Abbas'ın yanıdaydım, bir adam geldi, karısını üç talâkla boşadığını söyledi. İbn Abbas bir süre sessiz kaldı. Karısını ona döndüreceğini sandım. Sonra söze şöyle başladı: "*Biriniz tutup ahmaklık yapıyor, sonra İbn Abbas! İbn Abbas! demeye başlıyor. Allah şöyle buyurmuştur: "Kim Allah'tan korkarsa o ona bir çıkış yolu yaratır."* (Talâk, 65/1). Sen Allah'tan korkmadın. Ben de sana bir çıkış yolu görmedim. Rabbine isyân etmişsin. Karın senden ayrılmıştır. Allah Teâlâ şöyle buyurur:

Ey Peygamber! Kadınları boşadığınızda iddetlerini gözeterek boşayın. (Talâk, 65/1).²¹

Kur'an, toplumun çekirdeğini teşkil eden aile kurumuna çok önem vermektedir. Öncelikli olarak eşlerin ayrılmaması için etkili yöntemlerin uygulanması, netice alınmadığı zaman araya hakemlerin girerek, uzlaştırma girişimlerinde bulunulması buyrulmaktadır. Bunlara rağmen geçimsizlik devam ediyor, yuva yaşanmaz hale geliyorsa, son çare olarak boşanmaya müsaade edilmektedir.²²

19 Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, C. I, s. 265. Ahmed b. Hanbel'e göre bu hadisi rivayet edenlerin tamamı sıkattan, yani güvenilir kişilerdir. el-Bennâ A., *Büluğ'ul-Emânî min Esrâr'il-Feth'r-Rabbânî*, C. XVII, s. 7.

20 Müslim, Talâk. 2/1472; Nesâî, Talâk. 8; Ebû Dâvûd, Talâk. 10.

21 Ebû Dâvûd, Talâk. 10.

22 Bkz. Ateş, Süleyman, "Kur'an-ı Kerim'de Evlenme ve Boşanma", *AÜİFD.*, C. XXIII, ss. 221-286.

Kur'an boşanmanın nasıl olacağına ait kesin bir hüküm getirmemiştir. Zaman ve çevre şartlarına göre yorum yapılarak, şekil ve usul belirlenecektir. Yüce Allah, hem kadına hem de erkeğe boşanma hakkı vermiştir. Şiddetli geçimsizlik hallerinde eşlerden herhangi birinin hâkime başvurusu ile boşanma gerçekleşebilir. Ancak geleneksel fıkıhçılar; Kur'an yasalarına rağmen yalnız erkeğe tek taraflı boşanma hakkı tanımışlar, kadının hakkını ortadan kaldırmışlardır. Kadına yapılan bu zulümler birçok alanda da devam etmiştir.

*...Hanımlarınızla iyi geçinin. Eğer onlardan hoşlanmadınızsa, olabilir ki siz bir şeyi çirkin bulursunuz da, Allah ona çok hayır koyar.*²³

Kur'an, evliliğin devamlılığı konusunda erkeğe birinci derecede görev vermektedir. Evliliği korumak için hanımlarınızla iyi geçinin. Kadınlar her ne kadar hoşla gitmeyen hallerde bulunsalar bile, sabır ve dayanma gücü göstererek onlara iyi davranılmalıdır. Olur olmaz sebeplerle yuvayı bozmaya teşebbüs etmek, mutsuzluğu ve ıstırapı getirir. *"...Ancak apaçık bir fuhuş yapmaları durumu bunun dışındadır..."*²⁴ Başlangıçta iyi değilmiş gibi görünen bir olay, kim bilir sonunda ne gibi hayırlara vesile olacaktır. Birbirine sevgi, saygı duygusu ile bağlı eş ve çocuklardan oluşan aile kurumu, her zaman huzur ve mutluluk kaynağı olmaya devam etmelidir.

*...Hırçnılık etmelerinden korktuğunuz kadınlara önce öğüt verin, sonra yataklarda onlara sokulmayın ve nihayet onları bulundukları yerden başka bir yere gönderin. Bunun üzerine saygılı davranırlarsa, artık onların aleyhine başka bir yol aramayın...*²⁵

Kur'an, bir toplumun çekirdeğini teşkil eden aileye çok önem vermektedir. Eşlere, yuvanın devamlılığı ve bozulmaması için öğütler veriyor. Ailede anlaşmazlıklar olabilir; ancak eşin huysuzluk, geçimsizlik durumu devamlılık gösteriyorsa, o zaman erkeğin onu eğitip yola getirme hakkı doğmaktadır. Bunun için Kur'an, üç aşamalı yöntem öneriyor. Önce kadınlara tatlı bir dil ile öğüt vermeli, bu fayda vermezse cinsel iliş-

23 Nisâ, 4/19.

24 Talâk, 65/1.

25 Nisâ, 4/34.

kiye ara vermeli, son çare olarak da bulundukları yerden başka bir yere gönderilmelidir. Eşlerin bir müddet ayrı kalması, aralarında evlilik bağı ile oluşan sevgi ve merhamet hislerini tekrar açığa çıkarabileceğinden, barışmalarına ve mutlu bir hayat sürmelerine sebep olabilir. “...Belki Allah, bundan sonra yeni bir iş (gönülleri uzlaştırp birleştirme) ortamı yaratır.”²⁶

Bazı İslâm âlimleri, Arapçada yaklaşık 20 manası olan darb kelimesini, bu âyetteki bulundukları yerden başka bir yere gönderme anlamı yerine dövün manasını kabul etmişlerdir ki bu büyük bir yanıltır. Çünkü Kur'an'ın canlı uygulaması olan Hz. Peygamber, ömrü boyunca kadınlara hep sevgi ve saygı göstermiş, zaman zaman hanımlarının verdiği sıkıntılara rağmen, kendilerine hiçbir zaman bir fiske bile vurmamıştır.

*Eğer bir kadın, kocasının huysuzluğundan yahut kendisine sırt çevirmesinden endişe ederse, aralarını barışıp anlaşma girişimiy-le düzeltmelerinde kendileri için bir sakınca yoktur ve barış hep hayırlıdır.*²⁷

Ailenin huzurunu bozan ve devamlılık gösteren huysuzluk, geçimsizlik gibi davranışlar kocadan da gelebilir. Kur'an, bu durumda yuvanın dağılıp bozulmaması için kadına “barışıp anlaşma girişiminde” bulunmasını öğütlemiştir. Çünkü, barış ve sulh hep hayırlara, mutluluklara vesile olur. Barışma girişimini ailelere haber verilmeden, eşler kendi aralarında yapmalıdır.

Kadın, erkeğin vazgeçilmez bir tamamlayıcısıdır. Onlar ile eşleşerek yuva kurmak, cinsel istekleri tatmin etmek ve çocuk sahibi olmak, Yüce Yaratıcı'nın koymuş olduğu ilâhî hükümlerdir. İşte kadınlardan gelen bu zevklere aşırı düşkünlüğe sevgi, saygı ve merhamet hisleri de eklenince, yaratılışı icabı güzel ve cazibeli olan kadının yapacağı sulh girişimi ile eşlerdeki anlaşmazlıklar tatlıya bağlanabilir. Kadınlardan gelen... Zevklere aşırı düşkünlük, insanlara süslü (çekici) gösterildi. Bunlar sadece dünya hayatının geçimidir...²⁸

26 Talâk, 65/1.

27 Nisâ, 4/128.

28 Âl-i İmran, 3/14.

*Boşanmış kadınlar, üç âdet görme ve temizlik süresi bekleyip kendilerini gözetlerler (Hamile olup olmadıklarına bakarlar). Eğer Allah'a ve Ahiret Günü'ne inanıyorlarsa, karnlarında çocuk bulunduğunu saklamaları kendilerine helâl olmaz. Kocaları da bu arada barışmak isterlerse, onları geri almaya herkesten daha çok hak sahibidirler...*²⁹

Cahiliye döneminde kadınlar boşandıklarında bir yıl beklerlerdi. Arap şairlerinden Lebid Muallâka'sında, *"Onlar komşularının ve yılı uzayan yoksul dul kadınların ilkbaharıdır-lar"*³⁰ beytiyle o dönemdeki iddet süresinden bahsetmektedir. Kur'an da başlangıçta iddet süresi bir yıl iken daha sonra, boşanmış kadının haklarının korunması ve gebe olup olmadığının anlaşılması bakımından, bu süre yaklaşık 3 aydır, *"üç âdet görme ve temizlik süresidir"* ki buna iddet denir. Bu süreyi doldurmadan kadının, bir başka erkekle evlenmesi yasaklanmıştır. İddet beklemenin iki önemli hikmeti (gizli sebebi, oluş sırrı) vardır. Birincisi, bu müddet zarfında kadının, hamile olup olmadığı anlaşılır ve böylece doğacak çocuğun nesebi de belli olmuş olur. İddet'in ikinci bir sebebi de eşlerin birbirine yaklaşımdan, aynı evde veya başka evlerde bir süre yaşayıp düşünürlerse, birbirlerini sevip sevmediklerini, tekrar beraber olma arzusu taşıyıp taşımadıklarını anlama olanağını elde ederler. Karı-koca, bazı anlaşmazlıkları nedeniyle öfkeye kapılıp boşanabilirler, sonradan da yaptıklarına pişman olabilirler. Boşanma; kızgınlıkla aile yuvasının sönmemesi için uzun bir süreye bağlanmış, evlilik bağı tam kopmamıştır... *"Belki Allah, bundan sonra yeni bir iş yapar (Bir anlaşma olanağı ortaya çıkarır). İddet içinde kadın ile birlikte kocası da barışmak isterse, yeni bir nikâh gerekmeden tekrar birleşebilirler... Kocalar, onları geri almaya herkesten daha çok hak sahibidirler..."*³¹ İddet'in en önemli hikmeti, karı-kocanın bir süre evlilik ilişkilerinden uzak kalıp, sıhhatli düşünerek birbirine dönme zemini ve fırsatı bulmalarıdır. Bunun için Yüce Allah, boşanmanın oldu bittiye getirilmesini yasaklıyor

29 Bakara, 2/228.

30 Muallâka, İmru'l-Kays. s. 127.

31 Talâk, 65/1.

ve ayrı zamanlarda verilmek şartıyla talâk (boşanmayı) üçe çıkarıyor.³²

*Boşanma iki kezdir. Bunun ardından ya iyilikle tutmak ya da güzelce serbest bırakmak gerekir... Erkek yine boşarsa, artık bundan sonra kadın, başka bir kocaya varmadan kendisine helâl olmaz. O evlendiği adam da bunu boşarsa, Allah'ın sınırları içinde duracaklarına inandıkları takdirde, eski karı-kocanın tekrar birbirlerine dönmelerinde kendilerine bir günah yoktur...*³³

Bakara suresinin 229. âyeti boşama hakkını, kadın erkek ayrımı yapmadan prensibe bağlamıştır. Âyetin ilk cümlesi genel prensibi şöyle vermektedir: Boşanma iki kezdir. Bunun ardından ya iyilikle tutmak ya da güzelce serbest bırakmak gerekir. Çoğu kimseler Allah'ın bu hükmü için parantez açarak "kadını salıvermek" sözünü sokmuşlardır. Bu haksızlığa yer vermeden baktığımızda âyetin boşama yetkisini hiçbir cinse özgülemekten ortada bıraktığını görürüz. Bunun zorunlu sonucu ise bu hakkın, nikâha iradeleri ile vücut veren taraflardan her ikisine de tanınmış olduğudur. Andığımız âyetin daha sonraki cümleleri, boşama konusunu erkek açısından düzenlemektedir. Bu sonraki düzenlemeye bakarak âyetin birinci kısmında konan genel prensibi, erkeğin yetkisi haline dönüştürmek bir saptamadır. Boşama hakkının kadına da tanınması, Kur'an'ın ruhuna en uygun şekildir.

Kur'an'ın boşanma konusunda getirdiği yöntemi özetlersek:

1. Eşlerden her biri ötekini boşayabilir. Her boşama sonunda kadın iddet bekleyecektir.
2. Boşanma işleminin ne kadar sürdüğü önemli değildir. Meselâ bugünkü şartlarda boşanma davaları aylar, bazen yıllar sürmektedir. Bu önemli değildir. Boşanma kararının alındığı anda bir talâk (boşanma) doğmuş olur. Kur'an, talâk sayısından bahsediyor, bunun gerçekleşme süresine ve şekline değinmiyor.

32 Bkz. Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, C. I. s. 398.

33 Bakara, 2/229-230.

3. Birinci talâktan sonra eşlerin birbirine dönme imkânı vardır. Bu imkânı kullanmadıkları takdirde, 2. talâk aşaması başlar. Onun ardından da birbirlerine dönmezlerse nikâh bitmiş olur. Bu durumda kadın bir başka erkekle evlenip, normal sebepler yüzünden ondan ayrılmadıkça eski kocasıyla tekrar evlenemez.³⁴

Üçüncü defa boşanan kadın muvazaalı (yapay) bir erkeğe verilip, o erkek tarafından boşanır ve böylece eski kocasına dönme hakkını elde eder ki buna hülle denir. Bu, iğrenç bir oyundur. Hz. Peygamber bu oyuna yeltenerek Allah'ın dinini yozlaştıranları lânetlemiştir. Kur'an açısından bakıldığında bu oyunla gerçekleştirilen nikâh da, boşanma da geçerli değildir.³⁵

3.2.1. Zıhar

Cahiliye döneminde Araplar arasında yaygın âdetlerden birisi de; bir erkek karısını boşamak istediği zaman ona: "Sen bana annemin sırtı gibisin" derdi. Bu sözle; boşanmanın tahakkuk ettiği örf halindeydi. Sahabe-i Kiram'dan Evs b. Samt (ra) eşi Havle binti Salebe (ra)'ye kızarak: "Sen bana annemin sırtı gibi ol" der ve evi terk eder! Havle b. Salebe (ra), Resûl-i Ekrem (sav)'e defalarca müracaat ederek; "ihtiyarlığını, fakirliğini ve çocuklarına bakacak bir durumu olmadığını" beyanla, bir çare bulmasını istirham eder. Bu arada gece gündüz Allahû Teâlâ'ya yalvarmayı da ihmal etmez. Daha sonra "Zıhar"la ilgili âyet-i kerimeler nazil olur.³⁶

Cahiliye dönemi Arap geleneklerine göre, kişilerin, öz oğullarının boşadıkları karıları ile evlenmeleri mümkün olmadığı gibi, evlat edindiklerinin de öz oğulları durumuna gelmelerinden dolayı, aynı şekilde evlatlıklarının da boşadıkları karıları ile evlenmeleri mümkün değildir. Kur'an bu soruna çözüm getirir.

Allah bir adamın içinde iki kalp yaratmadığı gibi, zıhar yaptığınız eşlerinizi de analarınız yerine tutmadı ve evlatlıklarınızı da öz

34 Bakara, 230, 232.

35 Bkz. Öztürk, Yaşar Nuri. *Kur'an'daki İslâm*, s. 436-438.

36 İbn Mâce, 2063; Ebû Dâvûd. 2214.

*oğullarınız olarak tanımadı. Bunlar sizin ağızlarınıza geliveren sözlerden ibarettir. Allah ise gerçeği söyler ve doğru yola O erıştırir.*³⁷

Burada, evlatlık konumunun Allah tarafından kabul görmediği belirtilirken, bu konunun zihar konusu ile aynı âyette birleştirilerek, her ikisine birden yasak getirilmesi dikkat çekicidir. Bilindiği gibi, cahiliye döneminde kişiler evlenirken, evlendikleri kadınlara bir mehir biçerlerdi. Bu mehir, onları boşadıkları takdirde kendilerine ödenmesi gereken para veya malın miktarını belirlemekteydi. Bir kısım Araplar, karlarından mehir vermeden kurtulmak için, onları boşamaz ve kendilerine “sen artık bana anamın sırtı gibisin” diyerek her türlü karı koca ilişkisini keserlerdi. Buna “zihar” denirdi. Bu durumda, kadın o erkeğin karısı olmaktan çıkar, onun anası yerine geçer ve âdeti sadece ev işlerinde yardımcı bir kişi durumuna gelirdi. Kur’an bu âdeti ortadan kaldırarak zihar konusunu düzeltmiş oluyor. Ayrıca, burada bahsi geçen zihar konusundan da anlaşıldığı gibi, kadını boşarken mehir vermenin, İslâm ile yeni gelmiş bir kural olduğunu değil, cahiliye döneminden kalma bir âdet olduğunu göstermektedir.

Kur’an’ın delili ise şöyledir: Bakara suresi 228. âyetinde boşanan kadınların durumu anlatılırken, *“kadınların meşru şekilde görevleri olduğu gibi hakları da vardır. Ancak erkeklerin kadınlar üzerinde bir derece daha fazla hakkı vardır. Allah güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir.”* Buradaki üstünlük (Allah doğrusunu bilir), nafakalarını temin etmek, koruyup kollamaları gibi nedenlerle verilen “kavamlık”, sorumluluk ve yöneticiliktir.

*Eğer boşanmaya karar verilirse, boşanma kesinleşir. Şüphesiz Allah işitendir, bilendir.*³⁸

Burada “boşanmaya karar verirlerse” ifadesinden de anlaşılabacağı gibi, kararı veren tek şahıs kastedilmemiş, birden fazla bir ifade kullanılmıştır. Hüküm tek kişilik değildir. Taraflardan her ikisi için de geçerlidir.

37 Ahzâb, 33/4.

38 Bakara, 2/227.

...Eğer eşlerin Allah'ın çizdiği sınırlar içinde kalamayacaklarından endişe ederseniz, kadının kendi boşanmasını sağlamak için, mehirinden vazgeçmesi veya başka bir şey vermesinde her iki taraf için de bir sakınca yoktur...³⁹

Bunun anlamı şudur:

Kadın kocasıyla evliliğini sürdürmekten ümidini kesmişse bunu bitirmek için karşı taraftan herhangi bir hak talep etmediği gibi, mehirinden de vazgeçebilir ve kocasına fazladan bir şeyler de verebilir demektir. Bu ise kadının, kocasından boşanma talebinde bulunabileceğinin en açık kanıtıdır.

İslâm, insanı hiçbir şekilde mahkûm etmez. Razi olmadan yapılan imanı kabul etmediği gibi, ikrahla (zorla) söylenen inkârı da kabul etmez. O halde bir kimseye istemediği bir evliliği de asla dayatmaz. Bunu insanlar kendi istek ve arzuları ile yapacak ve koruyacaklar ki bir anlamı olsun. Ancak, İslâm yapılacak işlerin doğrusunu ve eğrisini insanların idrakine sunarak; yapılacak doğru işlerin ilkelerini belirler. Kul olan insan da dilediğini tercih edip sonucuna katlanmaya razı olur. Şu âyet bunu daha net olarak ifade etmektedir:

Eğer bir kadın kocasının geçimsizliğinden veya yüz çevirmesinden korkarsa, aralarında anlaşma yapmalarında her ikisi için de bir günah yoktur. Hatta anlaşmak daha iyidir. Ancak nefisler cimriliğe eğilimli hale getirilmiştir. Eğer iyi davranır ve haksızlıktan sakınırsanız bilin ki, Allah yaptıklarınızdan şüphesiz haberdardır.⁴⁰

Eğer ayrılırlarsa, Allah her birini bol nimetiyle yoksulluktan kurtarır. Allah'ın nimeti boldur. Hikmeti büyüktür.⁴¹

Şunu bilmeliyiz ki nikâh, belli şartları taşıyan insanlar tarafından kendi istekleriyle yapılan bir sözleşmedir. Sözleşmede en az iki taraf vardır. Sözleşmeyi yapmada veya devamını sağlamada, karşılıklı sadık kalmada ve sözleşmeyi bozmada taraflar aynı haklara sahiptir. Birinin diğerinin aleyhine kullanacağı herhangi bir imtiyazı yoktur. Bir antlaşmayı yaparken taraflardan biri razı olmayınca yapılamadığı

39 Bakara, 2/229.

40 Nisâ, 4/128.

41 Nisâ, 4/130.

gibi, var olanın devamı için de iki tarafın devamını istemesi şarttır. Kadın veya erkek bunu istemediği zaman nikâhın devamı söz konusu olmaz. Müslüman'a yakışan güzellikle bitirmektir.

Kur'an'da: "(Habibim) Zevci hakkında seninle direşip duran, (nihayet halinden) Allah'a da şikâyet etmekte olan (kadın)'ın sözünü (umulduğu vech ile) Allah dinlemiştir. Allah sizin konuşmanızı (zaten) işitiyordu. Çünkü Allah hakla ile işitici, kemaliyle görücüdür."⁴²

İçinizden "Zihar" yapagelenlerin (karıları) onların anneleri değildir. Anneleri kendilerini doğuranlardan başkaları değildir. Şüphe yok ki onlar, herhalde çirkin ve yalan bir söz söylüyorlar. Muhakkak Allah çok bağışlayıcı çok yarlıgayıdır.

Kadınlarından "Zihar ile ayrılmak isteyip de, sonra dediklerini geri alacaklar (için) birbirleriyle temas etmezden önce, bir köle azad etmeleri (lazımdır). İşte size bununla öğüt veriliyor. Allah, ne yaparsanız hakkıyla haberdardır. Fakat kim (bunu, köleyi) bulamazsa, birbiriyle temas etmeden önce fasılasız iki ay oruç tutsun. Buna da güç yetiremezse altmış yoksulu doyursun. Bu (hafifletme) Allah'a ve Resûlüne iman(da sebat) etmekte olduğunuz içindir. Bu (hükümler) Allah'ın tayin ettiği hudutlardır. (Bunları kabul etmeyen) Kâfirler için ise, elem verici bir azab vardır." hükmü ortaya konulmuştur.⁴³

Sonuç olarak Kur'an, İslâm öncesi dönemde mevcut boşama şekillerinden olan zıharın, boşama sayılmasını iptal etmiş, hükmünü kefarete vermek suretiyle geçici bir süre haramlığa çevirmiştir.

3.3. Evlat Edinme

Cahiliye döneminde bir çocuğu evlat edinmek isteyen kişi bunu halkın önünde bildirerek yaptığı zaman, o çocuk, evlat edinen kişinin öz oğlu sayılır, evlat edenin ismini alır ve birbirlerine varis olurlardı. Bu olaya Tebenni denmektedir. Baba oğul arasındaki bütün hukukî işlemler, evlat edinen ile evlatlığı arasında da aynen geçerli olduğu gibi, evlat edinilen, evlat

42 Mücadele, 58/1.

43 Mücadele, 58/2-4.

edenin kızını veya herhangi bir yakın akrabasını kendisini eş olarak alamaz, evlat edinen de, kendi öz evladında olduğu gibi evlat edindiği kimsenin boşadığı veya dul eşiyle hiçbir şekilde evlenemezdi.⁴⁴

Hız. Aişe (ra) anlatıyor: "Ebu Huzeyfe İbnu Utbe İbni Rebi'a İbni Abdi Şems (ra) -ki bu zat Bedir gazvesine katılmıştı- Sâlim'i evlat edinmiş ve kardeşinin kızı Hind Bintu'l-Velid İbni Utbe İbni Rebi'a ile evlendirmişti. Sâlim ise, Ensar'dan bir kadının azatlısı idi. Nitekim Rasûlullah da Zeyd'i evlat edinmişti. Cahiliye devrinde kim bir adamı evlat edinirse, halk bu adamı evlat edinen kimseye nisbet ederek çağırır-
dı. O, ayrıca yeni babasına varis de olurdu.⁴⁵ Bu uygulama Kur'an'ın şu âyetleri nazil oluncaya kadar devam etti: *"Onları kendi babalarına nisbet edin. Allah katında doğru olanı budur. Eğer babalarının kim olduğunu biliyorsanız, zaten onlar sizin din kardeşleriniz ve dostlarınızdır."*⁴⁶

Zeyd, 8 yaşlarında, Kayn İbn Cısr oğulları tarafından annesinin yanından kaçırılarak Mekke'nin en büyük panayırı olan Ukaz çarşısında satılığa çıkarıldığında, Hatice'nin yakın akrabası Hâkim İbn Hizam tarafından, Hatice için 400 dirhem karşılığında satın alınır. Hız. Hatice, Hız. Muhammed ile evlendiğinde, Zeyd'i Hız. Muhammed'e hediye eder ve Hız. Muhammed de Zeyd'i kendisine işlerinde yardımcı yapar. Aradan zaman geçer. Bu süre içinde Zeyd yeni hayatına alışır. Köle olarak satılmasına rağmen, köle muamelesi görmemektedir. Hız. Hatice gibi zengin bir kadının ve Hız. Muhammed gibi saygınlığı olan bir kişinin yardımcısıdır ve hayatından memnundur. Bir gün, oğlunun Hız. Muhammed'in yanında olduğunu öğrenen baba Harise, yanına kardeşi Kab'ı da alarak Mekke'ye gelir ve Hız. Muhammed'i bulur. Ukaz panayırında oğluna ödenen fidyeyi geri ödeyerek oğlunu geri almak istediğini söyler. Hız. Muhammed, Zeyd'i çağırır. Zeyd, gelenlerin babası ve amcası

44 Sarıçık, Murat, *İslâm Öncesi Dönem Cahiliye Kültürü*, s. 214.

45 Buhâri, Nikâh 15. Megazi 11; Nesâi, Nikâh 8, (6, 63-64); Ebu Dâvûd, Nikâh 10, (2061).

46 Ahzâb, 33/5.

olduğunu tasdik eder. Bunun üzerine Hz. Muhammed, Zeyd'e, isterse kendisinin yanında kalabileceğini, isterse babası ile gidebileceğini söyler. Zeyd, "Harise benim babamdır ama ben kimseyi sana tercih edemem, sen de benim babam yerinesin," der. Zeyd'in bu konuşması üzerine, Hz. Muhammed, Zeyd'i Kâbe'nin önünde orada bulunanların karşısında evlatlık olarak aldığını beyan eder ve ona kendi ismini verir. Zeyd ibn Harise'nin soyadı değişerek Zeyd ibn Muhammed olur. Bu durumdan Zeyd'in babası da hoşnut kalarak geri döner.⁴⁷

Ahlâkî değerler açısından bakıldığında bu olayda her ne kadar bir sakınca görülmemekteyse de, Kur'an'a göre Allah, evlatlık kurumunu kaldırmayı uygun görmüştür. Özellikle, Hz. Peygamber'in, evlatlığının boşadığı karısı ile evlenmesi gündeme gelince, konu ile ilgili âyetler göndermeye başlayarak önce Tebenni olayını yasaklamış, daha sonrada Peygamberini evlatlığının boşadığı karısı ile bizzat kendisi evlendirmiştir ki, evlatlıklarının boşadıkları karıları ile evlenmek isteyen diğer Müslümanlara bu konuda bir güçlük olmasın. Bu yaklaşım sadece İslâmî düşünceye ait bir yorum değil, Ahzâb 37. âyetin içeriğidir.

Ahzâb 37. âyetle konu edilen kişi, önceleri Hz. Hatice'nin kölesi, daha sonraları ise Hz. Muhammed'in evlatlığı olan Zeyd ibn Harise'dir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Ahzâb 4. âyetle birlikte, Zeyd, evlatlık durumundan çıkmıştır. Ancak, Zeyd hâlâ, Zeyd ibn-i Muhammed'dir ve adının da değişmesi gerekmektedir. Arkasından, Ahzâb 5. âyet gelir.

Evlat edindiklerinizi, babalarına nispet ederek çağırın, Allah yanında en doğrusu budur. Eğer babalarının kim olduğunu bilmiyorsanız, bu takdirde onları din kardeşleriniz ve gözettiğiniz kimseler olarak kabul edin...

Zeyd bu şekilde tekrar Zeyd ibn-i Harise olur.

Bu boşanmanın ardından, Ahzâb 37. âyeti gelir.

47 Lings, Martin, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, s. 71.

Resulüm, hani Allah'ın nimet verdiği, senin de kendisine iyilik ettiğin kimseye, "Eşini yanında tut, Allah'tan kork" diyordun. Allah'ın açığa vuracağı şeyi, insanlardan çekinerek içine gizliyordun. Oysa asıl korkmana layık olan Allah'tır. Zeyd, o kadından ilişkisini ke-since biz onu sana nikâhladık ki evlatlıkların, karıların ile ilişkilerini kestiklerinde müminlere bir güçlük olmasın. Allah'ın emri yerine getirilmiştir...

Bu şekilde Kur'an, evlat edinme konusunda cahiliye âdetini ortadan kaldırıp evlat edinmeyi yasaklamıştır.

3.4. Süt Annelik

Cahiliye döneminde Arap ailelerinde, özellikle de şehirlerde yaşayanlarında çocuklarını bedevilere emzirtme âdeti vardı. Çocuklarını bedevî sütanneye teslim ederlerdi. Böylece çocuklar ilk çocukluk yıllarını kırdan geçirme olanağını elde ederlerdi. Zira orada hava daha temiz, sağlık şartları daha uygun, Arap örf ve âdetleri daha belirgindi. Hz. Peygamber'in de bu dönemini sütanne yanında geçirdiği bilinmektedir.⁴⁸

Arapların âdetlerinden biri de bebeklerini süttan kesmede acele etmemeleriydi.⁴⁹ Nitekim âyetlerden biri gerçek emzirme süresinin tam iki sene olduğunu kaydetmiştir:

*Anneler, çocuklarını emzirmeyi tamamlamak isteyen kimse için tam iki yıl emzirirler. Onların uygun bir biçimde yiyeceğini ve giyeceğini sağlamak, çocuğun babasına aittir... Eğer ana-baba karşılıklı anlaşma ve danışma sonucu süttan kestirme isterlerse, kendilerine günah yoktur. Çocuklarınızı sütanneye emzirtmek isterseniz, verdiğiniz ücreti güzelce teslim ettikten sonra, bunu yapmanızda bir günah yoktur...*⁵⁰

Başka bir âyette ayrılığın, yani süttan kesmenin iki sene olduğunu belirtmiştir:

*Biz insana anne ve babasını tavsiye ettik. Annesi onu zorluk üzerine zorlukla taşımıştır. Onun ayrılması da iki yıl içindedir.*⁵¹

48 Lings, Martin, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, s. 45.

49 Derveze, İzzet, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, C. I, s. 140.

50 Bakara, 2/233.

51 Lokman, 31/14.

Yine âyetlerden birinde hamilelik ve sütten kesme süresinin otuz ay olduğuna işaret edilmiştir:

*Biz insana anne ve babasına iyilik etmesini tavsiye ettik. Annesi onu zahmetle taşıdı ve zahmetle doğurdu. Taşınmasıyla sütten kesilmesi otuz aydır.*⁵²

Cahiliye döneminde yaygın olarak uygulanan sütannelik müessesesi İslâmiyetten sonra da aynı kurallar çerçevesinde devam etmiştir. Kur'an, anne sütüne dikkat çekerek çocuğun beslenmesinde ve gelişmesinde en önemli unsur olduğunu buyurmaktadır. Sütannelerden doğan akrabâlıkların getirdiği evlenme yasağı yaklaşık iki yıl emzirilen çocuklara mahsus-tur. Hz. Peygamber süt akrabâlığı ile ilgili olarak şöyle buyurmuştur: *Nesep (soy) yüzünden haram olanlar, süt yüzünden de haramdır.*⁵³

3.5. Mevâlî

Mevâlî İslâm öncesi Arap toplumunda hürlerin altında kölelerin üstünde bir sınıftır ki bu sınıfı azat edilmiş köle ve câriyeler oluşturur.

Veli, velâ kökünden mevlâ kelimesinin çoğulu olan Mevâlî; velî, hâmi, yardımcı, dost, sahip, efendi, mâlik, nimet veren veya nimetlenen, köle, köle satın alan yahut satan, akraba, komşu, halef, konuk, amca, amcaoğlu, oğul, yeğen, misafir, muhib, tâbi, ortak, hısım, yakın gibi anlamlara gelmektedir.⁵⁴

Kur'an'da mevlâ kelimesi sahip, dost, yardımcı, efendi anlamlarında kullanılmış ve çoğu kere de bu kelime ile "Allah" kastedilmiştir. Nitekim "...Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmeyeceği şeyi yükleme; bizi affet, bizi bağışla, bize acı. Sen mevlâmızsın; kâfirlere karşı bize yardım et"⁵⁵; "O ne güzel mevlâ

52 Ahkâf, 46/15.

53 Buhâri, Nikâh, 1797.

54 Wensick, A. J., *İA.*, "Mevlâ" md., VIII, 163-164; Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, s. 495-496; *Türk Ansiklopedisi*, C. XXIV, s. 79.

55 Bakara, 2/286.

ve ne güzel yardımcıdır.”⁵⁶ “Mevâli” kelimesi ise daha çok “mirasçılar”⁵⁷ ve “dostlar”⁵⁸ anlamında kullanılmıştır (en-Nahl, 4/76) âyetinde ise “mevlâ” efendi anlamına gelmektedir.

Gerek mevlâ gerekse mevâli kelimeleri, hadislerde de bazen efendi, bazen de azatlı köle anlamında kullanılmıştır.⁵⁹

Hukukî bakımdan mevâli, Arap toplumunda İslâm'dan önce bulunduğ gibi, Müslümanlıkta hukukî durumları daha da belirlenmiş bir sınıf olarak meydana gelmiştir. Hâkim sınıf ile köleler arasında azatlı köle veya esirlerden oluşan bu sınıf, bağlı olduğu aileye, kabileye veya beldeye mensup insan grubunu meydana getiriyordu. Bu özellikleri ile Roma İmparatorluğu'ndaki “Libertinus”, yani azatlı kölelere benzemekte idiler. Cahiliye devrinde mevâlîde -hangi dinden olursa olsun- sahip bakımından bir fark gözetilmemekte iken, Müslümanlık, Mecusi, Yahudi ve Hıristiyanların mevâlî sahibi olmaları yasaklamıştır.⁶⁰

Mevâli üç kısma ayrılıyordu:

1. İtk mevâlisi: Köle ile efendisi arasında, hürriyetini satın alma yoluyla olur ve mükâtebe, yani yazışma suretiyle bağlanırdı. Bir köle, değeri olan parayı çalışarak kazanıp efendisine ödemekle hürriyetini elde ederdi. Veya efendi, bir esiri gördüğü mühim bir hizmetten dolayı da azat edebilirdi. Aynı şekilde bir adam kendi kölesine meselâ, “Şunu yaparsan hürsün” derdi. Köle o hizmeti görürse hür olur ve sahibinin mevlâsı (azatlı kölesi) sayılırdı.⁶¹
2. Akid mevâlisi: Bir şahsın diğer bir şahsa, bir kabileye veya beldeye, bir hizmet ile veya her ne sebeple olursa olsun, intisap etmesiyle ve bu intisabın asırlarca devam etmesiyle ortaya çıkardı. Ayrıca İslâm fetihlerinden sonra İslâm'a giren kavimlere eski Mezopotamyalılar, Suriyeliler, İranlılar, Türkler, Hind ve Berberilere Mevâli

56 Enfâl, 8/40. Hacc, 22/78.

57 Nisâ, 4/33; Meryem, 19/5.

58 Ahzâb, 33/5.

59 Buhârî, İlim, 31; Cizye, 17; Ferâiz, 24; Müslim, Eymân, 45; İtk, 18. 19.

60 Mâide, 5/51; Ünal, Ali, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, s. 581.

61 Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, s. 495-496.

adı verilmiştir. Yine, İslâm'dan önce Medine'de bulunan Yahudiler de Evs ve Hazrec kabilelerinin mevâlisi durumunda idiler. Akid mevâlisinde Arap muharipler hâkim sınıf; mağlup kavimler ise mülâzemet, karışma ve muaşeret yoluyla Arap kabilelerine mensup oluyorlardı. Bu anlaşmaya "Velâyil-muvâlât" adı veriliyordu. Muvâlât, bir şahsın diğerine "Sen benim mevlâmsın. Ölürsen bana mirasçı olursun, mirasım sana kalır. Sağ olduğum sürece beni müdâfaa ve himâye edersin" teklifinde bulunması, karşı tarafın da "Kabul ettim" demesi ile akid yapılmış olurdu.⁶²

3. Rahim mevâlisi: Bir kabile erkeklerinin mevâliden zevce (eş) almalarıyla meydana gelirdi.

Araplarda velâ birtakım umumî ve hususî hüküm ve kuralara tâbi idi. Umumî ahkâma göre mevlâ, hürden aşağı, köleden üstün kabul edilirdi, köle gibi satılamazdı. Özel hükümlerde ise hür gibi muamele görmezdi. Mevlâ, hür bir kadının veya kızla evlenemezdi. Diyeti de -sanki köle imiş gibi- yarı yarıya hesap edilirdi. Kısasta da cezası yarı olarak tatbik edilirdi. Hususî ahkâmda en mühim konu miras meselesiydi. Meselâ; İtk mevlâsına mirasçı olunur, fakat kendisi mirasçı olamazdı. Akid mevlâsına ne mirasçı olunur ne de kendisi mirasçı olurdu. Rahim mevlâsı ise hem mirasçı olur hem de kendisine mirasçı olunurdu.⁶³

3.6. Köle ve Kölelik

Hukukî, iktisadî ve sosyal bakımdan hür insanlardan farklı ve aşağı statüde kabul edilen kimselere köle denir. Bu statüde bulunan erkeğe "köle", kadına ise "câriye" denir. Kul, bende, halayık ve esir kölenin eş anlamıdır. Kadın köleye ise Türkçede câriye ve odalık denir. Arapçada; abd, rakık, memlûk, kunn, rakabe, vasif ve mülkûl-yemîn; kadın köleler için memlûke, vasife, câriye, eme ve gurre kelimeleri kullanılır. Farsça'da bende ve gulâm köle; keniz ise câriye anlamındadır.⁶⁴

62 Çağatay, Neşet, *age.*, s. 133.

63 Wensick, A. J., *İA.*, "Mevlâ" md., C. VIII, s. 163-164.

64 Wensick, A. J., *İA.*, "Abid" md., C. I.

Köle, hukukî muamele ve tasarruflara konu olabildiği için bir yönüyle "mal" sayılırken, iman, ibadet, muamelât ve ceza hukuku alanındaki sorumluluk ve yükümlülükleri dikkate alındığında "edâ" ve "vücüb" ehliyeti kısıtlanmış kendine özgü bir insan statüsündedir. Velâyet, şahitlik ve kaza görevinden âciz olması ve mülk edinmemesi köleliğin ehliyet arzısı yönünü güçlendirir.⁶⁵

Köleliğin tarihi çok eskilere uzanır. Eski Mısır ve Yakın Doğu'da savaş esiri kölelerle, komşu kabile veya kavimlerden kaçırılan insanlar, babaları veya başka yakınları tarafından köle diye satılan çocuklar ve borçlarına veya işledikleri bazı suçlarına karşılık köle statüsüne geçirilen insanlar büyük bir sayıya ulaşmaktadır.⁶⁶

Tevrat'ta kölelikle ilgili bazı hükümler yer almıştır. Kişinin borcuna karşılık kendisini köle olarak satması,⁶⁷ alacaklıların, mal bırakmadan ölen borçlunun çocuklarını köle edinebilmesi,⁶⁸ bir kimsenin kendi öz kızını satabilmesi bunlar arasında sayılabilir. Tevrat'ta köle azadı ile ilgili bir hüküm yer almamıştır. Ancak efendisi tarafından gözü kör edilen veya dışı kınlan Yahudi olmayan kölenin hürriyetine kavuşacağından söz edilir.⁶⁹ İncil'de de köle azadından söz edilmez. Kiliseler, köleliği tarihi bir olay olarak kabul etmişlerdir.

İslâm'ın çıkışı sırasında Arap Yarımadası'nda ve Hicaz yöresinde kölelik uygulamasının varlığı bilinmektedir. Bunların büyük çoğunluğunu Afrikalı siyahiler teşkil etmekte idi. Nitekim Hz. Peygamber'in müezzini Bilâl-i Habeşi de bunlardan biriydi. Bu kölelerin kaynağı tam olarak bilinmemekle birlikte, eski Yunan ve Roma'daki köle kaynağına benzerdir. Bunlar ya ele geçirilenler tarafından satılmış ve el değiştire değiştire Mekke'ye kadar getirilmiş esirler veya kılıkklar yüzünden aileleri tarafından satılmış çocuklardı. Arap Yarımadasına başka beldelerden getirilen köleler de

65 Çağatay, Neşet. *age.*, s. 132.

66 Günaltay, Şemseddin. *age.*, s. 115.

67 Levililer, 35:39.

68 II. Krallar, 4:1-7.

69 Çıkış, 21:26.

vardı. Meselâ; İkrime b. Ebi Cehl'in kölesi ile Ezrak b. Ukbe es-Sekafî ve Suheyb-i Rûmî Rum menşeli kölelerdi. Ancak Suheyb, kendisinin aslen Arap olduğunu ve bir savaş sonucu Rumlara esir düştüğünü söylemiştir. Selmân-ı Fârsî İranlı idi. Kaçınılarak Yahudilere satılmış, Müslüman olmak için Medine'ye kadar gelmişti. Hz. Peygamber hürriyetine kavuşması için Selmân (ra)'a para yardımıyla bulunmuştur. Hz. Peygamber'in sonraları azad edip, evlatlık edindiği Zeyd b. Hârise (ra) ise Arap kölelerden idi. İslâm öncesi Arap toplumunda köle azad etmek bir fazilet olarak kabul edilirdi.⁷⁰

İslâm yedinci yüzyıl başlarında köleliği topluma yerleşmiş ve çağdaşı güçlü devletlerde tabîî kabul edilmiş bir halde bulundu. Köleliği tek yanlı ve kesin bir kararla kaldırma yoluna gitmedi. Ancak köleliğin kaynağını yalnız savaş hâline bağladı. Savaş sonrasında esirler için uygulanagelen bazı alternatifler vardır. Birincisi ve çokça başvurulanan yol, esirlerin öldürülmesidir. Bu, vicdanları rahatsız ettiği gibi, galip tarafın intikam duygularını kamçulamaktan başka bir yarar sağlamaz. İkinci yol, savaş esirlerinin kurtuluş akçesi (fidye-i necât) veya esir değişimi yoluyla serbest bırakılmasıdır. Fakat yenilen tarafın kurtuluş akçesi verememesi veya değişim için elinde esir bulunmaması yahut düşman tarafını yeniden güçlendirmek için galip ülkenin yukarıdaki alternatifini kabul etmemesi hâlinde bir tıkanıklık doğmaktadır. Esirlerin karşılıksız af ilan ederek saliverilmesi ise, onları ele geçirmek için canını ortaya koyan İslâm savaşçılarının hakkına tecavüz sayıldığından pek az başvurulanan bir alternatif olmuştur. Esirleri tasfiye etmenin üçüncü yolu ise; onları köle statüsüne sokmaktır. Bu duruma göre, savaş esirlerinin karşılıklı veya karşılıksız serbest bırakılması mümkün olmayan durumlarda geriye iki yoldan birisi kalır. Ya öldürülmek ya da köle olarak yaşamını sürdürmek. Bu duruma göre, kölelik, öldürülmenin alternatifi olarak ortaya çıkmaktadır. Savaşçıların genellikle genç yaşta bulundukları dikkate alınırsa, yenilgi yüzünden hürriyetini

70 İbn Hişam, *es-Süre*, C. I, s. 214-222; Taberî, *Tarihü'l-Ümem ve'l-Mülûk*, C. I, s. 227; Belâzuri, *Ensabu'l-Eşraf*, C. I, s. 357-367.

kaybeden kimsenin önünde uzun bir ömrü vardır ve hürriyetini elde etmesi ümidi sürekli olarak vardır. Ölüm hâlinde ise artık diğer bütün alternatifler ortadan kalkmış olur. İşte bu nedenle İslâm, köleliği tam olarak kaldırmamış ve gerektiğinde başvurulmak üzere kapıyı aralık tutmuştur.⁷¹ Bununla birlikte savaş esirlerinin mutlaka köle edinilmesi diye genel bir kural yoktur.

Kölelerin hak ve görevleri: Ehliyeti, hak ve yetkileri çeşitli bakımlardan kısıtlanmakla birlikte, köle bir insandır ve Allah'ın bir kuludur. Bu yüzden âyet ve hadislerde köle ve câriyelere insanca muamele yapılması tavsiye edilmiştir. Kur'an'da; "Sahip olduğunuz kölelere iyilikte bulunun" buyrulması,⁷² çeşitli hadis-i şeriflerde; "Onlara "kölem" demeyiniz, "oğlum, kızım" veya "câriyem" diye hitap ediniz." "Köleler, Allah'ın sizin yanınızda bulundurduğu kardeşlerinizdir. Allah sizi de onların hizmetine tâbi kılabilirdi. O halde onlara iyi davranın"⁷³ buyrulması bu tavsiyelere örnek olabilir.

Köle, had cezası gerektiren suçların cezasını hürlere göre, yan olarak çeker. Meselâ; zinada bekâr köleye, hür kimselere verilen cezanın yarısı verilir.⁷⁴ Köle ve câriye evli de olsa muhsan sayılmaz ve onlara zinada recm cezası uygulanmaz. Zina iftirası (kazf) suçunda hürlere verilen cezanın yarısı, hırsızlık⁷⁵ ve irtidâd suçlarında cezanın yarıya indirilmesi mümkün olmadığı için tam ceza uygulanır.

Kıyası gerektiren suçlarda köle, hür veya köle karşılığında kıyas olarak öldürülür. Bir köleyi öldüren hür kimse de kıyas yoluyla öldürülür. Hanefiler dışındaki mezheplere göre ise, bu durumda, aralarında eşitlik olmadığı için kıyas uygulanmaz. Yaralamalarda da kıyas yoluna gidilmez. Diyet gereken durumlarda kölenin sahibi dilerse, hak sahiplerine diyeti öder,

71 Aktan, Hamza, "Hz. Peygamber Döneminde Kölelik Olgusu ve İnsan Özgürlüğüne İnsani Yaklaşım", *AÜİFD.*, Sayı: 16, ss. 59-79.

72 Nisâ, 4/36.

73 Taberî, *Tehzîbu'l-Asar*, el-kısmul evvel, tah. Dr. Nasır bin Sad er-Reşid. s. 237-238.

74 Nûr, 24/2, Nisâ, 4/2.

75 Mâide, 5/38.

dilerse diyet yerine karşı tarafa kölenin mülkiyetini devreder. Hanefîlere göre, kölenin diyeti hür kimselerin diyetini aşamaz. Şafilere göre ise, böyle bir sınırlama söz konusu değildir.

Ta'zir cezaları İslâm Devleti'nin toplum düzenini sağlamak için serbestçe koyacağı cezalar olduğu için, devlet köle ve câriyelerin had ve kısas cezaları dışında kalan suçları için, hür- lere eşit veya farklı biçimlerde ceza koyma hakkına sahiptir.

İslâmiyet savaşa katılan kölelere ganimetten pay verilme- mesi prensibini benimsemiştir. Hz. Peygamber, savaşa ka- tılan kölelere ganimetten pay vermemiş, ancak onlara bazı hediyeler vermiştir.⁷⁶

İslâm Mekke döneminde köle azadını bir fazilet fiili olarak değerlendirmiştir. Medine'de ise, katil fidyesi mukabili sayıl- mış, yemin ve zihar kefareti olarak görülmüş ve nihayet devlet gelirlerinin sarf mahallerinden birisi, yani bir devlet vazifesi olarak kabul edilmek suretiyle bu sınıfa son verilmek isten- miştir.⁷⁷

3.7. Ceza Hukuku

3.7.1. Adam Öldürme

İslâm öncesi Arap toplumunda Araplar hiçbir soyut hukuk prensibine bağlı değildirler. Özgürdürler. Bölgede konulan ka- nunları bir polis kuvvetinin de desteğiyle saydırıp yürütecek bir devlet otoritesi yoktur. Bu durumda insan hayatı, gele- neklerin himayesi altındadır ve adam öldürme pek pahalı öde- nir. Kana kan, cana can. Geleneklerin öç almakla yükümle- diği kimse kan davasından vazgeçecek olursa, ömrü boyunca utanç duyacağı bir şerefsizliğe gömülür. Kısaca Arap toplu- munun en önemli kurallarından biri "Ta'r" denilen öç'tür.⁷⁸

Öç eşitlik prensibine dayanır. Kabilenin her üyesi, öteki kabilenin bir üyesine denktir. Hürle hür, köleyle köle eşleş- tirilebilir. Adam öldürme çölün yazısız kanunlarına göre son

76 Ebu Dâvûd, *Sünen*, C. III, s. 169-171.

77 Hattipoğlu, M. Said, *Hilafetin Kureyşliliği*, s. 23.

78 Rodinson, Maxime, *Hazreti Muhammed*, s. 16.

derece ciddi sonuçlar doğurur. Bu yüzden de kasten adam öldürme çok ağır şekilde cezalandırılan bir suç teşkil eder.⁷⁹

Kur'an'a göre başkasının hayatına kıymak, cinayet, bir terim olarak insanın hayatına ve vücut tamlığına karşı işlenmesi yasaklanmış fiillerdir. Cinayet, öldürme ve yaralama olmak üzere iki kısma ayrılır. Öldürme, dünya ve ahirette cezayı gerektiren bir fiildir. Dünyadaki cezası kısas, ahiretteki ise cehennem azâbıdır. Çünkü o, dünyada Allah'ın yaratmasına tecavüz, toplumun ve toplum hayatının emniyetini tehdit eden bir fiildir.

Kur'an'da adam öldürmenin haram olduğunu bildiren birçok âyet vardır. Bu ayetlerin birinde şöyle buyrulur:

*Allah'ın haram kıldığı cana, haklı bir sebep olmadıkça kıymayın. Kim mazlum olarak öldürülürse biz onun velisine (mirasçısına hak-kını isteme konusunda) bir yetki vermişizdir. O da öldürmede aşırı gitmesin. Çünkü o, zaten yardıma mazhar kılınmıştır.*⁸⁰

Âdem (as)'ın oğlu Kâbil'in Habil'i öldürme suçu, öldürmenin insanlığa tecavüz anlamına gelen bir suç olduğunu gösterir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "Bu yüzden İsrâil oğulları'na şu gerçeği hükmettik: Kim bir canı, bir can karşılığında veya yeryüzünde bir fesat çıkarmaktan dolayı olmaksızın, öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibi olur."⁸¹

Katil için kısas cezası şu ayetle sabittir:

*Ey iman edenler, öldürenler hakkında size kısas (misilleme) yazıldı. Hür hür ile; köle köle ile; dişi dişi ile kısas edilir. Fakat öldürenin lehinde, öldürülenin kardeşi (velisi) tarafından cüz'î bir şey af olunursa kısas düşer. Artık örfe uyarak, maktulün velisine güzellikle ödemedede bulunmak gerekir. Bu, Rabbinizden bir hafifletme ve esirgemedir. O halde kim bu aştan ve diyetin edâsından sonra, katile veya yakınlarına karşı tecavüzde bulunursa, onun için pek acıklı bir azap vardır. Ey akıl sahipleri kısasta sizin için bir hayat vardır. Umulur ki sakınırsınız.*⁸²

79 Watt, W. Montgomery, Hz. Muhammed'in Mekkesi, s. 41.

80 İsrâ, 17/33.

81 Mâide, 5/32.

82 Bakara. 2/178-179

*Kısas hükmü, geçmiş semâvî dinlerde de yer almıştır: "Biz onda (Tevrat'ta) onların üzerine şunu da yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş karşılıktır. Sonuç olarak yaralar birbirine kısastır. Fakat kim bu hakkını bağışlarsa, o kendisine keffârettir. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse onlar zalimlerin ta kendileridir."*⁸³

Kur'an, başkasını kasten öldüren katil için bir ceza daha bildirir:

*Kim bir mümini kasden öldürürse, cezası içinde ebedî kalıcı olmak üzere cehennemdir. Allah ona gazabetmiş ve lânet etmiştir. Ve ona büyük bir azap hazırlamıştır."*⁸⁴

3.7.2. Kısas

Kısas uygulamasının cahiliye döneminde de mevcut olduğu görülmektedir. Hz. Peygamber'in amcası Ebu Talip Haşimoğullarına mensup bir çobanı yanlışlıkla öldüren katile, diyet olarak yüz deve ödemediği veya maktulü kendisinin öldürmediğine dair kabilesinden elli kişiye yemin ettirmediği takdirde, kısas yaparak kendisini öldüreceğini söylemiştir.⁸⁵

Cahiliye döneminde kısas diyete çevrilebiliyordu. Ancak kan sahibi güçsüz ise kısas yapmaya muktedir olamıyor, rızası dışında diyet almak mecburiyetinde bırakılıyordu. Yine o dönemde Medine'de Beni Kureyza'dan birisi Beni Nadir'den birisini öldürürse katilin öldürüldüğü; Beni Nadir'den birisi, Beni Kureyza'dan bir şahsı öldürürse, yüz vesk hurmadan ibaret diyeti almak zorunda bırakıldığı kaydedilmektedir.⁸⁶

İslâm, cahiliye döneminin "kisasın diyete çevrilme" uygulamasını tasvip etmiş; ancak bunu kan sahibinin iznine bağlamıştır.

Cahiliye döneminde hata ile öldürmelerde kısas tatbik edilerek katil öldürülebiliyordu.⁸⁷ Kur'an ise hata ile adam öldür-

83 Mâide, 5/45

84 Nisâ, 4/93

85 Buhâri, *Sahih*, 237; Nesâî, *Sünen*, 4.

86 Ebu Dâvûd, *Sünen*, 676-677, 714, Nesâî, *Sünen*, 18-19; Yazır, *Hak Dini Kuran Dili*, C. III, s. 1703. (100 vesak, 20 ton civarındadır)

87 Buhâri, *Sahih*, 237; Nesâî, *Sünen*, 4.

melerde kısas tatbikini reddetmiş, kısasın tatbik edilebilmesi için cinayette kasıl olmasını şart koşmuştur. Bu sebeple, hata ile öldürmelerde diyet ödenmesini emretmiştir.⁸⁸

Cahiliye döneminde adam öldürme suçu, kısas uygulayacak merkezi bir otorite bulunmadığından kabileler arası savaşın başlangıcı olur, ölenin kan bedeli olan diyetin ödenmesi, ihtilafı gideren çözüm tarzı olarak genelde iki ayrı kabileye mensup şahıslar arasında meydana gelen cinayetlerde söz konusu olurdu.⁸⁹

İslâm suçun şahsiliği prensibini kabul etmiş, cahiliye devrinde uygulanan suçlunun yakınlarını hedef alan öldürme ve yaralama âdetlerini reddetmiştir.⁹⁰

Yahudilerde kısas uygulaması Kur'an ile paralellik arz eder. Eki Ahit'te cana-can, göze-göz, buruna-burun, kulağa-kulak şeklinde uygulanan kısas⁹¹ aynen Kur'an'da da yer almıştır. Ancak Tevrat'ta yer alan bu hükme diyet uygulamasını da ilave etmiştir.

Hz. Peygamber'in kısas ile ilgili uygulamaları aşağıdaki âyetlerde kısasın ne şekilde uygulandığını göstermektedir.

Ebu Dâvûd, Nebî (sav)'ye içine zehir katılmış bir koyun getiren Yahudi bir kadın hakkında şunu rivayet eder: Ebu Seleme bu konu hakkında şöyle dedi: "Beşir b. el-Bera, (bu koyunun etinden yediği için) vefat etti. Nebî (sav)'de kadının öldürülmesini emretti."⁹²

"Bir Yahudi tarafından kafası iki taş arasında ezilmiş halde bulunan bir cariyeye: 'Bunu sana kim yaptı, filan mı filan mı?' diye sordular. Nihayet bir Yahudi'nin adı geçince başı ile 'evet' diye işaret etti. Bunun üzerine Yahudi tutuklandı ve suçunu itiraf etti. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) da onun başının iki taş arasında ezilmesini emretti."⁹³

88 Ateş, Ali Osman. *İslâm'a Göre Cahiliye ve Ehli kitap Örf ve Âdetleri*, s. 439.

89 Watt, Montgomery, *Kur'an'a Giriş*, s. 21; Levis, Bernard, *Tarihte Araplar*, s. 43.

90 En'am, 6/164; Fatır, 35/18; İsrâ, 17/15.

91 *Eski Ahit*, Çıkış, 21:23-25.

92 Ebu Dâvûd, Diyât, 6. (4509).

93 Buhâri, Diyât 7, 4, 5, 12, 13, Husûmat, 1, Vesâyâ, 5.

Müslim'in rivayetinde ise şu ifadeler yer almaktadır:

Onu (câriyeyi kıymetli) taşları için öldürmüştü. Cârîye Rasûlullah (sav)'a getirildi. Henüz canını teslim etmemişti.⁹⁴

Kıyas misillemeye bulunmak, yani öldürenin öldürülmesi demektir. Buhârî Ebu Hüreyre'den rivayet ediyor: Nebî (sav) şöyle dedi:

Her kimsin bir yakını öldürülür ise o, iki hayırlı şeyden birisini yapmakta serbesttir. Ya fidye alır ya da (kıyas gereği onu) öldürür.

Ebu Dâvûd Ebu Şureyh el-Huzai'den: Dedi ki: Rasûlullah (sav)'dan işittim. Diyordu ki:

Kime bir kan (öldürme) veya yaralanma isabet ederse o, üç şeyden birisini yapmakta serbesttir: Ya kıyas uygular, ya diyet alır veya affeder. Şayet dördüncüsünü isteyecek olursa elinden tutun (engel olun).⁹⁵

Rasûlullah (sav) dedi ki:

Kasten öldürmenin cezası kaved (kıyas) dır. Ancak öldürülen kişinin velisi affederse ne âlâ.

Ebu Dâvûd'un rivayetine göre Nebî (sav) şöyle buyurmaktadır:

Kim kasten birisini öldürürse kıyas yapılır.

İbni Mâce'nin rivayetine göre Nebî (sav) şöyle buyurmaktadır:

Kim kasten birisini öldürürse, bu sebeple kendisine kıyas uygulanır. Kim de katil ile kıyasın arasına girerek engel olmaya çalışırsa, Allah'ın ve meleklerin lâneti onun üzerine olsun. Allah, onun ne farz ne de nafil ibadetlerini kabul etmez.

Çocuğu (nu öldürmesi) karşılığında babaya kıyas yoktur.⁹⁶

“*Hür ile hür, köle ile köle, dişi ile dişi*” âyeti, mantık itibarı ile; hür kimse hür olan birisini öldürdüğü zaman öldürüleceğine, kölenin köleyi öldürdüğü zaman öldürüleceğine ve

94 Müslim, Kasame, 15. (1672).

95 Ebu Dâvûd, Diyât, 3. (4496).

96 Ebu Dâvûd, Diyât, 2. (4495).

kadının da kadını öldürdüğü zaman öldürüleceğine işaret etmektedir. Âyetin mantığında bundan başkasına işaret yoktur. Mefhumu muhalefet açısından ele alındığında âyet; köleyi öldürdüğü zaman hür bir kimsenin öldürülmeyeceğine, kadını öldürdüğü zaman erkeğin öldürülmeyeceğine delâlet etmektedir. Mefhumu sıfat olup mefhumu lakap değildir. Mefhumu muhalefeti ortadan kaldıracak bir başka nass bulunmadığı zaman mefhumu muhalefet ile amel edilebilir. Fakat mefhumu muhalefeti ilga edecek bir nass bulunduğu zaman mefhumu muhalefet iptal edilir ve mefhumu muhalefetle amel edilemez. Nassın mefhumu ilga etmiş, mefhumu neshetmek anlamına gelmez. Nesh, ancak mantık için geçerlidir. Mefhum ise ancak nass tarafından iptal edilir. Şu âyette olduğu gibi:

*İffetli olmak isteyen câriyelerinizi fuhşa zorlamayın.*⁹⁷

Bu âyetin mefhumu muhalefeti, şayet câriyeleriniz iffetli olmak istemezlerse onları fuhşa zorlayabilirsiniz anlamına işaret etmektedir. Ancak bu mefhum, bu anlamın hilafına olan bir başka nass tarafından ilga ve iptal edilmiştir. Bu nass şu âyetlerdir:

Kim kölesini öldürürse biz de onu öldürürüz, kim de kölesinin azalarını (burnunu, kulağını) keserek sakatlar ise biz de azalarını (burnunu, kulağını) keserek onu sakatlarız.

Tüm türleriyle kasten öldürmenin hükmü, öldürenin öldürülmesidir. Yani kasten öldürme suçunun cezası olarak -öldürülenin yakınları affetmezlerse- katilin öldürülmesidir. Yakınları affederlerse (kısas uygulanmasını istemezlerse) öldüren, öldürülenin yakınlarına fidye öder. Ancak yakınlarının bunu sadaka olarak bağışlamaları durumunda fidye de ödemez. Bunun delili Allah Teâlânın şu sözüdür:

*Kim mazlum olarak öldürülürse biz onun velisine (mirasçısına öldürülenin hakkını talep hususunda) bir yetki vermişizdir. O da öldürüldükçe ileri gitmesin.*⁹⁸

*Kısas sizin üzerinize farz kılındı”, “Kısasta sizin için hayat vardır.”*⁹⁹

97 Nur, 24/33.

98 Bakara, 2/194.

99 Bakara, 2/178-179.

3.7.3. Diyet Ödeme

Diyet belirli suçlar sebebiyle mağdura veya mirasçılara tazminat olarak verilmesi gereken maldır.¹⁰⁰

Diyet kasten adam öldürme suçunda İslâm öncesi dönemlerde 100 deve olarak belirlenmişti.¹⁰¹ Taksirli fiiller dolayısıyla verilen zararlarda özellikle taksirle adam öldürme ve müessir fiil suçlarında Eşnak denilen ve bilirkişilerce belirlenen miktar, fail tarafından mağdura ödenirdi.¹⁰²

Müessir fiillerde diyet, cismanî zararların tazminidir.¹⁰³

Diyet iki kısma ayrılır:

1. Ağırlaştırılmış Diyet: Bu, kırk tanesinin karnında yavru olmak üzere yüz devedir. Öldürülenin velisi akli, yani diyet almayı tercih etmişse, kasten öldürme fiilinde bu diyet ödenir. Bu, aynı zamanda kasta benzer öldürmenin de cezasıdır.
2. Ağırlaştırılmamış Diyet: Bu ise, yüz deve olup hata ile öldürme ve hataya yol açacak bir şekilde öldürme fiillerinde alınır. Bunun delili, Nesei'nin, Amr b. Hazm'dan yaptığı şu rivayettir. Rasûlullah (sav)'ın, Yemen halkına yazmış olduğu yazıda şunlar yer almaktadır: "Mümin bir can(nın öldürülmesin)da yüz deve (fidye) vardır." Ebu Bekir b. Muhammed b. Amr ibni Hazm'dan onun da dedesinden Rasûlullah (sav)'ın Yemen halkına yazdığı yazıda şöyle dediğini rivayet etmektedir:

100 Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, C. III, s. 12.

101 Maktul Melik Olursa Diyet 1000 Deve İdi. Âlûsî, *Bulugü'l-Ereb fi Ma'rifeti Ahvali'l-Arab*, s. 67; Bardakoğlu, "Diyet" md., *DİA.*, C. IX, s. 473. Diyetin cahiliye döneminde deve (Medine'de hurma) cinsinden aynı olması esastı, İslâm hukuku nakdi tazmin imkânını getirdi. Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, C. II, s. 978; Watt, Montgomery, *Hiz. Muhammed'in Mekke'si*, s. 39.

102 Hamidullah, Muhammed, *age.*, C. II, s. 917. Taksirli suçlarda diyetin akile denen diyet dayanışma grubu tarafından ödendiğine dair bilgi için bkz. Âlûsî, *Bulugü'l-Ereb fi Ma'rifeti Ahvali'l-Arab*, s. 69.

103 Barkan, Ömer Lütfi, *Kanunlar*, s. 122, md. 23, s. 126, md. 23. Tazminat kabllinden para cezalarının da ceza ve tazmin yönü itibarıyla karma niteliği vardır. Aydın, Mehmet Akif, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 222.

Bir mümin sebepsiz yere öldürülürse ve beyyine de varsa (katile) kısas uygulanır. Ancak öldürülenin yakınları (diyetle veya affa) razı edilmeleri müstesna. Canda yüz deve diyet vardır.¹⁰⁴

Atâ'nın Cabir'den yaptığı şu rivayete gelince:

Rasûlullah (sav), deve sahiplerine yüz deve, inek sahiplerine iki yüz inek, koyun sahiplerine bin koyun ve elbise sahiplerine de iki yüz elbise vermeyi farz kıldı.¹⁰⁵

Kölenin ve câriyenin diyet değeri, ne kadar yükselirse yükselsin bir bütün olarak hür bir kimsenin diyetine ulaşamaz diyenlerin, ne sahih ne zayıf hadis, sahih ne de hastalıklı bir rivayet şeklinde olmak üzere kesinlikle hiçbir delilleri yoktur. Bu tür söz söyleyenlerin tamamı ilim ehlinin icmasına dayanmaktadırlar ve şöyle demektedirler: "İlim ehli icma etti." Oysa ilim ehlinin icmasının hiçbir değeri yoktur ve şer'i delil sayılmaz. Üstelik ilim ehlinin icması genel nasslar karşısında nasıl yer alabilir? Özellikle Resûl'ün (sav): "Mümin bir nefiste (canda) yüz deve vardır", "Canda yüz deve diyet vardır" hadislerinde yer alan "nefis" kelimesinin köleyi ve câriyeyi de kapsadığını dünyada herhangi bir kimse inkâr edebilir mi? Bu nedenledir ki ilim ehlinin icması ile ictihadda bulunanların sözleri reddedilerek, kölenin ve câriyenin diyeti hür erkek ve kadının diyetiyle aynı olur.

Yahudi ve Hristiyan'ın diyeti Müslüman'ın diyeti gibidir.

Kâfirin diyeti Müslüman'ın diyetinin yarısıdır.

Ahmed b. Hanbel'in tahrir ettiği hadiste şu ifadeler yer almaktadır:

Rasûlullah (sav), iki kitap ehlinin diyetinin Müslüman'ın diyetinin yarısı olduğuna hükmetti. Onlar, Yahudiler ve Hristiyanlardır.

İbni Mes'ud'dan: Rasûlullah (sav), buyurdu ki:

Adam, ne babasının ne de kardeşinin suçu nedeniyle alınmaz (cezalandırılmaz).

104 Ebu Dâvûd, Diyât. 18. (4545).

105 Ebu Dâvûd, Diyât. 8. (4503).

Bu hadisler, kasten öldürme olayında öldürülenin diyetinin katilin âkilesine yüklenemeyeceğinin delilidirler. Öldürme olayının itiraf edilmesi durumunda da katilin diyetini âkilesi yüklenmez. Ubade b. es-Samit'ten: Rasulullah (sav) buyurdu ki:

İtiraf edilen bir şeyin (cinayetin) diyetinden âkileye yüklemeyiniz.

Ömer'den: Dedi ki: "Âkile; kasten öldürmenin, kölenin, sulhun ve itirafın bedelini ödemez."

İbni Abbas'tan: Dedi ki: "Kasten öldürenin, sulhen tespit edilenin, itiraf edilenin ve kölenin diyetini âkile yüklenmez."

Bakara, 2/178 âyeti, kısastan vazgeçilmesi halinde, Müslümanların genel kabulünü gören bir ölçü (maruf) çerçevesinde diyet ödenmesine işaret eder. Daha önce mevcut bulunan ve dinî bir hukuk sayılan Tevrat hukukundaki mutlak kısastan diyete dönülmesi, Allah'ın bir lütfu (cezada hafifletme) olarak zikredilir.

Nisâ, 4/92 âyetinde taksirle adam öldürme suçunun karşılığı olarak diyet¹⁰⁶ sözcüğü yer almasına rağmen diyetin miktarı ve ödenme şekliyle ilgili ayrıntılar Kur'an'da yer almaz. Hz. Peygamber cahiliye devrinde yalnızca aynı olarak ödenebilen diyetin, nakdî tazmini imkânını da getirmiş,¹⁰⁷ diyetin 100 deve,¹⁰⁸ 2000 koyun, 200 sığır veya 200 kat elbise, 1000 dinar, 12.000 dirhem gümüş şekillerinden biri olarak ödenebileceğini açıklamıştır.¹⁰⁹

106 Bardakoğlu, Ali, "Diyet" md., *DİA.*, CIX, s. 473. Donay, Süheyl, *Para Cezaları*, s. 30.

107 Hamîdullah, Muhammed, *age.*, C. II, s. 978.

108 Şevkânî, Muhammed el-Havlânî, *Neylû'l-Evtar Şerhi Munteka'l-Ahbar*, C. VIII, s. 241.

109 Ebu Dâvûd, *Diyyât*, 18-20. Kadının diyeti erkeğin diyetinin yarısı, kölenin diyeti ise kendi kıymetidir. (Bilmen, Ömer Nasuhi, *age.*, C. III, s. 47-48) Hür bir erkeğin diyeti 10.000 gümüş dirhemdir. Osmanlıda raîç nakit para derece derece değer kaybetmiş, XIV. asırda 4 akçe olan bir dirhemi şer'i, 1595 yılında 8 akçeye, XVII. asrın ilk yarısında 9,5 akçe, 1670'te 12-14, XVIII. asır başlarında 19-20 akçeye yükselmiştir. Dolayısıyla XVI. asrın ortalarında diyet 40.000-60.000 akçe miktarındadır.

3.7.4. Hırsızlık

Hırsızlık, farklı şekillerde tanımlansa da, hemen bütün dinlerde, hukuk ve ahlâk sistemlerinde kınanmış, yasaklanmış ve cezâyâ bağlanmış. Eski Ahit'in meşhur "on emri" arasında "çalmayacaksın" talimâtı da yer almıştır.

İslâm'dan önce Arabistan'da hırsızlığın suç sayıldığı ve bu suçu işleyenlerin cezâ olarak ellerinin kesildiği, ilk el kesme hükmünü Velid b. Muğire'nin verip uyguladığı bilinmektedir.¹¹⁰

İslâm gelince cahiliye devri düzen, âdet ve uygulamalarının tamamını kaldırmamıştır; bunların bir kısmını olduğu gibi devam ettirmiş, bir kısmında değişiklikler yapmış, kalanını da -İslâm'ın tevhid ve ahlâk ilkelerine aykırı olduğu için- tamamen değiştirmiştir. Hırsızlığın suç sayılması ve bu suça uygulanan cezâ da İslâm'ın, Cahiliye'den devralıp devam ettirdiği uygulamalar arasındadır.

Hırsızlık suçu ve cezâsı ile ilgili âyette şöyle buyrulmuştur:

*Hırsızlık yapan erkeğin ve kadının, yaptıklarının cezâsı ve Allah'tan caydırıcı bir yaptırım olarak ellerini kesin. Allah izzet ve hikmet sahibidir. Kim bu haksız fülinden dolayı pişman olur (tövbe eder) ve durumunu düzeltirse Allah da onun tövbesini kabul buyurur. Allah çok esirgeyici ve bağışlayıcıdır.*¹¹¹

El kesme cezâsının çok ağır bir cezâ olduğunda şüphe yoktur. Bu kadar ağır bir cezânın uygulandığı suçun da aynı derecede ağır olması, suç ile cezâ arasında bir dengenin bulunması gerekir; âyetin sonunda Allah'ın "hikmet sahibi, hakim" olduğunun zikredilmesi, bu denge düşüncesini desteklemektedir; çünkü hikmet "her şeyi yerinde, uygun, düzensiz ve dengeli yapma" anlamını içerir.¹¹² Bir suçun ağırlık ve hafifliğini belirleyen âmiller arasında sosyo-ekonomik yapı ve durum da vardır. Buradan yola çıkan bazı modernist yorumcular, cahiliyede ve İslâm'ın ilk dönemlerinde mülkiyetin, mal ile ona sahip olan insan arasındaki hayati ilişkinin daha

110 Uğur, Mücteba. *Hicrî Birinci Asırda İslam Toplumu*, s. 26.

111 Mâide, 5/39.

112 Atay, Hüseyin, *Kur'an'a Göre Araştırmalar*, s. 177.

önemli olduğunu, bu sebeple çalmanın ağır bir suç teşkil ettiğini, o gün için verilen cezânın da dengeli bulunduğunu, bugün ise kişinin malı ile hayatı arasındaki ilişkinin o derecede önemli olmadığını, cezânın da buna göre hafifletilmesinin ilâhî maksada aykırı olmayacağını ileri sürmüşlerdir.¹¹³

Hırsızlık cahiliye döneminde de daha önceki şeraitlerde uygulandığı şekliyle el kesme cezası ile cezalandırılıyordu. Hz. Peygamber bu uygulamayı adaleti tesis ederek aynen sürdürmüştür. Aşağıda yer alan rivayet bu uygulamayı göstermektedir.

Aişe (rah)'den. Dedi ki:

Mahzum kabilesinden bir kadın insanlardan ödünç mal aldı, sonra da onu kendi mülkiyetine geçirerek inkâr etti. Durum Nebi (sav)'e bildirilince elinin kesilmesini emretti. Bunun üzerine kadının akrabaları Üsâme b. Zeyd'e gelerek şefaathilik yapması için konuştular. Üsâme bu konuda Nebi (sav) ile konuşunca Allah Rasûlü (sav): Ey Üsâme, Allah'ın hadlerinden birisi hakkında şefaathilik yapmanı uygun görmüyorum dedi, sonra ayağa kalktı ve şu konuşmayı yaptı: Sizden öncekileri helâk eden şey şudur: İçlerinden şerefli birisi hırsızlık ettiği zaman onu (cezalandırma-yıp) serbest bırakırlardı. Ancak aralarında güçsüz, kimsesiz bir kimse hırsızlık yaptığı zaman ise hemen elini keserlerdi. Canımı elinde bulundurana yemin olsun ki Muhammed'in kızı Fatıma hırsızlık yapmış olsa mutlaka onun da elini keserdim, dedi ve Mahzumlu kadının elini kesti.

3.7.5. Zina

Zina'nın kelime anlamı, evlilik dışı cinsel ilişkidir. Semavî dinlere göre zinanın tanımı ise, câriyeler hariç, evlilik dışı yapılan cinsel ilişkidir. İslâm'da da tanımı aynı şekildedir. Zina yapmak bütün semavî dinlerde suçtur ve cezası recm'dir. Ancak her ne kadar İslâm dininde de recm uygulandıysa ve bazı İslâm ülkelerinde de hâlâ uygulanmaktaysa da, Kur'an'da zina'nın cezası recm olarak belirtilmemiştir. Nur Suresi 2. âyet göre, zinanın cezası kadın ve erkek için 100 sopaadır.

113 Karaman, Hayrettin. Hırsızlık Cezâsı, <http://www.hayrettinkaraman.net/yazi/hayat/0133.htm> (13.01.2006).

Önce Tevrat'a bakalım. Tevrat'ta zina'nın yasaklığı şu şekilde belirtilmiştir.

*Başka birinin karısı ile zina eden, komşusunun karısı ile zina eden adam, hem o, hem kadın mutlaka öldürülecektir.*¹¹⁴

Aynı şekilde, Eğer bir adam başka bir adamın karısı olan kadınla yatarken bulunursa, o zaman kadınla yatan adam ve kadın onların ikisi de ölecektir.¹¹⁵ Tevrat'ta zinaya karşı verilen cezalar özellikle kadının konumuna göre de değişmektedir. Zina yapan kadın eğer bir din adamının kızıysa cezası daha da ağırdır.¹¹⁶

Bir Kâhin'in kızı fahişelik ederek kendini bozarsa, babasını bozmuş olur, ateşte yakılacaktır.

Dikkat edilecek olursa, âyet kâhinin kızına yöneliktir, ceza ateşte yakılmaktır. Ancak, kâhinin oğlu için böyle bir ceza öngörülmemiştir.

İncil'de de zina yasaktır.¹¹⁷

Adamın biri İsa'ya gelip, 'Öğretmenim, sonsuz yaşama kavuşmak için nasıl bir iyilik yapmalıyım?' diye sordu. İsa ona, 'İyilik konusunda neden bana soru soruyorsun?' dedi. 'İyi olan tek biri var. Yaşama kavuşmak istersen, O'nun buyruklarını yerine getir.'

'Hangi buyrukları?' diye sordu adam.

*İsa şu karşılığı verdi: "Adam öldürme, zina etme, hırsızlık yapma, yalan yere tanıklık etme, annene babana saygı göster ve komşunu kendin gibi sev."*¹¹⁸

*O'nun buyruklarını biliyorsun: Adam öldürme, zina etme, hırsızlık yapma, yalan yere tanıklık etme, kimsenin hakkını yeme, annene babana saygı göster.*¹¹⁹

114 Levililer, Bap. 20/10.

115 Tensiye, Bap. 22/22.

116 Levililer, Bap. 21/9.

117 Matta, Bap. 19/16.

118 Markos, Bap. 10.

119 Luka, Bap. 18.

*O'nun buyruklarını biliyorsun: "Zina etme, adam öldürme, hırsızlık yapma, yalan yere tanıklık etme, annene babana saygı göster."*¹²⁰

*Zina etme, adam öldürme, hırsızlık yapma, başkasının malına göz dikme buyrukları ve bundan başka ne buyruk varsa, şu sözde özetlenir: Komşunu kendin gibi sev.*¹²¹

İncil'de zinanın kötülüğünden ve yasaklığından bahsedilmiş; fakat zina yapanların re'cm edilmeleri açıkça belirtilmemiştir. Hz. İsa kendisini, kendisinden önceki şeriatın bir uygulayıcısı olarak görmüşse de, zina konusunda Tevrat'ın uyguladığı zina cezasını uygulamamıştır.

3.7.6. Zina Cezası

3.7.6.1. Tevrat'ta Zina Cezası

Tevrat'a göre zina en büyük günahlardandır. Zina eden kimse oldukça ağır cezalara çarptırılır. Ve bu cezalar net bir şekilde belirlenmiştir. Tevrat'ta zina cezasıyla ilgili şu hükümler yer alır:

Biri başka birinin karısıyla, yani komşusunun karısıyla zina ederse, hem kendisi, hem de zina ettiği kadın kesinlikle öldürülecektir.

Babasının karısıyla yatan, babasının namusuna leke sürmüş olur. İkisi de kesinlikle öldürülecektir. Ölümü hak etmişlerdir.

Bir adam geliniyle yatarsa, ikisi de kesinlikle öldürülecektir. Rezillik etmişler, ölümü hak etmişlerdir.

Bir erkek başka bir erkekle cinsel ilişki kurarsa, ikisi de iğrençlik etmiş olur. Kesinlikle öldürülecekler. Ölümü hak etmişlerdir.

Bir adam anne ya da baba tarafından üvey olan kız kardeşiyle evlenir, cinsel ilişki kurarsa, utançtır. Açıkça aşağılanıp halkın arasından atılacaklardır. Adam, kız kardeşiyle ilişki kurduğu için suçunun cezasını çekecektir.

120 Romalılar, Bap. 13.

121 Matta, Bap. 5.

Teyzenle ya da halanla cinsel ilişki kurmayacaksın. Çünkü yakın akrabanın namusudur. İkiniz de suçunuzun cezasını çekeceksiniz.

Amcasının karısıyla cinsel ilişki kuran adam, amcasının namusuna leke sürmüş olur. İkisi de günahlarının cezasını çekecek ve çocuk sahibi olmadan öleceklerdir.

Kardeşinin karısıyla evlenen adam rezillik etmiş olur. Kardeşinin namusunu lekelemiştir. Çocuk sahibi olmayacaklardır.¹²²

Bir diğer bölümde şu hükümler yer alır:

Eğer bir adam başka birinin karısıyla yataarken yakalanırsa, hem kadınla yatan adam, hem kadın, ikisi de öldürülecek. İsrail'den kötülüğü atacaksınız.

Eğer bir adam kentte başka biriyle nişanlı erden bir kızla karşılaşır ve onunla yatarsa, ikisini de kentin kapısına götürecek, taşıyarak öldüreceksiniz. Çünkü kız kentte olduğu halde yardım istemek için bağırmadı; adam da komşusunun karısıyla ilişki kurdu. Aranızdaki kötülüğü ortadan kaldıracaksınız.

Eğer bir adam kırdaki nişanlı bir kızla karşılaşır, onu yakalayıp tecavüz ederse, yalnız tecavüz eden adam öldürülecek, kıza hiçbir şey yapmayacaksınız. Çünkü kızın ölümü hak edecek bir günahı yoktur. Bu, komşusuna saldırıp onu öldüren adamın davasına benzer.¹²³

3.7.6.2. İncil'de Zina Cezası

Yuhanna 8. bölümde şu olay yer alır:

- 3-4. Din bilginleri ve Ferisiler, zina ederken yakalanmış bir kadın getirdiler. Kadını orta yere çıkararak İsa'ya, "Öğretmen, bu kadın tam zina ederken yakalandı" dediler.
5. "Musa, yasada bize böyle kadınların taşlanması bu yurdu, sen ne dersin?"

122 Tensiye, Bap. 22.

123 Levililer, Bap. 20.

6. Bunları İsa'yı sınamak amacıyla söylüyorlardı; onu suçlayabilmek için bir neden arıyorlardı. İsa eğilmiş, parmağıyla toprağa yazı yazıyordu.
7. Durmadan aynı soruyu sormaları üzerine doğruldu ve "Aranızda günahsız olan, ona ilk taşı atsın!" dedi.
8. Sonra yine eğildi, toprağa yazmaya koyuldu.
9. Bunu işittikleri zaman, başta yaşlılar olmak üzere, birer birer dışarı çıkıp İsa'yı yalnız bıraktılar. Kadın ise orta yerde duruyordu.
10. İsa doğrulup ona, "Kadın, nerede onlar? Hiçbiri seni yargılamadı mı?" Diye sordu.
11. Kadın, "Hiçbiri, efendim" dedi. İsa, "Ben de seni yargılamıyorum" dedi. "Git, artık bundan sonra günah işlemel!"
17. "Kutsal Yasa'yı ya da peygamberlerin sözlerini geçersiz kılmak için geldiğimi sanmayın. Ben geçersiz kılmaya değil, tamamlamaya geldim"
18. Size doğrusunu söyleyeyim, gök ve yer ortadan kalkmadan, her şey gerçekleşmeden, Kutsal Yasa'dan ufak bir harf ya da bir nokta bile eksilmeyecek.
19. Bu nedenle, bu buyrukların en küçüklerinden birini kim çiğner ve başkalarına öyle yapmayı öğretirse, Göklerin Egemenliğinde en küçük sayılacak. Ama bu buyrukları kim yerine getirir ve başkalarına öğretirse, Göklerin Egemenliğinde büyük sayılacak.¹²⁴

3.7.6.3. Hadislerde Zina Cezası

Muhammed (sav)'ın önünden yüzü karartılmış ve değneklerle dövülmüş bir Yahudi geçirildi. Onları çağırdı, dedi ki; "Kitabınızda zinanın cezası böyle midir?" "Evet" dediler. Sonra onların âlimlerinden birini çağırdı ve "Musa'ya Tevrat'ı indiren Allah adına soruyorum: "Kitabınızda zina cezası bu şekilde midir?" dedi. O da dedi ki; "Eğer böyle sormasaydın söylemezdim, orada recm cezası vardır. Ama üst düzey kişiler

arasında zina çoğaldı. Onlardan birini yakalarsak serbest bırakırdık, zayıfı yakalarsak ona o cezayı uygulardık. Dedik ki; gelin, üst düzeye de zayıfa da uygulayacağımız bir ceza üzerinde anlaşalım. Sonra recmin yerine yüz karartma ve değnek cezası koyduk. Allah'ın elçisi (sav) şöyle dedi:

Allah'ım! Senin emrini ilk hayata sokan ben olacağım, çünkü onlar öldürmüşler.

Hemen emir verdi, o Yahudi recm edildi, yani taşlanarak öldürüldü.¹²⁵ Sonra Allah Teâlâ şu âyeti indirdi: Kimi Yahudiler... Sözleri yerleşik manasından kaydırır, tahrif ederler. Derler ki; Hakkınızda şu karar verilirse uyun, bu karar verilirse uymayın..."¹²⁶

Çünkü diyorlardı ki, "Muhammed'e gidin; yüz karartma ve değnek cezası verirse uyun, recm yani taşlanarak öldürme cezası verirse kaçın." Sonra bütün kâfirlerle ilgili şu âyetler indi:

Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse onlar kâfirlerin ta kendileridir.

Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse onlar zalimlerin ta kendileridir.

*Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse onlar fasıkların ta kendileridir.*¹²⁷

Nisâ suresindeki âyetlerle recm, yani taşlayarak öldürme cezası, kadınlar için ev hapsine çevrilmiş, ayrıca kadın ve erkeğe, kendilerini düzeltinceye kadar eziyet edilmesi, hükme bağlanmıştır. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

Kadınlarınızdan fuhuş yapanlara karşı içinizden dört şahit getirin. Eğer şahitlik ederlerse onları evlere kapatın. Bu, ölüm canlarını alıncaya, ya da Allah onlara bir yol açıncaya kadar böyle gitsin.

*İçinizden bu suçu işleyen çiftlere eziyet edin. Eğer tevbe edip kendilerini düzeltecek olurlarsa bırakın. Allah tevbeleri kabul eder, ıkrâmı boldur.*¹²⁸

125 Müslim, Hudud, 28. Ebü Dâvûd, Hudud, 26. (4450, 4451).

126 Mâide, 5/41

127 Mâide, 5/44-45-46.

128 Nisâ, 4/15-16.

Bu âyetler hem Tevrat'taki recm, yani taşlayarak öldürme cezasını kaldırmış, hem de bekârlara verilen 100 değnek ve sürgün cezasını hafifletmiştir. Bakire bir kadının bir yıl sürgünde kalması, yeni bir âyetle önünün açılmasına kadar evinde kalmasından zordur. Burada evli - bekâr ayrımı da yapılmamıştır.

Birinci âyette geçen, "...Allah onlara bir yol açıncaya kadar..." ifadesi, cezanın daha da hafifletileceğini gösterir. Hafifletme Nur suresinin ikinci âyetiyle olmuştur. Allah Teâlâ şöyle buyurur:

*Zina eden kadınla zina eden erkekten her birine yüz değnek vurun. Eğer Allah'a ve o son güne inanıyorsanız, Allah'ın hükmünü yerine getirirken onlara karşı yumuşamayın. İnananlardan bazıları da onlara yapılan azabı gözleriyle görsün.*¹²⁹

Bu âyet, kadın-erkek, evli-bekâr ayrımı yapmadan zina cezasını 100 değnek olarak hükme bağlamıştır. Bu ceza, Nisâ suresinde geçen, ölünceye kadar ev hapsinden ve kendini düzelttiği kanaati doğuncaya kadar eziyet görmekten hafiftir.

Kur'an, Tevrat'ta yer alan, Hz. Peygamber'in de bir süre uyguladığı zina ile ilgili hükümleri neshetmiştir. Hz. Muhammed önceki uygulamalarına bakarak Nur suresinin, bekârlara verilecek cezayı düzenlediği, Kur'an'da evlilerle ilgili hüküm olmadığı, onlara recm cezası gerektiği kanaatine varanlar olmuştur. Hâlbuki üç âyette, evlilere verilecek cezanın da 100 değnek olması gerektiği açıkça gösterilmiştir.

3.7.7. Kumar

Cahiliye dönemi Araplarının en önemli özelliği aşırı övünmeleridir. O toplumda kumar bir övünme aracı olarak görülür. Kışın uzun gecelerinde özellikle zengin gençler bir araya gelirler, ok çekilişi yaparlardı. Kış gecelerinde fakirliğin, kıtlığın ve kuraklığın etkisini gösterdiği bu mevsimde kumar oynamayı bir şeref ve yücelik sayıyorlardı. Çünkü bu durum kumarcıların cömertliklerini gösterdiği gibi, Meysir (kumar) için kesilmiş deveden yiyecek olan fakir ve yoksullara yar-

dım manasına gelmektedir.¹³⁰ Meysir adı verilen bu kumar oyununda bir ateş yakılır ve deve kesilir, fakirlere dağıtılır. Kumarda kaybeden, kesilen devenin parasını öder. Zaten zengin olan ve kumarda kolaylıkla kaybeden iştirakçiler bunu ödeyebilme kudretindedirler. Böylece bu riski alarak yoksullara cömertliklerini göstererek şeref sahibi olmaları söz konusudur.¹³¹

Kur'an'da bahsedilen "*sana hamr ve Meysir'den soruyorlar! Deki: bu ikisinde büyük bir kötülük ve görünürde insanlara bazı faydaları vardır. Fakat bu ikisinin kötülüğü faydasından daha büyüktür.*"¹³² Âyette anlatılan meysirle ilgili fayda bundan fakirlerin faydalanması şeklindedir. Cahiliye Araplarında bulunan aşırı övünme hırsı insanların mallarının, mülklerinin bu şekilde ellerinden çıkmalarına sebep oluyordu. Bu tehlike kumarın yasaklanmasına sebep olmuştur denilebilir.

3.7.8. İçki

Cahiliye döneminde içki olabildiğince yaygındı. Sabah erken yahut şafakta günlük hayatın kapısı içkiyle açılır, akşamları hatta gecenin geç vakitlerine kadar özellikle yazları ılık yıldızlı gecelerde içmek ve özellikle "ölmeden önce içki içmek" büyük bir zevk ve talih sayılırdı.¹³³

Cahiliye edebiyatının özellikle muallâka şairlerinin konularından biri de şaraptır. Cahiliye dönemi şairi kendisini cömertliğiyle, kabilesiyle överken, içkiye harcadığı parayla ve içki arkadaşlarına sunduğu kadehlerle överdi. Yine cahiliye kültüründe içki faydalı görülür, üretenler, alıp satanlar ve o sektörde çalışanlar için vazgeçilmez kabul edilirdi. Kur'an'da bu konuya temas edilmiş, faydasıyla birlikte zararları anlatılmıştır.¹³⁴

130 Bozkurt, Nebi, *Hadiste Folklor Eğlence*, s. 49.

131 Sarcık, Murat, *İslâm Öncesi Dönem Cahiliye Kültürü*, s. 111.

132 Bakara, 2/219.

133 Murat, Sarcık, *age.*, s. 7

134 Bakara, 2/219.

Kureys eşrafı içinde şarap ve ezlamı (fal okları) kendilerine farklı sebeplerle haram sayan yaklaşık otuz kişi vardı. Bunların bazıları hiç içki içmemişken, bir kısmı içki alışkanlığının kötü neticelerinin görerek içkiyi bırakmışlardır.¹³⁵ Büyük bir işadamı olan Abdullah b. Cûdan çok içki içen, orada burada sızıp kalan bir zât idi. Çalışma zamanlarında içki içip dükkân komşularını rahatsız ettiği için onu zaman zaman dükkânına hapsederlerdi.¹³⁶ Mekke halkının, böylesine bir içki düşkünlüğüne karşı olduğu burada görülüyor. Fakat yine de içkiyi cahiliye döneminde birkaç bin kişinin yaşadığı Mekke'de 30 kişinin içmediği varsayılırsa ne kadar yaygın bir şey olduğu ortadadır.

Hayat ve yaşamak denilince cahiliye kültüründe yemek ve şarap akla geliyordu. Cahiliye döneminin en önemli şairlerinden İmru'l Kays'a babasının öldürüldüğü haberi gelince; babasını öldüren Esed oğullarından 100 kişiyi öldürmedikçe 100 kişinin de alınlarını çizmedikçe et yememeye ve şarap içmemeye yemin etti.¹³⁷ Burada görüldüğü gibi İmru'l Kays iki büyük zevkten vazgeçiyordu, yemek ve içki. Bir bakıma kendisini bu şekilde cezalandırıyordu. Kur'an da müminlere dünyada yasakladığı şarabı cennette sunarak o dönemde buna alışkın olan müminleri bu şekilde motive ediyor: "İyiler mutlaka Naim cennetindedir. Onlar orada koltuk üzerinde (etrafa) bakarlar. Onların yüzünde Naim'in sevincini görürsün, kendilerine (ağzı) damgalı halis bir içki (rahik-i mahtum) sunulur. Onun sonu miski amberdir. İşte yarışanlar /mütenafisün ancak bunda yarışsınlar."¹³⁸ Rahik, İmru'l Kays'ın şiirlerinde geçen çok özel ve değerli olan (yılanmış) bir şaraptır.¹³⁹

Kur'an'a baktığımızda, Mâide 5/90. âyete gelinceye kadar şarapla ilgili diğer âyetlerde kesin olarak konulmuş bir yasak olmadığını görürüz.

135 Murat, Sarıçık, *age.*, s. 25.

136 Murat, Sarıçık, *age.*, s. 27.

137 Muallaka Şairleri, *Muallakat*, çev. Şerafettin Yaltkaya, MEB. Yay., s. 9.

138 Mutaaffîn, 83/22-26.

139 Taberânî, Ebû'l-Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyyub el-Lahmî, *el-Muce-mu'l-Vasîd*, C. I, s. 239.

*Sana, şarap ve kumar hakkında soru sorarlar. De ki: Her ikisinde de büyük bir günah ve insanlar için birtakım faydalar vardır. Ancak her ikisinin de günahı faydasından daha büyüktür.*¹⁴⁰

*Ey iman edenler! Siz sarhoş iken -ne söylediğinizi bilinceye kadar- cünüp iken de -yolcu olan müstesna- gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta olur veya bir yolculuk üzerinde bulunursanız yahut sizden biriniz ayakyolundan gelirse yahut kadınlara dokunup da (bu durumlarda) su bulamamışsanız o zaman temiz bir toprakla teyemmüm edin: Yüzlerinize ve ellerinize sürün. Şüphesiz Allah çok affedici ve bağışlayıcıdır.*¹⁴¹

Daha sonra şarabı haram kılan âyet gelir.

*Ey iman edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir; bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz.*¹⁴²

Hasan İbnu Ali (ra) babasından naklen anlatıyor: “Bedir Savaşı ganimetinden hisseme düşen yaşlı bir devem vardı. Rasûlullah (sav) da humus’dan (o gün) bana yaşlı bir deve daha verdi. Develerim, Ensar’dan bir zâtın hücresinde ihmiş dururken (yanlarına) geldim. Bir de ne göreyim, develerimin hörgüçleri kesilmiş, böğürleri oyulmuş, ciğerleri de sökülümüş-tü. Bu manzarayı görünce kendimi tutamayıp ağladım. “Bunu kim yaptı?” diye sordum. “Hamza yaptı. Şu anda, falanca evde, Ensardan birinin içki meclisindedir. Şarkıcı câriye ona şarkı okumuş, şarkısında şunları söylemişti” dediler: “Ey Hamza! Şişman yaşlı develere dikkat et, Onlar avluda bağlıdırlar, Bıçağı onların sinesine vur, Pirzola veya benzerini çabuk yap!” Bu şarkı üzerinde Hamza (ra) fırlayıp, kılıcı kapıp develerin hörgüçlerini kesmiş, karınlarını yarmış, ciğerlerini sökmüş.” Hasan ibnu Ali devamla şunları söyledi: “Ben hemen gidip Rasulullah (sav) ’ın huzuruna çıktım. Yanında Zeyd İbnu Hârise vardı. Beni görünce, başımdan geçenleri yüzümden okudu. “Neyin var?” diye sordu. Ben: “Ey Allah’ın Resûlü! Bugünkü gibi (dehşetli bir manzara) görmedim. Hamza iki deveme saldırıp hör-

140 Bakara, 2/219.

141 Nisâ, 4/43.

142 Mâide, 60/ 90.

güçlerini kesmiş, böğürlerini yarmış. Hemencecik şurada, bir içki meclisinde!" dedim. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) ridâsını istedi, getirdiler, giyip yaya gitti. Biz de arkasına düştük. Hamza'nın bulunduğu eve kadar geldi. İzin istedi, buyur ettiler. Girince bir içki meclisiyle karşılaştı. Rasûlullah (sav) filinden dolayı Hamza'yı ayıplamaya başladı. Hamza sarhoştı, gözleri kızarmıştı. Rasûlullah (sav)'a baktı, sonra nazar edip aşağıdan dizlerine kadar süzdü, tekrar ayağından başlayıp beline kadar süzdü, sonra tekrar bakışlarıyla süzerek yüzüne kadar geldi ve: "Siz benim babamın kölelerinden başka bir şey misiniz?" dedi. Rasûlullah (sav) onun sarhoş olduğunu anladı. Hemen izinin üstüne geri döndü, çıkıp gitti. Peşinden biz de çıktık. Bu vak'a hamr'ın haram edilmesinden önce idi."¹⁴³

Kur'an'ın şarabı yasaklaması Uhud Savaşı'ndan sonra gerçekleşmiştir.

Hz. Ali (ra) anlatıyor: "İbnu Avf (ra) bizim için yemek hazırlayarak bizi davet etti, gittik, yemeği yedik. Arkadan şarap ikram etti, içtik. Bu ziyafet şarabın haram edilmesinden önce idi. Şarab beni sarhoş etmişti. Namaz vakti gelince imam olmamı istediler. Namazda Kâfirûn suresini okudum. Ancak "sizin taptığınıza ben tapmam" diyecek yerde "biz, sizin taptığınıza taparız" şeklinde yanlış okudum. Bunun üzerine: "Ey iman edenler! Sarhoşken, ne dediğinizi bilene kadar, cünûpken -yolcu olan müstesna- gusledene kadar namaza yaklaşmayın..." âyeti nazil oldu."¹⁴⁴

Tevrat'ta şarap dua edileceği zaman yasaktır.

*Ve Rab Harun'a şöyle dedi: Sen ve seninle beraber oğulların toplanma çadırına girdiğiniz zaman ölmeyesiniz diye şarap ve içki içmeyin. Nesillerinizce ebedî kanun olacak.*¹⁴⁵

Bütün bu âyetlerden anladığımız, gerek Tevrat gerek İncil'de şarap az miktarda içildiğinde yasak değildir.

143 Buhârî. Hums, 1, Büyü, 28, Şırb, 13, Meğazi, 11, Libâs, 7, Müslim, Eşribe, 2, Ebu Dâvûd, Harac, 20.

144 Ebu Dâvûd, Eşribe, 1, (3671); Tirmizî, Tefsir, Nisâ (3029).

145 Levililer, Bap, 10.

3.7.9. Miras Hukuku

Cahiliye dönemi Arap toplumunda, sadece eli silâh tutan, vatani muhafaza eden büyük erkekler mirasçı olurdu. Ölenin malı en yakınlarından erkek olup harp edebilecek yaşta bulunanlara düşerdi.¹⁴⁶ Bununla beraber Medine'deki uygulamada da, sadece buluş çağına ermiş erkekler babalarının mirasçısı olabiliyor, küçük kız ve erkek kardeşleri, hattâ anneleri mirasçı olamıyordu.¹⁴⁷ Bundan dolayıdır ki, "Allah size, çocuklarınızın miras taksimi hususunda erkeklerin paylarının, kızların alacağı payın iki katı olmasını emretmektedir,"¹⁴⁸ âyeti inince bu hüküm, müşriklerin hoşuna gitmemiş ve şöyle demişlerdir: "Kadına dörtte bir, ya da sekizde bir, kız çocuğa yarım ve küçük çocuğa da mirastan pay veriliyor. Oysa onlar ne ata binebiliyor, ne de düşmanla savaşıyor. Küçük çocuğa da miras veriliyor, oysa çocuk hiçbir işe yaramıyor."¹⁴⁹ Bu bakış açısından açıkça şu anlaşılmaktadır ki, o gün insanın değeri iktisadî hayata katkısıyla ölçülüyordu. Bu âyetin nüzul sebebi de yine cahiliyedeki kadın ve kız çocuklarının bu durumunu açıkça ortaya koymaktadır. Cahiliye döneminde miras paylaşımı konusunda Kur'an'da buyrulan erkeğe iki kadına bir uygulaması Mekke'de Zül-Mesacidi'l-Yeskuri adlı bir kimse tarafından uygulanmış bir durumdu.¹⁵⁰ "Ana, baba ve akrabaların miras olarak bıraktıklarında erkeklerin hissesi vardır. Kadınların da ana, baba ve akrabalarının bıraktıklarında hisseleri vardır. Bunlar az olsun, çok olsun, farz kılınmıştır."¹⁵¹

146 Bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, C. VI, s. 262; Razi, Muhammed b. Ömer Fahreddin, *Tefsiru'l-Kebir*, C. XI, s. 194; İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, C. II, s. 161. Araplar "Mızraklarıyla vuruşmayan, yurdunu müdâfâa edemeyen ve ganimet kazanamayan kimseler vâris olamaz," derlerdi. Bkz. age. eserler. Aynı yerler: Cahiliye dönemindeki miras uygulamaları için bkz. Ali Osman Ateş, *İslâm'a Göre Cahiliye ve Ehli Kitab Örf ve Âdetleri*, s. 379-388.

147 Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, C. I, s. 260; Nisâ, 4/11.

148 Nisâ, 4/11.

149 Bkz. Taberî, age., C. VI, s. 275; İbn Kesir, age., C. II, s. 197.

150 İbn Habib, Muhammed, *el-Muhabber*, s. 236, 324; Uğur, Mücteba, *Hicri I. Asırda İslâm Toplumu*, s. 25; Ateş, Ali Osman, *İslâm'a Göre Cahiliye ve Ehli Kitab Örf ve Âdetleri*, s. 381. Sönmezsoy, Selahattin, *Kur'an ve Oryantalistler*, s. 91.

151 Nisâ, 4/7.

Uhud Harbi'nde şehit düşen Sa'd b. Rebi'nin (ra) zevcesi, iki kızıyla birlikte Rasûlullah'ın huzuruna gelmiş ve şöyle demiştir: "Ya Rasûlullah! Şunlar Sa'd'ın kızlarıdır. Babaları Uhud Harbi'nde şehit edildi. Şimdi ise amcaları mallarını almış kendilerine bir şey bırakmamıştır. Hâlbuki bu kızcağızlar, malsız evlenemeyeceklerdir." Allah Resûlü (sav) kadının bu şikâyetini dinledi ve "Allah bu mesele hakkında hükmünü bildirecektir,"¹⁵² buyurdu. Bunun üzerine miras âyeti nazil oldu.¹⁵³

*Allah size çocuklarınızın miras taksimi hususunda, erkeklerin paylarının, kızların iki katı olmasını emretmektedir. Eğer bütün çocuklar kız olup ve ikiden fazla iseler, bunların payı, ölenin bıraktığı malın üçte ikisidir. Eğer mirasçı olarak bir tek kız ise, mirasın yarısı onundur.*¹⁵⁴

Binaenaleyh kadına, erkeğin mirastaki hisselerinin yarısının verilmesinin, her durumda geçerli, umumi bir kural olmadığı açıktır.

Âyette de açıkça görüldüğü gibi, kadının mirastaki payının durumu, sadece iddia edildiği gibi erkeğin yarı hissesi değildir. Ölenin sadece kız çocukları varsa ve sayıları da ikiden fazla ise, o zaman mirasın 2/3'ü onların olur. Şayet ölenin mirasçısı bir tane kız çocuğu ise, o zaman mirasın yarısını almaya hak kazanır.¹⁵⁵

Yine anne-babanın çocuğu vefat eder de miras bırakırsa, ölenin çocukları da varsa, o takdirde ana-babadan her birine mirastan 1/6 hisse verilir. Eğer ölenin çocuğu yok, ana-baba da ona mirasçı olmuş ise, annesine 1/3 hisse düşer. Eğer ölenin kardeşleri varsa, annesine 1/6 hisse düşer.¹⁵⁶

152 Ebu Dâvûd, Feraiz, 4; İbn Mâce, Feraiz, 2.

153 Vahidi, *Esbabu'n-Nüzul*, s. 150; Bkz. İbn Kesir, *age.*, C. II, s. 196; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'ân*, C. V, s. 39; Razi, *age.*, C. IX, s. 203-204. Âyetin inış sebebi olarak, Cabir b. Abdullah'ın başından geçen başka bir vaka da zikredilmektedir. Bkz. Buhârî, *Tefsiru'l-Kur'ân*, 4; Tirmizî, Feraiz, 6; Tirmizî, *Tefsiru'l-Kur'ân*, 5.

154 Nisâ, 4/11.

155 Nisâ, 4/11.

156 Nisâ, 4/11.

Koca, çocuk bırakmadan ölmüşse hanımı mirasın 1/4'ünü alır. Eğer ölen kocanın kız veya erkek bir veya daha fazla, o hanımdan veya başka bir hanımından çocukları varsa, ya da öz erkek çocuğunun, erkek çocukları varsa, hanımı 1/8 alır. *"Eğer siz çocuk bırakmadan ölürseniz, geriye bıraktığınız mirasın 1/4'ü hanımlarınızdır. Eğer çocuklarınız varsa, bıraktığınız mirasın 1/8'i hanımlarınızdır..."*¹⁵⁷

Görüldüğü gibi mirasta kadının payının her zaman erkeğin payının yarısı olduğu iddiası doğru değildir. Paylar, kadının mirasta ortak bulunduğu şahıslara göre değişiklik göstermektedir.

Cahiliye devri Araplarında kadının hukukî statüsü ne yazık ki çok iç açıcı değildi. Aile yapısının tamamen ataerkil bir karakter arz etmesi ve göçebe hayatının ve sürekli savaşların hâkim olması sebebiyle Araplar arasında erkek, ailenin savaştan, üreten, ganimet getiren bir üyesi sayıldığından itibar görür, kadına ise tüketici bir üye nazarıyla bakılırdı. Bu telâkki mülkiyet anlayışına da yansımış, kadın, hak sahibi olmaktan ziyade hakka ve temellüke konu teşkil edebilen bir eşya durumunda kabul edilmiştir. Dolayısıyla özellikle göçebe Araplar arasında evlenme, karı-koca arası bir hayat ortaklığı kurma fikrinden çok, mehir karşılığı erkeğin kadına sahip olması şeklinde anlaşılır, bunun için de evlenme, bir nevi satım akdi gibi düşünülürdü. Evlenen kadın, babanın hâkimiyetinden çıkıp, kocanın hâkimiyetine girmiş sayılır; kocanın ölmü halinde de, onun terekesindeki diğer mallar gibi kocanın

157 Nisâ, 4/12. Bu âyette dikkat edilecek önemli bir husus da, erkek gibi, kadına da borç ve vasiyet hakkı tanınmış olmasıdır. "Eğer çocukları yoksa eşlerinizin yapacakları vasiyetten ve borçtan sonra geriye bıraktıkları mirasın yarısı sizindir." Ölen erkek olsun, kadın olsun, borcu verilip vasiyeti yerine getirildikten sonra geri kalan mirası taksim edilir. Bu, kadına bütün medenî ve sosyal hakların tanınması demektir. Kadın mülk sahibi olur, miras bırakır, miras alır, vasiyet eder, vasiyeti yerine getirir, borç alıp, verebilir. Demek ki Kur'an kadına her türlü mülkiyet ve mülkünde tasarruf hakkını tanımış, ona tam hür bir kişilik kazandırmıştır. Bkz. Süleyman Ateş, *Çağdaş Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, C. II, s. 574; Kocası vefat eden kadının mirastaki durumları ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Hamza Aktan, *İslâm Miras Hukuku*.

mirasçılarına geçerdi. Kocanın mirasçısı yoksa kadın babasının evine geri dönerdi.¹⁵⁸

3.7.10. Şahitlik

Kişinin hâkim önünde bir dava için bilgisini sunmasına şahitlik, bilgi veren kimseye de şahit denir. Gücün egemen olduğu cahiliye dönemindeki bedevî Arap toplumunda kadına çok fazla değer verilmezdi. Kadının şahitliği birçok alanlarda sınırlandırıldığı gibi, bir erkek şahide karşı iki kadın şahit gerekir ayrıcalıklı hükmü geçerliydi. Mekke'de bulunan Asil ve Zengin Arap kadınlarının durumu ise daha farklıdır. Onlar her türlü ticarî faaliyetin içinde bulunur, anlaşmalar yapabilirler, eşlerini boşayabilirler, şahitlik konusunda da çok fazla kısıtlanmazlardı.¹⁵⁹

Kur'an'da; bir ayrıcalık dışında, kadın-erkek ayrımı yapılmadan bütün insanların şahit olabileceği kuralı geneldir. Ancak Bakara 2/282 âyetinde yalnız ticaret ile ilgili vadeli borçlanmalarda, bir erkeğe karşılık iki kadının şahitliği geçerli olmaktadır. Kur'an'da buna gerekçe olarak; kadının şaşırma, unutma ve yanılması gösterilmiştir. O zamanlarda, kadınların okuma-yazma bilenleri çok az olduğu gibi, ticaret ile de ilgilenmedikleri bilinmektedir. Bu bakımdan hakkın ve adaletin tam işlemesi için bu ayrıcalıklı kural konmuştu.

Kur'an şahitlik konusundaki ikiye bir uygulamasını sadece ticarî anlaşmalar ile sınırlandırmış, diğer alanlarda kadının şahitliği alanını genişletmiştir.

Bugün değişen toplumumuzda kadın; erkek ile birlikte her alanda olduğu gibi ticarî işlerde de çalışarak tecrübe kazanmış, böylece adaletin temini için gerekli şahitlik ehliyetine de sahip olmuştur.

Kur'an, Tevbe 9/71 âyeti ile de kadın ile erkeğin Allah katında haklarının aynı olduğunu açık bir şekilde ifade etmektedir.

158 Topaloğlu, Bekir, *İslâm'da Kadın*, s. 16.

159 Çağatay, Neşet, *age.*, s. 135.

*İftiraya uğrayan eşin, iftirâ atan kocanın kesinlikle yalancılardan olduğuna ilişkin Allah adına dört kez yemin şeklindeki tanıklığı, ondan cezayı düşürür.*¹⁶⁰

*Namuslu kadınları zina ile suçlayıp da sonra (bu suçlarını ispat için) dört tanık getirmeyenlere seksen değnek vurun ve artık onların tanıklığını asla kabul etmeyin. Onlar yoldan çıkmış kimselerdir.*¹⁶¹

*...Eşinizi yanınızda tutmak veya ondan ayrılmak için içinizden adaletli iki kişiyi de tanık tutun. Tanıklığı Allah için yapın.*¹⁶²

Yukarıdaki âyetlerde görüldüğü gibi, Kur'an'da, kadın-erkek ayrımı yapılmadan bütün insanların şahit olabileceği kuralı, bir ayrıcalık dışında geneldir. Ancak Hz. Muhammed'in vefatı ile kadını küçümseyen Arap örf ve âdetleri, Kur'an'a rağmen İslâm dünyasını etkileyerek kadının şahitliği kısıtlamıştır.

*...Belirli bir süre için birbirinize borç verdiğinizde onu yazın... Borç altına giren kişi de kayda geçirtsin ve Rabbinden korksun da borcundan hiçbir şey eksiltmesin. Borç altına giren, akli ermez yahut zayıf-çaresiz biri ise yahut yazdırmaya gücü yetmiyorsa, velisi adaletle yazdırsın. Erkeklerinizden iki kişiyi de şahit tutun. Eğer iki erkek yoksa rızanızla kabul edeceğiniz şahitlerden biri erkek ve iki kadın gerekir. Tâ ki kadınlardan biri şaşırırsa veya unutursa diğeri ona hatırlatsın... Yalnız aranızda hemen alıp vereceğiniz peşin ticaret olursa onu yazamamanızdan ötürü üzerinize bir günah yoktur.*¹⁶³

Bakara süresi 282. âyeti, şahitlikte, kadın-erkek eşitliği kuralına ayrıcalık getirmiştir. Kur'an'ın indiği dönemlerde ev işleri, yemek pişirme, çocuk yetiştirme ile meşgul olan kadının, alış-veriş, ticaret gibi işlerle uğraşmadığı gibi, okuma-yazma bileni de çok azdı. Ticaret, borçlanma vs. işler tamamen erkeğin görevi idi. Bu bakımdan vadeli borçlarda hak ve adaletin yerine getirilmesinde; birinin şaşırıp unutulması durumunda diğerrinin devreye girmesi için: "Bir erkeğe karşı, iki kadın şahit gerekir" hükmü konmuştur.

160 Nur, 24/8.

161 Nur, 24/4.

162 Talâk, 65/2.

163 Bakara, 2/282.

Bugün iş hayatında da çalışan kadın, ehliyet olarak erkek ile eşit duruma geldiğinden, gerekçe ortadan kalkmış, dolayısıyla bu Yasa da yeniden incelenerek çağdaş kararlar alınması, Kur'an hükümlerindendir.

Bakara 282'de hüküm, cinsiyet (kadınlık) üzerine değil, (işin içinden çıkamama, unutkanlık) ehliyet üzerine kurulmuştur. Yetersizlik - ehliyetsizlik gerekçesi ortadan kalktığından iki kadın isteme ihtiyacı da ortadan kalkacaktır. Bugün kalktığı gibi... Kadın, ticarî hayatın içine girer, tıpkı erkekler gibi ticarî olayların çözümünde bilgi ve deneyim sahibi olursa, artık ticarî tanıklıkta iki kadına gerek yoktur. Çünkü, artık birincisi işin içinden çıkamaz duruma düşmeyecektir. Yani borçlunun hukukunu güvence altına alan vesile hüküm, bir kadının şahitliği ile de beklenen sonucu verecektir. Nitekim bugün durum budur. Kur'an bunun dışında, kadınla erkeğin şahitliği konusunda hiçbir ayırım getirmemiştir. Diğer tüm alanlarda erkek ne ise kadın da odur.¹⁶⁴

3.8. Savaşlar ve Ganimet

İslâmiyet öncesi Arap toplumunun en belirgin vasfı savaşçı olmalarıdır. Kabileler halinde yaşayan Araplar geçimlerini savaş yaparak sağarlardı. Herhangi bir kabileye saldırırlar, ganimetleri toplarlardı ve bir süre bu şekilde yaşarlardı, ganimetler tükenince yeni bir seriyyeye çıkarlardı. Seriyeye kelimesinin sözlük anlamı, düşman birlikler; üzerine yollanan asker takımı veya gece gazvesidir, yani gece yapılan saldırı demektir. Bu saldırılardan elde edilen ganimet adı verilen mallar ve eşyanın dörtte birini mirba adıyla ordu kumandanına veya kabile reisine verirdi. Komutan ayrıca "safıyy" ve "hukm" adındaki beğendiği her şeyi alabilirdi. Taksimi mümkün olmayan malları da reis alırdı.¹⁶⁵ Kur'an bu tür serityyeleri İslâm adına teşvik etmiştir. Ganimetler konusunda da düzenlemeler yapmıştır.

...(Ey müminler!) verdikleri sözü bozan, Peygamber'i (yurdundan) çıkarmaya kalkışan ve ilk önce size karşı savaşa başlamış olan bir

164 Öztürk, Yaşar Nuri, *İslâm Nasıl Yozlaştırıldı?*, s. 377.

165 Kaptan, Mehmet Ali, *Hizmet-i Muhammed'in Müşriklerle Münasebetleri*, s. 63.

*kavme karşı savaşmayacak mısınız; yoksa onlardan korkuyor musunuz? Eğer (gerçek) müminler iseniz, bilin ki, Allah, kendisinden korkmanıza daha lâyıktır.*¹⁶⁶

Muhammed Abid Cabirî, *İslâm'da Siyasal Akıl* isimli kitabında, Müslümanların, müşrik kavimlerine saldırılarını şu şekilde anlatır:

Savaş doğrudan hedef değildi. Bilakis savaşın hedefi, Müslüman olmadığı takdirde ekonomik çıkarlarının tamamen yok edileceğini, Kureyş'in Müslüman oluşunun, önderlik etmesi dolayısıyla öteki Arap kabilelerinin Müslüman olmaları için zorunlu bulunduğu Kureyş'e hissettirme düzeyine Muhammedi daveti yükseltmekti.

Gerçekten, Kureyş'e karşı "kıtal", daha başından itibaren, onun ticarî çıkarlarını vurmaya hedef alıyordu. Hz. Peygamber ve arkadaşları biliyorlardı ki Kureyş'i, Tanrıları ve dinî değil, ticareti ilgilendirir. Bunun için Kureyş'e karşı, açık savaş araçlarıyla, açık siyaset uyguladılar: Suriye'den gelen ticarî kervanlarını engellemek. Medine, bulunduğu üzere Suriye ile Mekke arasında yer alır. Dolayısıyla, bu kenarların yolu üstündeki Medine'ye hâkim olmak, "tarih"in, dünya ticaret tarihi ve eski dünyadaki yollarından ayrı olarak, coğrafyanın zorunlu kıldığı bir durumdu.¹⁶⁷

Böylece, Hz. Peygamber ve muhacir arkadaşları Medine'de yerleşir yerleşmez, kumandanların Hz. Peygamber'in belirlediği seriyyeler (akınlar) ve bizzat kendisinin komuta ettiği gazveler (savaşlar) düzenlenmeye başlandı. Hedef Suriye'den gelen Kureyş ticaret kervanlarını engellemekti.¹⁶⁸

Hz. Muhammed'in ticaret kervanlarını engellemek için düzenlediği seriyyeler açıkça anlatılmaktadır. Bu durumda ilk olarak saldırıya uğrayanların gerçekte Müslümanlar olmadığı, ayrıca dikkatli okunduğu zaman âyetlerin akışı içinde, kendileri için savaş pek elzem olmadığı halde, Hz. Muhammed'in çevresindekileri Allah adına savaşa teşvik ettiği, bazı âyetlerin içinde görülebilir.

166 Tevbe, 9/13.

167 Cabirî, Muhammed Abid, *İslâm'da Siyasal Akıl*, s. 211-212.

168 Hamidullah, Muhammed, *Hz. Peygamberin Savaşları*, s. 28.

*Kendilerine, ellerinizi savaştan çekin, namazı kılın ve zekâtı verin, denilen kimseleri görmedin mi? Sonra onlara savaş farz kılınca, içlerinden bir grup hemen Allah'tan korkar gibi, hatta daha fazla bir korku ile insanlardan korkmaya başladılar da "Rabbimiz! Savaşı bize niçin yazdın! Bizi yakın bir süreye kadar ertelesen (daha bir müddet savaşı farz kılmasan) olmaz mıydı?" dediler. Onlara de ki: Dünya menfaati önemsizdir, Allah'tan korkanlar için ahiret daha hayırlıdır ve size kıl payı kadar haksızlık edilmez.*¹⁶⁹

Nisâ sûresindeki bu ifadelerin bir benzeri aynı şekilde Tevbe sûresinde de yer almaktadır:

*Ey iman edenler! Size ne oldu ki, "Allah yolunda savaşa çıkın!" denildiği zaman yere çakılıp kalıyorsunuz? Dünya hayatını ahirette tercih mi ediyorsunuz? Fakat dünya hayatının faydası ahiretin yanında pek azdır.*¹⁷⁰

*Eğer (gerektiğinde savaşa) çıkmazsanız, (Allah) sizi pek elem verici bir azap ile cezalandırır ve yerinize sizden başka bir kavim getirir; siz (savaşa çıkmamakla) O'na hiçbir zarar veremezsiniz. Allah her şeye kadirdir.*¹⁷¹

Hız. Peygamber'in kendine göre belirlediği ideolojiyi yaymak ve bu ideolojinin geliştirilmesi altında ganimet toplamak için giriştiği savaşlarda, etrafındaki bazı müminlerin savaşlara pek istekli olmadığını gene âyetlerdeki açık ifadelerden anlamak mümkün.

Bu arada gelişen olayların paralelinde, karşı taraftan savaşmak istemeyenler olursa onların üzerine gidilmeyeceğini söyleyerek, âdil bir görünüm veren hükümler de bu âyetlerin arasında yer alır:

*Ancak kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir topluma sığınanlar yahut ne sizinle ne de kendi toplumlarıyla savaşmak (istemediklerin) den yürekleri sıkılarak size gelenler müstesna. Allah dileseydi onları başınıza belâ ederdi de sizinle savaşırlandı. Artık onlar sizi bırakıp bir tarafa çekilir de sizinle savaşmazlar ve size barış teklif ederlerse bu durumda Allah size, onların aleyhinde bir yola girme hakkı vermemiştir.*¹⁷²

169 Nisâ, 4/77.

170 Tevbe, 9/38.

171 Tevbe, 9/39.

172 Nisâ, 4/90.

İslâm'a ve müminlere saldıranların öldürülmeleri için ayrıca hükümler vardır. Bu âyetlerin içeriğinde İslâm'a yapılan saldırılardan dolayı müminlerin öldürerek karşılık vermeleri istenmektedir.

*Hem sizden hem de kendi toplumlarından emin olmak isteyen başkalarını da bulacaksınız. Bunlar her ne zaman fitneye götürülseler ona baş aşağı dalarlar (daldırılırlar). Eğer sizden uzak durmaz, sulh teklif etmez ve ellerini çekmezlerse onları yakalayın, rastladığınız yerde öldürün. İşte onlar üzerine sizin için apaçık yetki verdik.*¹⁷³

Aynı şekilde "Eğer antlaşmalarından sonra yeminlerini bozarlar ve dininize saldırırlarsa, küfrün önderlerine karşı savaşın. Çünkü onlar yeminleri olmayan adamlardır. (Onlara karşı savaşırırsanız) umulur ki küfre son verirler.", "Yoksa Allah, sizden, cihad edip Allah, Peygamber ve müminlerden başkasını kendilerine sırdaş edinmeyenleri ortaya çıkarmadan bırakılacağınızı mı sandınız? Allah yaptıklarınızdan haberdardır.", "Ey iman edenler! Müşrikler ancak bir pisliktir. Onun için bu yıllarından sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar. Eğer yoksulluktan korkarsanız, (biliniz ki) Allah dilerse sizi kendi lütfundan zengin edecektir. Şüphesiz Allah iyi bilendir, hikmet sahibidir."¹⁷⁴

İnsanların İslâm'a yönelmelerinin ardında maddî nedenler arayan Cabirî, özellikle ganimetlerin çoğalmasının insanların İslâm'a yönelmelerinde etkili olduğu iddiasında bulunuyor. Ona göre siyasî ve savaşçı Müslüman oluşlarını, akide ve imana dayalı Müslüman oluşa yükseltmeye olanak sağlayacak yeterli zaman yoktu. Bu zaaf noktalarından biri şu olayda görünüyor: "Hz. Peygamber, Huneyn tutsaklarını, ailelerine geri verme işlemini bitirince, hissesine düşen insanlar ona şöyle dediler: "Ey Allah'ın elçisi. Fey'imizi, deveyi ve davayı bize dağıt. Hz. Peygamber'i sıkıştırdılar. Elbisesi yırtıldı. Malları müellefe-i kulûba dağıttı. Abbas b. Mirdas aldığı ganimeti beğenmeyerek Hz. Peygamber'i tenkit eden bir şiir okudu. Hz. Peygamber ona biraz daha ganimet verip susmasını sağladı. Ensardan ganimet dağıtımına dair eleştiriler geldi. İddiaya

173 Nisâ, 4/ 91.

174 Tevbe, 9/12, 16, 28.

göre Hz. Peygamber Arap kabilelerine bol bol veriyor, Ensar'a pek ilgi göstermiyordu. Bu konudaki şikâyetleri Sa'd b. Ubade sahiplenmeksizin dillendirdi. Hz. Muhammed Ensar'a bunu diğerlerini dine ısıdırmak için yaptığını ifade etti. Onlar da bu dağıtıma razı oldular.¹⁷⁵

Kur'an'ın sekizinci sûresine, ganimetlerden bahsettiği için "el-Enfâl Sûresi" denilmiştir.

Allah'ın onlardan Peygamber'ine verdiği fey'e gelince, siz bunun üzerine ne ata, ne deveye binip koşmadınız...

Allah'ın, o kent halkından, Resûlüne verdiği ganimetler Allah'a, Resûle ve ona akrabalığı bulunanlara, yetimlere, yoksullara, (yol-da kalmış) yolcuya aittir...

*(Bilhassa o fey) hicret eden fakirlere aittir...*¹⁷⁶

*Sana savaş ganimetlerinden sorarlar; de ki: Ganimetler, Allah'ın ve Resûlünündür...*¹⁷⁷

*...Bilin ki ganimet aldığınız şeylerin beşte biri, Allah'a, Resûlüne ve (Resul ile) akrabalığı bulunanlara, yetimlere, yoksullara ve yolculara aittir...*¹⁷⁸

*Artık elde ettiğiniz ganimetten helâl ve temiz olarak yeyin...*¹⁷⁹

175 Cabirî, Muhammed Abîd, *İslâm'da Siyasal Akıl*, s. 372.

176 Haşr. 59/6. 7, 8.

177 Enfâl, 8/1.

178 Enfâl, 8/41. (Ayrıca bkz. Âl-i İmrân 3/161, Nisâ, 4/94, Ahzâb 33/50, Fetih 48/15, 19, 20).

179 Enfâl, 8/69.

4. DİNÎ DURUM

4.1. Tanrı İnancı

Cahiliye Arapları diğer tanrı ve put adlarının yanı sıra en yüce mabut olarak Allah kelimesini de kullanıyorlardı.¹ Allah kelimesinin çoğulunu ise kullanmıyorlardı.²

Arap Yarımadası'nda ve genellikle Güney Arabistan'da miltattan sonraki yıllarda var olduğu anlaşılan bir rahman inancıyla da karşılaşmaktadır. İslâmî dönemde olduğu gibi cahiliye döneminde de rab ve ilah kelimelerinin aksine rahman kelimesinin çoğulunun bulunmaması bu kelimenin bir tek tanrıyı, yani Allah'ı ifade ettiğini göstermektedir.³

Cahiliye dönemi şairleri şiirlerinde Allah, rabb, ilah lafızlarını sürekli kullanıyorlardı. Çok sık olmamakla birlikte ahiret, hesap, ceza, mükâfat kelimelerini de kullanıyorlardı. Bu durum cahiliye Araplarında Allah inancı olduğunu göstermektedir. Kur'an'da müşrik Arapların sıkıntı anlarında Allah'a yalvardıkları,⁴ en büyük yeminleri Allah adına yaptıkları,⁵ bununla birlikte cinleri Allah'a ortak koştukları, Allah'a oğul ve kızlar isnat ettikleri,⁶ melekleri Allah'ın kızları olarak gördükleri⁷ ifade edilir.

İslâmiyet öncesi Araplarda şiirlerin yanı sıra dualarında, yeminlerinde, deyim ve atasözlerinde Allah kelimesi oldukça fazla kullanılmıştır.⁸ Mekke halkı Ebu's-Salt bin Ümeyye'nin

1 Watt, Montgomery, *Hız. Muhammed'in Mekke'si*, s. 62.

2 Çağrıncı, Mustafa, "Arab" md., "İslâm'dan Önce Araplarda Din", *DİA.*, C. III, s. 317.

3 Çağrıncı, agm., C. III, s. 316.

4 Yunus, 10/22, Ankebut, 29/65.

5 Enam, 6/109. Nahl, 16/38.

6 Enam, 6/100.

7 Necm, 53/21.

8 Toplaoglu, Bekir, "Allah" md., *DİA.*, C. II.

bulup şiirlerinde kullandığı “*Bism'i-ke allahumme*” tabirini yazdıkları yazıların başında kullandıkları rivayet edilir.⁹

İslâm öncesinde Arapların puta taptıkları bilinmektedir. Kur'an'da bu konuya sık sık temas edilmekte, bazı âyetlerde putların isimlerinden de söz edilmektedir.¹⁰ Bununla birlikte onların, muhtelif kabilelere ait olmak üzere sayısı yüzlerle ifade edilen putların üstünde bir yüce tanrının bulunduğu inancını taşıdıkları da anlaşılmaktadır. Kur'an, onların deyişleriyle “Allah”, “aziz” ve “âlim” diye adlandırdığı bu yüce tanrının kendilerini ve bütün kâinatı yarattığına, güneşi ve ayı belli bir nizama bağladığına, yağmur yağdırmak suretiyle yeryüzünü canlıların beslenmesine elverişli hale getirdiğine inandıklarını haber vermektedir.¹¹ Ayrıca onların bu Allah adına yemin ettiklerini hayatlarının sıkıntılı ve tehlikeli dönemlerinde O'na sığındıklarını ve O'nu Kâbe'nin rabbi kabul ettiklerini ifade etmektedir.¹² Yine Kur'an cahilliye Araplarının bu yüce tanrı inancının yanında putlara tapmalarının, putların kendilerini Allah'a yaklaştıracığı ve O'nun nezdinde şefaathçi olacağı kanaatine bağlı olduğunu haber verir. Diğer bazı âyetler, Cahilliye Araplarının “yüce tanrı” anlamındaki Allah inancının başka belirtilerine de temas eder.

Daha çok yabancı yazarların gösterdiği bir temayüle göre Allah lafzı, cahiliye Araplarının putlarından olan *el-Lat* veya Aramice *elaha* kelimelerinden alınmıştır.

İslâm öncesi Arapları bazı dualarında, deyim, atasözü ve özellikle şiirlerinde Allah kelimesini oldukça fazla kullanmışlardır. Yabancı yazarların bir kısmı bu gerçeği kabul ederken diğer bir kısmı ya cahilliye şiirini kökünden reddedip bu şiirlerin İslâm'ın doğuşundan sonra düzenlendiğini ve cahilliye dönemine nispet edildiğini ileri sürmekte, yahut da bu şiiri orijinal kabul etmekle birlikte içinde bulunan Lat ve benzeri put isimlerinin sonradan Müslümanlarca ayıklanıp yerine Al-

9 Çağatay, Neşet. *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 167.

10 Necm 53/19-20; A'raf, 7/180; Razi, *Tefsir*, C. IV, s. 477.

11 Ankebut, 29/61. 63; Zuhuruf, 43/9.

12 Toshihiko, Izutsu. *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 98.

lah kelimesinin yerleştirildiğini iddia etmektedirler. Hâlbuki bugün elimizde bulunan İslâm öncesi edebî metinler içinde Allah lafzının yanında azımsanmayacak derecede put isimleri de yer almaktadır. Aslında cahilliye şiirinde put adlarının çıkarılıp yerine Allah kelimesinin yerleştirilmesinin lafız ve mânâ bakımından çok zor olmasının yanında sağlayacağı önemli bir fayda da yoktur. Çünkü İslâm öncesi Arapların puta taptığı zaten bilinmekte, kabul edilmekte ve İslamiyetin inanç alanında meydana getirdiği yenilik bu temele dayandırılmaktadır.¹³

Bazı yazarlar da cahilliye Araplarında tespit edilen yüce tanrı inancının Yahudi ve Hristiyanların tesiriyle oluştuğunu, en azından bu tesirin söz konusu inancın oluşmasında önemli rol oynadığını öne sürerler. Temelde tek tanrı inancına dayanan Yahudilik ile Hristiyanlığın bu tür tesirleri teorik olarak mümkün görünmekle birlikte, İslâm öncesi Araplarının yabancı etkilere açık olabilecek bir din arayışı duygusundan uzak bulunan ve gerek Yahudi gerekse Hristiyanlara olan olumsuz veya ilgisiz münasebetleri, ileri sürülen bu görüşün doğruluğuna fazla şans tanımamaktadır.

Bilindiği gibi Arapların kendi ülkelerinde Hristiyanlar yok denecek kadar azdı. Yesrib (Medine) civarında yerleşen Yahudi kabileleri de o bölgenin Arapları tarafından etkileri altında kalınacak ölçüde sıcak karşılanmış değildi. Ayrıca Arapların puta tapıcılığı ve yüce tanrı anlayışı içinde ne Yahudi antropomorfizminin ne de Hristiyan teslis inancının izlerini görmek mümkündür. Buna göre İslâm öncesi Araplarının dini hayatında görülen yüce tanrı inancını Hz. İbrahim'den kalan Hanif dinine dayandırmak daha isabetli olacaktır. Nitekim Hz. Peygamber'in ve daha birçok Arap kabilesinin soyu İbrahim'in oğlu İsmail'e ulaşmaktadır. Muhtelif âyetlerin beyanından anlaşılacağı üzere Hz. Muhammed, ebedî kurtuluşu gaye edinen evrensel çağrısıyla ortaya çıkarken bu çağrısını,

13 Pak, Zekeriyâ, "Cahiliye Araplarındaki Allah İnancının Kur'an'dan Hareketle Tespitiyle İlgili Bazı Hususlar (Cahiliye Araplarındaki Allah İnancının Kur'an'ı Boyutu)", *CÜİFD*, 2001, Cilt: V, Sayı: 1, s. 311-330.

hitap ettiği kitle nezdinde kabul görmüş bulunan ve kısaca Hanif diye adlandırılan inanç üzerine oturtmuştur. Bunun karşısında müşrikler ve özellikle Yahudi ve Hristiyanlar İbrahim'in dinine (millet) sadık kaldıklarını iddia etmişlerdir. Kur'an ise İbrahim'in Yahudi, Hristiyan veya müşrik değil Allah'ı bir tanıyan bir Müslüman (hanif-müslim) olduğunu kesin bir dille ifade etmiş,¹⁴ hidayet ve kurtuluşun ancak İbrahim'in dinine uymakla gerçekleşebileceğini bildirmiş, hem Hz. Peygamber'e hem de Yahudi, Hristiyan ve müşriklere bu dine uymalarını emretmiştir.

Hız. Peygamber de tebliğ ettiği dinin Yahudilik veya Hristiyanlık değil müsamahakâr bir tek tanrıci din olduğunu ve Allah nezdinde makbul sayılacak dinin bu özelliklere sahip bulunması gerektiğini ifade etmiştir. Bütün semavî dinlerin değerlendirilmesine göre peygamberler içinde önemli bir yeri olan Hız. İbrahim'in dinine sadık kalan tek din, son peygamberin tebliğ ettiği İslâmiyettir. Hız. Muhammed'in peygamber olmadan önceki dinî hayatı ve ilk muhataplarının gönülleri- nin derinliklerinde yatan inanç da dine/İslâm'a yakındı. O, evrensel çağrısını bu inanç temeli üzerine oturtmuş ve bundan dolayı muvaffak olmuştur. Nitekim cahiliye dönemi şairlerinden Hanif olarak kabul edilen Zeyd b. Amr b. Nufeyl'in (ö. 605) bir şiiri o dönemdeki Allah inancını anlatması bakımından önemlidir:

İnsan ve şeytan cinlerini kendimden uzaklaştırdım,
Mert ve cesur kişi böyle yapar,
Ne Uzza'ya tapanım ne de iki kızına,
Ne de Tasın oğullarının iki putuna,
Aklımın ermediği çocukluğumda,
Rabb bildiğim Hubel'e de tapmam,
Büyüyüp kendimi kurtardığımda tek bir rabbe mi?
Yoksa bin rabbe mi tapacağım?
Bilmez misin Allah yok etti,
Yolunu şaşırmış birçok kimseyi,
İyi olanları ise bıraktı,
Onların küçükleri büyüsün diye.

Kişi elbet bir gün gerçeği yakalayacak,
 Aynen susuz bir dalın yeşillenmesi gibi,
 Ben ancak rahmana rabbimize kul olurum,
 Şefkatli rabbim günahlarımı bağışlasın diye.
 Allah'tan rabbimizden daima korkun,
 Böyle olursanız felâkete uğramazsınız.
 İyilerin yurdu cennettir,
 Kâfirlerin ise yakıcı cehennem,
 Dünyada rezildirler, ölünce de,
 Gönülleri sıkıp daraltan azapla karşılaşırlar.¹⁵

Görüldüğü üzere Araplarda Allah inancı en yüce ilah olarak vardır. Kur'an'ın sözünü ettiği Allah ise mütealdir, her türlü beşer idrakinin mutlak anlamda üstünde bir güçtür.

4.1.1. Putperestlik

Putperestlik Arap Yarımadası'nın her tarafına yayılmış, diğer bütün inançlardan daha fazla etkiye sahip ve daha çok yaygındı. Arabistan'a bu inancın ne zaman sokulduğu, nasıl yaygın hale geldiği konusunda değişik görüşler vardır. Bunlardan en yaygın olanı, putperestliği Arabistan'a Amr b. Luhay adında birinin soktuğudur. Huza'a kabilesinin reisi olan bu zat, dinlere olan ilgisi ve doğruluğuyla tanınmış biriydi. Devrin insanları onu büyük âlimlerden birisi olarak görmekteydiler. Bir tür cild hastalığına yakalanan Amr'a, Şam bölgesinde bulunan Horrân'a gitmesi ve orada bulunan şifalı bir suyla yıkanması tavsiye edilir. Bu tavsiyeye uyarak oraya giden 'Amr, o suyla yıkanır, iyileşir. Orada insanların putlara taptıklarını görür, bundan hoşlanır. Hubel adlı putu alıp beraberinde Mekke'ye getirip Kâbe'ye diker ve ona tapmaya başlar. Kavminin de ona tapmasını ister. Zamanla bu durum Araplar arasında o derece yaygınlaşır ki, her kabilenin taptığı bir putu olur.¹⁶

Başka bir rivâyete göre ise, Hz. İsmail'in çocukları çoğalıp, geçim nedeniyle Mekke'nin dışına çıkmaya mecbur olduklarından, Mekke'den çıkışlarında, babaları İsmail'in hatırasını

15 İbn-i Hişam, *Sîre*, C. I. s. 240.

16 Lewis, Bernard, *Tarihte Araplar*, s. 34.

taşıyan Harem toprağından bir miktar götürüyor, sonra bu toprağı korumak için ona aşırı saygı gösteriyorlardı. Bu iş zamanla gelişerek, onu kutsal kabul edip, ona ibadete dönüştü. Böylece putperestliğin temeli atılmış oldu ve gün geçtikçe şekillenerek gelişti.¹⁷

Hız. Peygamber'in yetiştigi asıl muhit olan Hicaz bölgesinde en yaygın inanç bu putperestlik olduğu için, Hız. Peygamber mücadelesini öncelikle putperestliğe karşı vermiştir. Bazılarının adları Kur'an'da da geçen bu putların meşhurları şunlardır:

Menât: Mekke ile Medine arasında, deniz sahiline yakın el-Musellel denilen bir yerdeydi. Ensar kabileleri, Sa'd, Huza'a vb. buna tapardı.

Lât: Taif'te idi. Taifliler buna taparlardı. Hız. Peygamber, Mekke'nin fethinden sonra Ebû Süfyan b. Harb ve Muğire b. Şu'be'yi gönderip onu kırdırdı.

Uzzâ: Gatafan, Gânî ve Bahile kabilelerinin putuydu. Hız. Peygamber, Hız. Halid'i gönderip, onu kırdırmıştır.

Hubel: Kureys'in en büyük putuydu. Kırmızı akikten yapılmıştı.

Bunların dışında İs'af, Naile, Vedd, Suva', Yağüs ve Ya'ük vb. adlarla meşhur başka putları daha vardı. Ki, bunlardan bazıları eski Arap şiirlerinde geçmektedir. Örneğin, Amr b. Humame ed-Dusî, Zülkeffeyn adlı putu yaktığı zaman şu beyti söylemiştir:

Ey Zülkeffeyn ben senin babandan kalma değilim. Benim doğumum senin doğumundan öncedir. Ben senin kalbine ateş doldurdum.¹⁸

Araplar, putlarını taştan ağaçtan vb. maddelerden yaptıkları gibi, yiyecek maddelerinden de yaparlardı. Meselâ, Hani-feoğulları kabilesi hurma ve undan yapmış oldukları büyük

17 İbnü'l-Kelbi, *age.*, s. 27-28.

18 Şükri, Mahmud, *Buluğu'l-Edeb*, C. II, s. 209.

bir putu, kıtlık zamanında yedikleri için rakip kabilenin şairi tarafından şöyle kınanmışlardır:

Hanifeoğulları, kıtlık ve açlık zamanı tanrılarını yedi.¹⁹

Yine başka birisi evinin bahçesine diktiği putuna bir tilkinin gelip bevl ettiğini görünce, buna çok sinirlenmiş, bu saygısızlık karşısında kendisini koruyamayanın nasıl tanrı olabileceğini, tepesi atarak şöyle dile getirmiştir:

Tilkinin başına işediği, tanrı mıdır? Dikkat edin, tilkilerin başına işedikleri aşağılanmıştır.²⁰

Bu ve benzeri şiirlerle, Kur'an'daki bazı âyetlerden anladığımıza göre putperestlik Araplardan birçoğunu tatmin etmiyordu. Onlar, asıl itibarıyla Hz. İsmail ve dolayısıyla da Hz. İbrahim'in (as) inancına sahip olduklarından, bir Yüce Allah'ın varlığına inanıyorlardı. Nitekim Kur'an'da bazı âyetlerde bu hususa işaret edilmektedir: Meselâ:

*Şayet onlara: 'Gökleri ve yeri yaratan kimdir?' diye soracak olursan, elbette 'Allah'tır' diye cevap vereceklerdir.*²¹

'Biz onlara sırf bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz.' (derler.)²²

Görüldüğü gibi Araplar, bu hususta bir çelişki içerisindeydiler. Kur'an'da birçok âyette bu çelişkiye dikkat çekilmiştir. Meselâ:

*Yaratan (Allah), hiç yaratamayan (putlar)a benzer mi? Hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız?*²³

*O müşriklerin Allah'tan başka ibadet edip yalvardıkları sahte tanrılar ise, hiçbir şey yaratamazlar. Zaten kendileri yaratılmaktadırlar.*²⁴

19 Kal'aci, Muhammed Ravvâs, *Dirâse Tahlîliyye li Şahsiyyeti'r-Resul Muhammed (sav)*, s. 16.

20 Yaltekaya, Şerafeddin, *Yedi Aska*, s. 76.

21 Lokman, 31/25.

22 Zümer, 39/3.

23 Nahl, 16/17.

24 Nahl, 16/20.

Arapların putlara ibadet ve merasim şekillerini de kısaca şöyle sıralayabiliriz:

Putun huzurunda yalvarmak, yakarmak, belâ ve musibetler anında yardım etmesini, sıkıntılarını gidermesini istemek; Kâbe'deki putları ziyaret etmek, onların etrafında tavaf etmek, onlara secde etmek, yakarmak; putlar adına, onlara yakın olmak için kurban kesmek ki, Kur'an'da: "...putlara ait sunaklarda kesilen hayvanların etleri size haram kılındı..."²⁵ buyrulurak, böyle bir davranış şiddetle yasaklanmıştır.

Putperest Araplar, yiyecek ve içeceklerinden yahut da ekin ve hayvanlardan bir miktarını putlara ve Allah'a verirlerdi, Kur'an, bunu da dile getirmekte ve yasaklamaktadır:

*Allah'ın yarattığı ekinlerden ve hayvanlardan kendilerince Allah'a bir hisse ayırdılar da, kendi batıl iddialarınca: 'Şu, Allah'ın' dediler, 'şu da (ulûhiyette ortak edindikleri) putlarımızın.' Ortakları için ayırdıkları, Allah'ın hissesine konulmaz, ama Allah'a ait olanlar ortaklarının hissesine aktarılır. Bunlar ne kötü hüküm veriyorlar!*²⁶

Araplar, putlara adak da adarlardı. Önemli bir işe veya yolculuğa karar verdikleri zaman, Kâbe'ye gelir, putlara kurban keserler; orada bulunan kâhin, içinde fal oklarının bulunduğu torbayı çıkarır ve o oklardan çekerdi. Bunlardan bazısında "yap", bazısında "yapma", bazısında da "boş" yazılıydı. "Yap" çıkarsa yapmak istediklerini yaparlar; yapma çıkarsa "vazgeçerler", "boş" çıkarsa, bir daha çekerlerdi. İslâm, bunları da yasaklamıştır. İslâm'da, herhangi bir iş konusunda karar verilemediği zaman, istişare ve istihare usûlü vardır.

O günün Arapları, öldükten sonra dirilmeye, âhirete inanmıyorlardı. Nitekim bir gün, Kureyş ileri gelenlerinden Ümeyye ibn Halef, çürümüş kemikleri eline alıp, Hz. Peygamberin huzuruna gelerek, bunları elinde ufalar ve havaya saçarak, aklınca Hz. Peygamberi mat etmek için: "Ey Muhammed, Allah'ın bunu da dirilteceğini sanıyor musun?" diye sormuştu. Hz. Peygamber'de cevap olarak, "Evet; Allah (cc), seni öldüre-

25 Mâide, 5/3.

26 En'am, 6/136.

cek, sonra diriltecek ve sonra ateşe atacaktır,” cevabını vermişti ki, bu husus, Kur'an'da şöyle dile getirilmiştir:

İnsan şunu hiç görüp düşünmedi mi: Biz kendisini bir nutfeden yaratmışken, yaman bir hasmı kesildi bize. Nasıl yaratıldığını unuttarak, bir de misâl fırlattı bize: ‘Çürümüş vaziyetteki o kemikleri kim diriltecek!’ diye. De ki: ‘Onları ilk defa yaratan diriltir; hem O, yaratmanın her türlüşünü bilir.’²⁷

Bütün bu bozuk inançlara rağmen, o dönem insanların dan Haniflik ve Hristiyanlıktan etkilenerek âhiret ve hesaba inananların da olduğunu görmekteyiz. Nitekim cahiliye dönemi şairlerinden el-Ahnes ibn Şihâb et-Temîmî bir şiirinde şöyle der:

Kuşkusuz Allah'ın, kulunu güzel işleri sebebiyle hesap günü ödüllendireceğini bildim.²⁸

Araplar İslâmiyet öncesi dönemde Kâbe'deki 360 tane put arasından en yükseği, en güçlüsü olarak ay tanrısını görüyor ve buna Al-İlah (en güçlü ilah) diyor, ellerini iki yana açarak ona dua ediyorlardı. İngiltere'deki British Museum'un Babil Bölümü B kısmında bulunan heykeller Arap paganlarının bu inancını gösteren önemli bulgularındandır:

Arapçada “ilah” olan *tanrı* kelimesi İslâmiyetle beraber “Al-lah”a dönüştürüldü.²⁹ Ay tanrısı Al-İlah erkek kabul ediliyordu ve dişi Güneş tanrıçası ile evliydi. Üç kızı vardı. Bunların adları Al-Lat, Al-Uzzat ve Al-Menat idi.

Çeşitli Arap kabileleri aslında bu Ay tanrısına değişik adlar veriyordu, bunlardan bazıları Sin, Hubal ve Kureys'te Al-İlah. Dilbilimciler “Allah” kelimesinin “Al-İlah”tan türediğini söylerler.³⁰

Yahudi, Hristiyan, Hanif ve yıldızlara tapan bazı Sâbiiler ve Zerdüştlerden başka Hicaz'da yaşayan Arapların çoğunlu-

27 Yasin, 36/7779.

28 Kal'aci, *age.*, s. 18.

29 Coon, C. S., *Southern Arabia*, s. 399

30 Jeffery, Arthur, *Islam, Muhammed and His Religion*, s. 85; Watt, W. Montgomery, *Muhammed'in Mekkesi*, s. 58.

ğu putperestti. Fakal Arapların putperestliğe birden değil de daha ilkel inançların tekâmüle uğramasıyla geçildiğine dair varsayımlar da vardır. Örneğin Şemseddin Günaltay (1883–1961), 19. yüzyıl tekâmülcü din teorilerinin etkisiyle, kabile isimlerinden yola çıkarak İslâm öncesi klanlar halinde yaşayan Arap kabilelerinde, evrimsel bir totem, büyü ve putperestlik inancının izlerinin bulunduğunu ve aynı toteme bağlı Arap toplulukları, bağlı oldukları totemin ismiyle anıldıklarını belirtir. Kabileye ismini veren totem çoğunlukla bir hayvan veya bitkidir. Buna uygun olarak kabile isimleri araştırıldığında bunların aslan, kaplan, köpek, köpek balığı, keler, çakal, sırtlan yavrusu, tilki, yılan, ada tavşanı, müşhil otu, ebucehil karpuzu, çakıl taşı, keskin sirke.... anlamlarını taşıyan isimlerle anılmıştır. Sözelimi, Beni Esed kabilesi aslan; Beni Nemr, kaplan; Beni Kelb, köpek; Kureyş, köpek balığı; Beni Zıbhe, dişi keler; Beni Dail çakal; Beni Beldel, sırtlan yavrusu; Beni Sa'lebe, dişi tilki; Beni Vebre, ada tavşanı; Beni Sa'saa, müşhil otu; Beni Hanzala, ebu cehil karpuzu; Beni Fihr, küçük bir taş; Sakif kabilesi ise keskin sirke totemine sahiptir.³¹

Sosyal hayatın gelişmesiyle birlikte, kâinatın ruhlarla dolu olduğuna ve bütün doğal olayların ruhların eseri olduğuna inanılan animizm,³² buradan da naturizm, fetişizm (taş ve kumlara tapınma) ve daha sonra putperestliğe geçilmiştir. Arabistan ikliminin kendine özgü şartları, coğrafi konumu, yarımadanın o uçsuz bucaksız, korkunç, sessiz çölleri, Arapların iyi ve kötü ruhların bulunduğuna dair inançlarının gelişmesini sağlayan belli başlı faktörlerdi. Günaltay, cahiliye dönemindeki yaygın büyücülüğün, kâhinlik kurumunun ve şairlere atfedilen olağanüstülüklerin animizmle ilgili olduğu³³

31 Günaltay, Şemseddin, *age.*, 64-65.

32 Şemseddin Günaltay'ın verdiği malûmata göre: "Araplar, ölen bir kimse'nin ruhunun cesedinden ayrılarak kabirden çıktığına inanırlardı. Hatta eğer bu kişi katledilmiş ve katilinden intikam alınmamışsa kuş şekline giren ruhunun, mezarının başında sürekli 'beni sulayın' diye bağırduğuna inanılırdı. Ruhun dönüştüğü bu kuşa 'hame' derlerdi." Bkz. Günaltay, Şemseddin, *age.*, 66.

33 Günaltay, Şemseddin, *age.*, 66.

kanısındadır. Ona göre putperestlik, İslâm'dan önce Arapların ulaştığı son inanç biçimidir. Kuzey Arapları, gerek Suriye ve Irak çöllerindeki soydaşları ile ve gerek daha medenî olan Güney Arapları ile ilişkileri sonucunda zamanla taş parçalarına (fetiş) tapıcılıktan puta tapıcılığa yükselmişlerdir.³⁴

Günaltay'ın sunduğu varsayımların bir kısmının, tarihi verilerin ışığında, doğruluğunu kabul edebiliriz. Zira bir kısım cahiliye Araplarının animizmle bağlantılı olarak taşlara taptığı bilinen bir husustur. Buna ilâveten Kur'an da, natürist inançlı Araplara dikkat çeker: *"onlar hâlâ: 'Bu dünyadaki hayatımızdan başka bir şey yok. Dünyaya geldiğimiz gibi (tesadüfen, tabiatın kör güçlerinin bir ürünü olarak) ölüyoruz ve bizi ancak zaman yok eder' derler."*³⁵

4.1.2. Hristiyanlık

Tüm Akdeniz ve Avrupa'yı etkileyen Hristiyanlığın, altı yüzyıldan beri Mekke vadisindeki putperest topluluğu puta tapmaktan engelleyememesi ilginçtir. Hicaz Arapları İncillerin mesajına büyük ölçüde kapalı bir görüntü sergilemiştir. Oysa Ehl-i Kitap'la karşılaştırıldığında, putperest Araplar daha düşük bir manevî hayata sahip görünüyordular. Zira Tanrı mefhumunu inkâr edip tabiat güç ve kanunlarına inanan natürist ya da Allah'a inandığı halde âhiret ve peygamber inancını reddeden az sayıdaki Arap'ın dışında, çoğunluk, putperest olmasına rağmen, kendi elleriyle yaptıkları putları gerçek ilâhî güç olarak görmek yerine onları, Allah'a yaklaşmak için bir vasıta kabul ediyorlardı. Şüphesiz putperestlerin çoğunluğu Allah'a ve âhirete inanıyordu. Ancak, Tanrı, ah-lâk, şeytan, kötülük, cennet, cehennem gibi birçok konudaki inançlarının sadece çevredeki Ehl-i Kitap'ın tesiriyle oluştuğu da söylenemez. Çünkü onlar, büyük ölçüde tahrif edilmiş olsa da, Hz. İbrahim'in uzak ahfadı olarak İbrahimi bir inanç geleneği ve kültürü içerisinde bulunuyorlardı. Yani, onların Allah inancına sahip olmalarında çevredeki Ehl-i Kitap kadar,

34 Günaltay, Şemseddin, *age.*, 69.

35 Câsiye, 45/24.

muhtemelen, onların içerisinde yaşadıkları geleneksel kültürün de katkısı olmuştur. Ancak İbrahimi kültür çevresi içerisinde yer alsa da putperestlik, aynı geleneğin çizgisine bütününüyle tersti. Zaman zaman gelen peygamberlerin saçtıkları ışıklarla Arabistan'ın yer yer aydınlandığı bir gerçektir. Ama bu aydınlıklar, maziye gömülen karanlık çağların kalıntıları arasında, çok uzun sürmemiş ve geniş çölleri tekrar koyu karanlıklar kaplamıştır. Putları Tanrı'ya ulaşmada aracı koşturmak, Tanrı'nın ulûhiyetini başka nesnelere atfetmek demekti ki, bunun anlamı şirkti. Kur'an'a göre şirk, beraberinde insan haklarının çiğnendiği ve sosyo-ekonomik dengesizliklerin yaşandığı bir zihni yapılanmayı akla getirdiğinden "en büyük zulüm" demektir.

Mekke'de Yahudi nüfusun bulunmamasına mukabil yer yer Hristiyanlar görülebilmekteydi.³⁶ Tahsilini Suriye'deki papazların yanında yapmış bulunan ve İncil'in Arapça nüshalarına sahip olduğu sanılan Hz. Hatice'nin (ra) amcasının oğlu Varaka b. Nevfel hayatının belirli bir döneminde Hristiyan olarak tanınmıştı. Hristiyanların içinde azımsanmayacak ölçüde köleler vardı.³⁷ Rasûlullah'ı zorlu Taif seyahati dönüşü sahibinin bağında üzüm ikram ederek ağırlayan ve daha sonra Müslüman olan köle Addas onlardan biriydi. Güney Arabistan'da Necran ile Yemen halkı, Suriye'de Gassânîler Hristiyan'dı. O zamanlar Hz. Peygamber'in çevresinde Varaka b. Nevfel gibi hayatının belirli bir döneminde Hristiyan olarak tanınan kimselerin bulunuşu, bazı Hristiyan ilâhiyatçıların "İslâm'ın Hristiyanlar tarafından Hz. Muhammed'e öğretilmiş" olduğu iddiasını haklı çıkarmaz. Biraz sonra görüleceği üzere, adı Hanifler arasında da geçen Varaka, birçok Hristiyan ve Yahudi gibi mevcut ilâhî dinlerin orijinalitesini yitirdiklerini bildiklerinden, Milâdî 6. asrın başlangıcında, insanlığı buhrandan kurtaracak büyük bir şahsiyetin, son bir ilâhî tebliğcinin gelmesini beklemekteydiler.³⁸ Bunun dışında, üç ilâhî dinde bazı benzerliklerin bulunması yadsınacak bir

36 Sönmezsoy, Selahattin. *Kur'an ve Oryantalistler*, s. 98.

37 Eliade, Mircea, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, s. 80.

38 Sönmezsoy, Selahattin. *age.*, s. 99.

durum da değildir. Zira Müslümanlar açısından, her üç din de aynı ilâhî kaynaktan beslenmiştir.

Yarımadanın kuzeyinde Tağlib, Kuda'a, Gassân kabileleri arasında ve Güney Yemen'de bazı Hristiyan gruplar vardı.³⁹ Bunların da siyasi ve askerî herhangi bir ağırlıkları yoktu. Yarımadanın içinde de yer yer bazı Hristiyan gruplara rastlanmaktaydı. Hristiyanlık, Arabistan'a Habeşliler ve Romalıların işgalleri sonucu milâdî 340 yıllarından itibaren girmiştir.⁴⁰

Kur'an Yahudilerle müşrikleri bir tutarken Hristiyanları daha ılımlı daha yumuşak olarak göstermektedir.⁴¹

Yahudilerin saldırgan bir tavır içinde münafıklarla ve müşriklerle işbirliği içinde olmaları, ayrıca Yahudiliğin millî bir din oluşu dolayısıyla diğer insanlara kapalı oluşu bunda etken olmuştur. Buna karşı Hristiyanlığın İslâm gibi herkeşe açık olduğu ve onların bu sebepten daha anlayışlı ve munis olabilecekleri akla gelebilir.⁴² Ama durum ne olursa olsun Hristiyanların diyaloga daha açık olduklarını söyleyebiliriz. Ayrıca Hristiyanlar Yahudiler gibi müşriklerle işbirliği yaparak Müslümanları tedirgin etmemişlerdir. Bu da Kur'an'a bu şekilde yansımıştır.

4.1.3. Yahudilik

Yemen, Vadi'l-Kurâ, Hayber, Teymâ ve Yesrib'de (Medine) Yahudiler vardı. Bunlar, diğer inanç gruplarına göre askerî, siyâsî ve iktisâdî ağırlığa sahipti. Kendilerini Allah'ın seçkin milleti kabul ediyor ve Allah'ın insanları onlarla yöneteceğine inanıyorlardı. Bu sebeple, beklenen son peygamberin kendilerinden biri olacağı beklentisi içindeydiler. Arabistan'a, ülkelerinin MÖ 587 yılında Buhtünnasır tarafından işgal edilmesi üzerine göç etmişlerdi.⁴³

39 Bulut, Ali, "Cahiliye Şiirinde Bazı Dini Motifler", *OMÜİFD*, Yıl: 2005, Sayı: 18-19, s. 216.

40 el-Mubârekfuri, Saflıyyurahman, *er-Rahûku'l-Mahtum*, s. 42.

41 Mâide, 60/82.

42 Dumlu, Ömer, *Kur'an'da Bazı Kavramlar*, s. 286.

43 el-Mubârekfuri, Saflıyyurahman, *age.*, s. 46.

Yahudiler, büyük İskender'in istilâsından sonra Filistin'den çıkarak hem güney hem de kuzey Arabistan'a girdikleri halde Araplar arasında yayılma imkânı bulamamıştır. Önceleri Hayber ve Yesrib tam bir Yahudi beldesi idi. Evs ve Hazrec kabilesi Yesrib'e geldikleri zaman, doğuştan tüccar olan Yahudilerin hegemonyalarını tanımak zorunda kaldıkları halde Yahudiliği kabul etmemişlerdir.⁴⁴ Bölgedeki diğer kabilelerin de bu dine olumlu bakmadıkları bir gerçektir. Çünkü Yahudilik milli bir din idi ve teorik olarak monoteist bir karaktere sahip olmakla birlikte Üzeyir'de tanrısar bir kişilik görerek onun Allah'ın oğlu; kendilerinin de seçkin bir ırk olduğunu iddia ediyorlardı. Seçkin ırk ideolojisi, ister istemez diğer insanları küçümsemeyi gerekli kıldığından, insanî ilişkilerde itici fonksiyon görmekteydi. İşte bir taraftan gururlu Arapların Yahudilerden daha aşağı konumda kalmak istememeleri, diğer taraftan da birçok Musevî ahkâmının bedevî yaşam tarzıyla uyuşmaması, Yahudiliğin Araplar arasında yayılmasını önlediği söylenebilir. Ancak biraz önce söylediğimiz gibi, Medine önemli ölçüde Yahudi kültürünün tesiri altında bulunduğundan, "*Beytü'l-Medaris*" isimli dershanelerde Tevrat dersleri okutuluyordu. Yahudilerin, muhtemelen, buradaki dinî ve kültürel etkinlikleri yüzünden İsrailî birçok ritüel ve gelenek, rivayet ve hurafe Araplar arasında yayılma fırsatını bulmuştur. Mekke'de ise hemen hemen hiç Yahudi yoktu. Bununla birlikte bölgenin yıllık pazarlarında ve Ukaz'da onları sık sık görmek mümkündü.⁴⁵

Ukaz'da hem ticaret emtiası satarak, hem de kendilerini gizli şeyleri bilen veya gâipten haber veren kâhinler olarak tanıtmak suretiyle iyi para kazanma yollarını bulabiliyorlardı.

Kur'an pek çok âyette Yahudilere hitap etmiştir:

Yahudilerden biri Arapların mukaddes kitabı ve vahiy suretiyle bildirilmiş dinleri olmadığından Muhammed, Yahudilere karşı bir aşağılık hissi duymuş, bu sebeple, bu sabit fikrin

44 Günaltay, Şemseddin, *age.*, s. 88-89.

45 Hamidullah, Muhammed, *age.*, C. I. s. 368; Şibli, Mevlâna, *Asr-ı Saadet (İslâm Tarihî)*, C. I. s. 98.

tesiriyle Kur'an'ı kendisi yazmış demişti.⁴⁶ Yahudilerin bu tutumu Kur'an'da onların daha fazla yer almalarına sebep olmuştur. O coğrafyada yaşayan diğer ilâhî ya da ilâhî olmayan birçok din olmasına rağmen Kur'an müşriklerden ve Yahudilerden daha fazla söz etmiştir. Çünkü Kur'an'ın getirmiş olduğu yeni sisteme en çok karşı duruş bu gruplardan geliyordu. Yahudilerin dinî inançları konusunda Kur'an'ın ilk değerlendirmesi, onların, Yahudilik dışında kurtuluş olmadığına inanmaları üzerinedir:⁴⁷ "Derler ki, 'Yahudi veya Hristiyan olun ki hidayete eresiniz.' De ki, 'hayır, biz İbrahim'in yoluna uyarız, dosdoğru olan ve müşrik olmayan İbrahim'in.'"⁴⁸ Yahudiler ahlâkî karakterlerini mahveden, kendilerini beğenmişlik ve dinî gurur hastalığına müptela idiler.⁴⁹

4.1.4. Sâbiilik

Sâbiiler Kur'an'da, Araplar tarafından Ehl-i Kitap olarak bilinen Yahudiler ve Hristiyanlarla birlikte anılmış, bunlardan Allah'a ve ahiret gününe inanıp salih amel işleyenler için Rab'leri katında mükâfat bulunduğu, korkularının olmayacağı ve üzüntü çekmeyecekleri bildirilmiş;⁵⁰ ayrıca Arapların yaşadığı çevrede bulunan diğer gruplarla birlikte Sâbiiler de zikredilmiş, Allah'ın kıyamet günü bunlarla ilgili hükmünü vereceği belirtilmiştir.⁵¹

Sâbiiliğin menşei Hz. İsa öncesi dönemde resmi Yahudilik anlayışına karşı çıkan Nasuraizm akımına kadar uzanır. Bu hareket içinde yer alan ilk Sâbiiler daha sonra Hz. Yahya'nın vaftizci cemaati ile ilişki içinde olmuşlar ve Yahya'nın öldürülmesinden sonra Yahudilerin baskısına maruz kalmışlardır. Milâdî I. yüzyılda anavatanları Filistin-Ürdün bölgesinden bu baskılar nedeniyle önce Kuzeydoğu Mezopotamya'da yer alan Musul civarındaki dağlık Medye bölgesine, daha sonra da buradan büyük oranda, muhtemelen milâdî II. yüzyılda Güney

46 Hamidullah, Muhammed, *Kur'an Tarihi*, s. 29.

47 Sıddîki, Mazharuddîn. *Kur'an'da Tarih Kavramı*, s. 149.

48 Bakara, 2/135.

49 Sıddîki, Mazharuddîn, *age.*, s. 151.

50 Bakara, 2/62.

51 Hac, 22/17.

Mezopotamya'ya gelip yerleşmişler, bölgede mabetler inşa etmişlerdir. Araplar bunları Sâbiiler olarak adlandırmışlardır. Bölge VII. yüzyılda Müslümanlar tarafından fethedilmiş ve Sâbiiler Ehl-i Kitap muamelesine tâbi tutulmuşlardır.⁵²

Sâbiiler Yüce varlık inancı (hayat kültü), Yaratıcı güç, gnostik düalizm gibi temel inanç esaslarına sahiptirler. Kutsal metinleri vardır. Kendilerine özgü dua, vaftiz, oruç, kurban kesme, kutsal günler, bayramlar ve kendine has işlevleri olan mabetleri vardır. Sarhoşluk veren alkollü maddelerin içilmesini haram, heykel ve suretlere tapınmayı büyük günah kabul ederler. Sâbiiler dinlerinin Hz. Âdem'le başladığını iddia ederler. Onların literatürüne göre Sâbiilik'te mevcut olan vaftiz, âyin yemekleri ve ibadetlerin prototipleri Âdem'e, yaratıldığında öğretilmiş, uygulaması yaptırılmıştır. Sâbiiler kutsal kitaplarında Hz. Yahya'ya büyük önem verir, onu ışık peygamberi ve gerçek peygamber olarak tavsif ederler. Âhir zaman ve ahiret inancına sahiptirler. Kur'an'da işaret edilen Sâbiiler bunlar olmalıdır. Bu, ilk dönem İslâm bilginlerinin Sâbiileri tavsif etmesine uygun düşmektedir. Bu bilginler Sâbiilerle ilişkili olarak yıldız-gezegen kültüründen, ya da put-perestlikten bahsetmemektedirler.⁵³

Diğer yandan Araplar, kavminin dinini terk edip başka bir dine giren kimseye de Sâbiî derlerdi. Bu ikinci anlamda olmak üzere Mekkeliler Hz. Muhammed (sav)'e ve ilk Müslümanlara da Sâbiî demişlerdi.⁵⁴

Görüldüğü üzere Arap coğrafyasında var olan semavi ve diğer dinlerin oluşturduğu inanç sistemlerinden ilâhî olanını veya beşerî fıtrata uygun olanını Kur'an kabul etmiş ve hatta İslâmî değerlerin temel rûknü olarak ilan etmiştir.

4.1.5. Mecûsîlik

İslâm'ın doğduğu sırada Sâsânî İmparatorluğu'nun resmi dini olan Mecûsîlik, Araplar arasında pek itibar görmemiştir.

52 Draz, Abdullah, *Kur'an'a Girtiş*, s. 95.

53 Sâbiiler için bkz. Şinasi Gündüz, *Sâbiiler: Son Gnostikler*.

54 İmam Şibli, *Peygamberimizin Risalet ve Şahsiyeti*, s. 30.

Bu sebeple Arap Yarımadası'nda bulunan Mecûsilerin büyük çoğunluğu Bahreyn, Yemen ve Umman'da oturan İranlılardan ibaretti. Bahreyn'deki Mecûsiler sayıca daha çok ve Umman'dakilere nazaran bulundukları yerde daha fazla nüfûza sahip idiler. Çünkü Bahreyn, İran topraklarına daha yakındı. Mecûsiler Bahreyn'e, Basra Körfezi'nin doğu sahillerinden göç etmişlerdir. Yemen bölgesine ise Mecûsilik İranlıların Habeşlilerden sonra bu ülkeyi istilâları sırasında gelip yerleşen askerler tarafından sokulmuştur.

Mecûsilik Araplar tarafından pek fazla itibar görmemekle birlikte, İranlılarla ilişki içinde bulunan bir kesimin bu dini benimsediği de kaynaklarda zikredilmektedir. Ancak bunun önemli bir sayıya ulaşmadığı kesindir. Çünkü Irak'ta Sâsânî İmparatorluğu'na bağlı Hıreliler bile Mecûsiliği değil, Hıristiyanlığı kabul etmişlerdir. Bunda Sâsânîlerin, Mecûsiliği ulusal bir din kabul etmelerinin, bu yüzden yaymak için çalışmalarının etkisi vardır. Ayrıca Sâsânîler dinlerini yaymaktan ziyade, siyâsi ve ekonomik hâkimiyete önem vermişlerdir.

Cahiliye döneminde bu tür inanışı olanlara Dehrî, Mazdekist veya Mecûsî isimleri atfedilmektedir. Bu inanıştakiler hayır ve şerrin, nur ve zulmün ebedi olduğunu söyleyerek yaratıcı ve ahiret görüşüne karşı çıkmaktadırlar. Zulmet ve nur diye iki ilâha inanan Mecûsiler, şehvetin şeytan tarafından yaratıldığını savunup kadınlardan uzak durmayı emretmektedirler. Ama livatayı da mubah görürler, hayvanları kesmeyi haram sayarlar. Ancak, ölünce etini yerler.⁵⁵ Dehrî (Mecûsî)'lerin zamanı varlığın faili görmesi, zamanın sonsuzluğu, Allah'ı ve ahireti inkâr gibi özelliklerinin var olması ve Kur'an'da *"onlar dedi ki: Ancak dünya hayatı vardır. Bizi öldüren, yaşatan, helâk eden sadece dehr (zaman) dir,"*⁵⁶ şeklinde açıklanarak Mecûsilerden bahsedilmektedir. Mecûsiliğin kutsal metinleri olan Zend Avesta'da Hz. Muhammed'e yönelik pek çok referanslar vardır.⁵⁷

55 Çelikkol, Yaşar, *İslâm Öncesi Mekke*, s. 188.

56 Câsiye, 15/23.

57 Vidyarthi, A. H., Ali U., *Doğu Kutsal Metinlerinde Hz. Muhammed*, s. 167.

Cahiliye dönemi Araplarında güneşe tapanlar da vardı. Güneş, güney Araplarında dişi, Tedmürlülerde ise erkek tanrı olarak kabul edilirdi. Meşhur putlardan Lât, Menât ve Uzzâ, güneşi temsil eden tanrılar olarak kabul edilirdi. Güneşin kutsal kabul edilmesi ve tanrı olarak algılanması dolayısıyla, İslâm'dan önce Abdüşems (güneşin kulu) adı yaygın olarak kullanılmaktaydı. Abdüşems adı Sebelilerde olduğu gibi, Kureyş kabilesi arasında da kullanılıyordu. Ay, güneş ve zührenin dışında daha başka yıldızların da kutsal sayıldığı görülmektedir. Lahm, Himyer ve Kureyş kabileleri tarafından şî'râ yıldızı (Sirius) takdis ediliyordu. Kur'an'da bu yıldıza işaret edilerek "*Doğrusu, şî'râ yıldızının Rabbi O (Allah)'dur*" buyrulur. Bu yıldıza ilk tapanın ve bu suretle Kureyş kabilesinin putperestlik anlayışına muhalefet eden kişinin Ebû Kebşe adlı bir Huzâalı olduğu söylenir. Güneşe tapanlar, güneşi temsil eden putun bulunduğu tapınakta güneşin doğuşu, zevâli ve batışı sırasında günde üç vakit dua ederlerdi. Bu üç vakit, güneşe tapanlara muhalefet için İslâm'da kerahet vakti kabul edilmiştir.

İslâm öncesi Araplarda var olan Mecûsilik inancını Kur'an reddetmiş, bu geleneğin ortadan kaldırılması için de yoğun mücadele etmiş ve bunda da başarılı olmuştur.

4.1.6. Hanifler

Mekke'de, ilâhî mesaj ile irtibatlarını koparmak istemeyen ve yeni bir dinî rehberin gelmesini bekleyen diğer grup Haniflerdi. Arapça'da '*Hanîf*', sapıklıktan doğru yola meyiletme anlamında '*hanefe*'den türemiştir. Putlardan uzaklaşarak tek Allah'a inanan kimse demektir.

Hanif olarak adları geçen Ümeyye ibn Ebis'Salt,⁵⁸ Varaka b. Nevfel, Abdullah b. Cahş, Osman b. el-Huveyris, Zeyd b. Amr⁵⁹, Arapların cansız putlara tapınmasından tiksiniyor ve putperestliğe muhalefet ediyorlardı. Bunlar Yahudi ve Hıris-

58 İzutsu, *age.*, s. 106.

59 İbn Hişam, *age.*, C. I. s. 237; Şibli, Mevlâna, *age.*, C. I, s. 99; Çelik, Ali, *İslâm'ın Kabul veya Reddettiği Halk İnançları*, s. 65.

tiyan din adamlarıyla da zaman zaman görüşerek Hz. İbrahim'in dinine tâbi olmaya çalışıyorlardı. Hanif olarak sadece dört-beş kişinin adının geçtiği bu küçük grup, önceleri, belirli bir dinin mensubu değillerdi. Çevrelerindeki dinleri de inceleyerek özellikle Mekke'ye ilk ilâhî mesajı ulaştıran büyük ataları İbrahim'in dinini araştırıyorlardı. Ama bozulmamış, saf bir din bulmakta zorlanıyorlardı.

Şayet, Hicaz'da İbrahim'in dini diye ayrı bir din bilinmiş olsaydı, Hz. Muhammed, puta tapanları müşrik olarak vasıflandırdığı zaman Kureyşliler o kadar sert tepki göstermez, İslâm da onlara o kadar yabancı gelmezdi. Bu durum, Mekke ve civarında, putperestliğin doğurduğu sosyal sorunları ortadan kaldırmayı düşünen kolektif bir yapılanmanın olmadığını gösterir. Ancak, bireysel çaplı karşı duruşlar önceden beri devam edegelmekteydi. Sözgelimi, adı Hanif olarak geçmemekle birlikte Abdulmuttalib de hiçbir zaman putlara ibadet etmedi. O, Hz. İbrahim'in dinine çok yakın idi ve Allah, kendisi için büyük bir gerçeklik ifade ediyordu. Bu nedenle, materyalist ve tüccar olan Kureyşlilerin, metafizik konuları akıllarına bile getirmediklerinden dolayı Mekke'de "Hanif dini diye müşriklikten farklı bir dinî akım bulunmuyordu"⁶⁰ demek, bir bakıma gerçeğin ve doğrunun araştırmacıları olan bu insanlara haksızlık etmek anlamına gelir.

Yine de burada ilginç bir durumla karşı karşıyayız: İslâm tarihi kaynaklarında genellikle saygıyla bahsedilen bu şahıslardan Ümeyye b. Ebi's-Salt ve Zeyd b. Amr hariç, diğer üçünün Hristiyan dinine girdiği nakledilir. Hz. Hatice'nin amcasının oğlu olan Varaka b. Nevfel'in Allah Resûlü'nün ilk vahiy aldığı güne ulaştığı ve onun peygamber olduğunu itiraf ettiği halde, açık davet günlerine ulaşmaya ömrü yetmediği için Müslüman olamadığı mazereti, hadiseyi takip eden bir mümin okuyucu için, 'keşke yetişebilseydi' tarzında buruk bir hayıflanmaya neden olabilir.

Bundan daha ilginç olanı ise, Abdullah b. Cahş olayıdır. Abdullah, Hz. Muhammed'in davetini duyunca Müslüman oldu ve eşi Ümmü Habibe binti Ebu Süfyan ile beraber Habeşistan'a hicret etti. Ama oraya gittikten sonra Hristiyan oldu ve orada bu inanç üzere öldü. Hristiyan olduktan sonra Habeşistan'a gelen Müslümanlara rastladıkça "Biz gözümüzü açtık. Siz görmek için hâlâ gözlerinizi kırptıştırıyorsunuz" diyerek alay ederdi.⁶¹

Osman b. Huveyris Rum meliki Kayser'in yanına giderek Hristiyanlaştı. Orada kendisine itibar gösterildi. İbn Hişam'ın; "Osman'ın Kayser'in yanındaki durumu hakkında söylenecek çok şey var ama kısa kesiyorum" demesi, onun hoş olmayan macerasının olabileceğini düşündürmektedir. Nitekim, Günaltay, onun, vatanına ihanet ettiğini belirtir.⁶²

Zeyd b. Amr'a gelince, başta İbn Hişam olmak üzere diğer kaynaklar ondan övgüyle söz etmektedir.⁶³ O, ne Yahudiliğe ne de Hristiyanlığa girmeden doğru bildiği yolda yürümeye devam etti. Putlardan, ölü hayvan etini, kanı ve putlar adına boğazlanan hayvanları yemekten uzak durdu. Toplumu, kız çocuklarını diri diri öldürmekten sakındırmaya çalıştı. Bu arada peygamberlik gelmeden önce bir gün Hz. Muhammed, yanında Zeyd b. Hârise ile birlikte Zeyd b. Amr'ın bulunduğu bir tepeye uğramış ve genç Muhammed, yanında putlara kesilmiş kurban etinden hazırlanmış olan azığından Zeyd b. Amr'a sunmak istemiştir. Bu azığın etinin, putlara kesilen kurban etinden olduğunu öğrenen Zeyd b. Amr, o azıktan yemeyi reddetmiş ve genç Muhammed'e, putlara kesilen kurbanların etlerinden yemediğini açıklamıştır. Bu olaydan sonra da genç Muhammed, hiçbir puta dokunmamış ve onlar için kesilen kurbanların etinden yememiştir.⁶⁴

61 Bkz. İbn Hişam, *age.*, C. I, s. 238. Eşi Ümmü Habibe ise Müslüman olarak Medine'ye döndükten sonra Hz. Muhammed ile evlenmiştir.

62 Günaltay, Şemseddin, *age.*, 100.

63 İbn Hişam, *age.*, 1/239-244.

64 Siretü İbn İshak. *el-Müsemmâtü bi Kitâbi'l-Mübtedei ve'l-Meb'asi ve'l-Megazi*. I. 95-98.

Izutsu'nun verdiği malûmata göre, Haniflerin içinde yer alan, Taif'in Sakif kabilesine mensup ünlü şair Ümeyye b. Ebi's-Salt'ın konumu daha farklıdır. Rasûlullah ile çok özel münasebeti dolayısıyla hadislerde diğerlerine göre adından daha fazla bahsedilir. Cahiliye devrinde tevhid dinini araştırmakta olduğu, puta tapmaktan kaçındığı, Yahudilik ve Hıristiyanlığa da girmedığı rivayet edilir. Yahudiliği ve Süryaniliği iyi incelediği, Kitab-ı Mukaddes'in İbranice ve Süryanice nüshalarını okuduğu da nakledilir. Daima çuval bezi yahut kaba kıldan yapılmış bir elbise giyerdi. Bu, kendisini tamamen ibadete veren kimsenin remzi idi. Şarabın haram olduğunu, aradığı dinin İbrahim ve İsmail'in dini olan Hanif dini olduğunu söylemiştir. Şiirlerinde tevhid inancını belirten sözler ağırlıklı olarak yer almıştır. Ancak, İslâm'ın gelişile birlikte bunun, Müslümanlar tarafından "Allah'ın düşmanı (aduvvullah)" sayılmasına sebep olan bir dizi gelişmeler ortaya çıkmıştır. O'nun Araplar arasında bir peygamberin geleceğine ve bunun kendisi olacağına inandığı söylenir. Bu yüzden Hz. Muhammed peygamber olarak geldiği zaman Ümeyye şaşırmış ve çok geçmeden İslâm'a karşı cephe almağa başlamıştı. Kureyş'i söz ve şiirleriyle Hz. Muhammed'e karşı kışkırttı. Bedir Savaş'ında öldürülenler arasında iki oğlu Utbe ve Şeybe de vardı. Daha sonra Yemen'e yerleşmekle birlikte yazdığı şiirlerden, İslâm peygamberine karşı düşmanca tutumunu ömrünün sonuna kadar değiştirmedeği anlaşılır.⁶⁵

Daha çok Medeni sürelerde geçen Hanif kelimesi, "çok tanrı-cıların" ya da "Putperestlerin" tam karşısı olarak "Allah'ı birleyen mânâsını" ifade eder. Kur'an'da sekiz kez İbrahim milletini veya dinini nitelemek için, diğer dört yerde de ya Hz. Muhammed için ya da "Müslim" kelimesiyle eş anlamlı olarak kullanılmıştır.⁶⁶

*Şüphesiz ki ben, bir müvahhid (Allah'ı bir tanıyıcı) olarak yüzümü o gökleri ve yeri yaratmış olan Allah'a yönelttim. Ben müşriklerden değildim.*⁶⁷

65 Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 106-107.

66 Izutsu, Toshihiko, *age.*, s. 105; Günaltay, Şemseddin, *age.*, s. 81-99.

67 En'am, 6/79.

(Şöyle) de: Şüphesiz Habîbim beni dost doğru bir yola, dimdik ayakta duran bir dine İbrahim'in hakka yönelmiş (hanîf) milletine iletmiştir. O, Allah'a eş koşanlardan değildi.⁶⁸

Ve yüzünü Hanîf (tevhîd) dinine döndür, sakın müşriklerden olma.⁶⁹

Sonra (Habîbim) sana: Hanîf bir Müslüman olarak İbrahim'in dinine uy. O, hiçbir zaman müşriklerden olmadı.⁷⁰

O halde (İbrahim) sen yüzün bir Hanîf (müvahhid) olarak dine, Allah'ın o fıtratına çevir ki, O, insanları bunun üzerine yaratmıştır. Allah'ın yaratışına (hiçbir şey) bedel olamaz. Bu dimdik ayakta duran bir dindir. Fakat insanların çoğu bilemezler.⁷¹

4.2. Olağanüstü Varlıklara İnanma

4.2.1. Melek

Melek; erkeklik ve dişilik özelliği olmayan, yemeyen, içmeyen, evlenmeyen, doğmayan, doğurmayan, normal gözle görülmeyen, Allah'ın emirlerine itaat eden yaratıktır.⁷²

Arap dili uzmanlarına ve bazı İslâm âlimlerine göre "melek", Arapça bir kelime olup, "Elûk" veya "Elûke" kökünden gelir. Elûk, "götüren", elûke ise "haber götüren" mânâsınadır. Çoğulu "melâike" gelir. Ancak "melek" kelimesinin, Arapça'da bazen, hem tekil, hem çoğul mânâsında cins ismi olarak kullanıldığı da görülür. Bu kelimenin kökü sayılan "elk", aslında, "risalet" yani "elçilik"; melek de, "elçi" demektir.⁷³

Müfessir İbn Hayyân ve dilcilerden Râgıb el-İsfahânî, melek kelimesinin, "kuvvet ve iktidar sahibi" anlamına gelen "melk" veya "mülk" kökünden türetildiği görüşündedirler. Dolayısıyla melek kelimesi lügat bakımından; haberci, elçi, kuvvet ve iktidar sahibi, tedbir ve tasarruf mânâlarına gelmektedir. İslâm dininde ise; melek denince, akla önce, peygamberlere gönderilen

68 En'âm, 6/161.

69 Yunus, 10/105.

70 Nahl, 16/123.

71 Rum, 30/30.

72 Macdonald, D. B., "Melaïke" md., C. VII, ss. 661-664.

73 Çolak, Ali, Kur'an ve Hadislere Göre Melek Kavramı, s. 13.

ilâhî elçiler; sonra, insanlar ve kâinat üzerinde Allah (cc) namına tasarrufta bulunan ve O'nun emirlerini ve verdiği vazifeleri ay-
nen yerine getiren kudret sahibi manevî varlıklar gelmektedir.⁷⁴

İslâm öncesi Arap toplumunda melekler bilinen varlıklar-
dı. Meselâ, günahları ve sevapları yazan "Kıramen-Kâtibîn"
melekleri hakkındaki inançları İslâm'ın bu konudaki inanç
esasına uygundur.⁷⁵ Ayrıca cahiliye dönemi şairlerinde An-
tara bir beyitinde "(Sor ki), o sana kılıcımın ucunda ölüm
meleğinin daima hazır olup, hiç kaybolmadığını gösterecek-
tir"⁷⁶ diyerek, o dönemde ölüm meleği inancının da olduğunu
göstermektedir. Fakat müşrik Araplar putları dışı melekler
olarak kabul ederler ki bu İslâm inancıyla tamamen zıttır.⁷⁷
Kur'an'da altı sûrede, yedi âyette meleklerin dışı olmadıkları
vurgulu bir biçimde anlatılır. Bütün bu âyetler Mekki âyet-
lerdir. Bu âyetlerdeki hitap müşrikleredir, çünkü cahiliye
Arapları melekleri dışı ve Allah'ın kızları olduklarını zannedi-
yorlardı. Zanla da kalmayıp öyle olduğunu iddia ediyorlardı.
Kendilerini Allah'a yaklaştırsın diye meleklerle tapıyorlardı.⁷⁸

Kur'an'da şöyle buyrulur: *"Belki onlar, Allah'ın şerefli kul-
larıdır. Onlar Allah'ın sözünden önce söz söylemezler ve O'nun
emrettiklerini (hemen) yaparlar"*⁷⁹; *"Onlar, Allah'ın emirlerine
(isyan edip) karşı gelmezler ve emr olundukları şeyleri (ay-
nen) yaparlar"*⁸⁰; *"Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur.
O'nun katındakiler O'na ibadet etmekte (asla) kibir göstermez-
ler ve (asla) yorulmazlar. Gece ve gündüz durmadan (yorulma-
dan) O'nu tesbih (ve takdis) ederler."*⁸¹

74 Macdonald, "Melek" md., İA., Fazla bilgi için bkz. İbn-i Manzur, *Lisânü'l-Arab*, C. XII, s. 386-387; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 49; M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C. I, s. 301-303.

75 Çelik, Ali, *İslâm'ın Kabul veya Reddettiği Halk İnançları*, s. 81.

76 Çolak, Ali, *age.*, s. 24.

77 Çelik, Ali, *age.*, s. 76.

78 Cebeclî, Lûtfullah, *Kur'an'a Göre Melek, CİN, Şeytan*, s. 151.

79 Enbiyâ, 21/26-27.

80 Tahrîm, 66/6.

81 Enbiyâ, 21/19-20.

Şu ayet-i kerimelerde ise Allah (cc) şöyle buyurmaktadır:

*Gökleri ve yeri yoktan var eden, melekleri ikişer, üçer ve dörder kanatlı elçiler yapan Allah'a hamd olsun. O, yaratmada dilediğine (dilediğini) artırır. Muhakkak ki Allah her şeye kadirdir.*⁸²

*Onlarla kendi arasına bir perde çekmişti. Biz de Ruhumuzu (Ceb-rail as) ona gönderdik. (O) ona düzgün bir insan şeklinde göründü,*⁸³ buyurmaktadır.

Görüldüğü gibi Kur'an, Arapların melekler konusundaki inancına büyük değişiklikler getirdi. Meleklerin varlıklar hiyerarşisindeki yerlerini belirledi. Onları görevlerine göre kendi aralarında çeşitli kısımlara ayırdı. Böylece meleklerin Allah katındaki konumları belirlenmiş oldu.

4.2.2. CİN

İslâm öncesi Arap toplumunda ruhların, iyi ve kötü güçlerin önemli bir yeri vardı.⁸⁴ Onlar, bazı kayalarda, ağaçlarda, kuyu, mağara ve benzeri yerlerde insana tesir edecek bazı güçlerin varlığına inanıyorlardı.⁸⁵ Onlara göre ruhlar âleminin faydalı olanlarını melekler ve bazı cinler, kötü ve zararlı olanlarını da şeytanlar ve cinlerin diğer kısmı oluşturuyordu. Cahiliye Arapları cinleri de Allah'a ortak koşarak⁸⁶ onları bir nevi Tanrı sayıyor zararlarından korunmak için onlara tapıyorlardı.⁸⁷ Allah ile cinler arasında bir soy birliği olduğunu ileri sürüyorlardı.⁸⁸⁻⁸⁹

Cinlerin hayır ve şer işlemeye muktedir oldukları, kabileler ve gruplar halinde yaşadığı, birbirleriyle zaman zaman savaştığı, insanları kaçırp öldürebildikleri, insanlarla evlenen cinler olabildiği, bazılarının insanlara yardım ettiği, yılan gibi bazı hayvanların kılığına girebildiği, genellikle تنها, kuytu ve karanlık yerlerde yaşadıkları, bazı insanlara musallat ola-

82 Fâtır, 35/1.

83 Meryem, 19/17.

84 Derveze, İzzet, *Kur'an Cevap Veriyor*, s. 289.

85 Çağatay, Neşet, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 103.

86 En'am, 6/100.

87 Sebe, 34/41.

88 Saffat, 37/158.

89 Cebeci, Lütfullah, *Kur'an'a Göre Melek, Cin, Şeytan*, s. 210.

rak deliliklerine sebep olabildikleri, insanlar gibi yiyip içtikleri cahiliye dönemindeki insanlar içinde kabul edilmekteydi.⁹⁰

Cahiliye dönemi Arapları bir eve yerleştiklerinde veya benzer bir iş yaptıklarında kötülükleri dokunmasın diye cin ve şeytanlar için kurban keserlerdi. Müşrik Araplar cinlere bazen Allah'ın hanımları bazen kızları, bazen de akrabaları olarak bir nevi ilâhlık verirdi.⁹¹ Onlar kendilerini çevreleyen tabiatın insanlarınkinden üstün; fakat özel vasıtalarla kendi hizmetlerine alınabilinen kuvvetlerle dolu olduğuna inanıyorlardı.⁹² İşte bunlar müşriklere göre Allah'ın kızları olan cinlerdi. Onların sevgisini kazanmak, onlara saygı göstermek, ibadet etmek ve böylece şerlerinden emin olmak gerektiğine inanıyorlardı. Cahiliye çağında adamın birisi ıssız bir vadiye yatmak veya bir müddet kalmak isterse, "Ey bu vadinin azizi senin emrinde olan sefihlerden sana sığınıyorum" der, böylece o vadinin efendisi olan cinin kendisini koruyacağına inanırdı.⁹³ Cahiliye döneminde her şairin bir cini olduğuna ve o cinin ona ilham verdiğiğine inanılırdı. Müşrik bir kadının Hz. Peygamber'e; "Ey Muhammed, umarım şeytanın seni terk etmiştir, 2-3 gecedir geldiğini görmüyorum" demiştir.

Bedevisler yeryüzünün, cın diye adlandırdıkları, çoğu zaman görünmeyen, ama hayvan şekilleri altında da tezahür edebilen ruhlarla dolu olduğuna inanırlardı.⁹⁴

*Ben onları (İblis ve soyunu) ne göklerin ve yerin yaratılışına, ne de bizzat kendilerinin yaratılışına şahit tuttum. Ben yoldan çıkaranları yardımcı edinecek değilim.*⁹⁵

*Şu da gerçek ki, insanlardan bazı kimseler, cinlerden bazı kimsele-re sığınurlardı da, onların taşkınlıklarını arttırırlardı.*⁹⁶

90 Çelik, Ali, *age.*, s. 76.

91 Gündüz, Şinasi, "Cahiliye Dönemi Arap Politeizmine Nebatilerin Etkileri", *Dinler Tarihi Araştırmaları*, Sempozyum: 08-09 Kasım, s. 355-378.

92 Babel, August, *Hz. Muhammed ve Arap-İslâm Kültür Dönemi*, s. 27.

93 Razi, Fahreddin, *et-Tefsiru'l Kebir*, C. XXII, s. 178; Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, C. VIII, s. 5400.

94 Rodinson, Maxime, *Hazreti Muhammed*, s. 19.

95 Kehf, 18/51.

96 Cın, 72/6.

Cahiliye Arapları cinlerden korkar ve onların zararlarından korunmak için ilginç yollara başvurlardı. Şu mizahî olay bunun örneğidir: "Bir adam ev yapar, sonra da evi boş bırakırsa bir kurban keserdi. Bu kurbanı kesmesine karşılık cinlerin onun ailesine zarar vermediğine inanırdı. Bu kurbanı cin kurbanı (zebhu'l-cin) denirdi." Bu âdet hadisle yasaklandı.⁹⁷ Bir kısım cahiliye şairlerinin şiirlerinde ve kıssacıların hikâyelerinde geçen *es-sîlât*'ın (*gûl*'un) hayalden ibaret çöl canavarı olduğu dile getirilmektedir. Ayrıca Araplar onun cinlerin dışışı olduğuna ve devamlı çöllerde kaldığına inanmaktadırlar.⁹⁸

Eski Araplarda şairlerin, kendilerine şiir melekesi verdiklerine ve yine kendilerine şiir ilham ettiklerine inandıkları cinleri, şeytanları mevcuttu. Böylece şair ilham kaynağını, irtibat halinde bulunduğu bir cin ile bu dünyanın ötesinde sihirli bir âleme bağlıyor, dolayısıyla kendisi de tabiatüstü bir kuvvetle mücehhez bulunuyordu.⁹⁹ Rivayete göre şair Ubeyd b. el-Abras (ö. 554) daha önceleri şair değildi. O uykuda iken bir şeytan ona bir yumak saç getirdi, onu ağzına attı ve sonra da şöyle dedi: "Kalk!" O da kalktı ve o andan itibaren şiir söylemeye başladı. Benzer şekilde Kuseyyir (ö. 723), bir yolculuğunda yanına gelen ve onun kârisi olduğunu söyleyen bir cin vasıtasıyla şiir söylemeye başladığını anlatmıştır.¹⁰⁰ Şairin cini etrafında dolaşmaya başladığında şiir sanatındaki kabiliyeti o zaman ortaya çıktığını ve onlara faydalı olabilecek şairlerden bahsettiklerine inanırlardı. Yine onlar, şiirlerini bu şairlerin isimleri ile söylerlerdi. Meselâ; Hutay'e'nin (ö. 678) kasidesinin ilk beytini meçhul bir genç söylemiştir. Bununla ilgili olarak "Bu Hutay'e'nin değil mi?" diye sorulduğunda "Evet. Ben onun cininin sahibiyim" demiştir.¹⁰¹ Kendisine ilham veren şeytanının olduğu ileri sürülen şairlerin ilki İmru'l-Kays'tır.¹⁰² Yine bu

97 Bkz. İbn Manzur, *age.*, C. XIII, s. 97, 17.

98 Bkz. el-Mes'udî, el-Huseyn b. Ali, *Murûcu'z-Zeheb*, s. 155-157; Çelik, Ali, "Asr-ı Saadet'te Halk İnançları", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm*, s. 373-377; Çelebi, İlyas, "Gül" md., *DİA.*, C. XIV, s. 177.

99 Nihad, M. Çetin, *Eski Arap Şiiri*, s. 12-13.

100 Bedevi, Abdurrahman, *Drasatu'l- Musteşrikîn*, s. 238-239; Nihad, M. Çetin, *Eski Arap Şiiri*, s. 12.

101 Bedevi, Abdurrahman, *age.*, 239-240; Nihad, M. Çetin, *age.*, s. 12.

102 er-Raflî, Mustafa Sadık, *Tarihü Adabî'l-'Arab*, C. III, s. 59.

konu ile ilgili olarak Ebu'l-'Alâ el-Ma'arrî'nin (ö.1057) Basra'da arkadaşı Hüseyin Ahmet en-Nüktî'ye yazmış olduğu mektup zikredilebilir. Mektupta el-Ma'arrî şöyle diyor: "Araplarca her şairin, kendi dilinde şiir söyleyen birer şeytanı olduğu bilinmektedir." Buna şu beyitler şüphesiz güzel misaldir:

*Yaşım her ne kadar küçük ve gözden de irak olsam, şeytanım cinlerin reidsidir ve beni şiir sahasında her türlü sanata ulaştırır.*¹⁰³

Kur'an, cinler hakkında şunları söyler:

*Cinleri de (insandan) daha evvel kavurucu (dumansız) ateşten yarattık.*¹⁰⁴

*Ben cinleri ve insanları sadece bana ibadet etsinler diye yarattım.*¹⁰⁵

*Ey cinler ve insanlar topluluğu! İçinizden, size ayetlerini anlatan ve şu gününüzle (Kıyamet Günü) yüz yüze geleceğiniz hususunda sizi uyaran resuller gelmedi mi?...*¹⁰⁶

*Doğrusu insanlardan bazı erkekler, cinlerden bazı erkeklere sığınıyorlardı da onların kibir ve azgınlıklarını arttırıyorlardı.*¹⁰⁷

Âyetten; insanlarda olduğu gibi cinlere de kendi aralarından peygamberler gönderildiğini, ilâhî yasalar açıklanarak anlatıldığını öğreniyoruz. Kur'an, cin toplulukları tarafından dinlenmiş ve izlenmiştir.

*Bir zamanlar cinlerden bir grubu, Kur'an'ı dinlemeleri için sana (Hz. Muhammed'e) yöneltmiştik. Ona geldiklerinde birbirlerine: Susun dinleyin, dediler. Kur'an'ın okunması bitirilince de uyarıcılar olarak kendi toplumlarına döndüler ve şöyle dediler: Ey kavmimiz! Biz Musa'dan sonra indirilen, kendinden öncekini doğrulayan, gerçeğe ve doğru yola götüren bir Kitap dinledik. Allah'ın davetçisine uyun ve ona inanın ki Allah günahlarınızdan bir kısmını bağışlasın ve sizi azaptan korusun.*¹⁰⁸

103 Bedevî, Abdurrahman, *Dirasatu'l- Musteşrîkîn*, s. 243.

104 Hicr, 15/27.

105 Zariyat, 51/56.

106 En'am, 6/130.

107 Cın, 72/6.

108 Ahkâf, 46/29-31.

Hız. Peygamber cinleri gözleri ile görmemiş, onların Kur'an'ı dinledikleri Cenab-ı Allah tarafından ona vahiy ile bildirilmiştir.

*De ki: Cinlerden bir topluluğun dinleyip şunu söyledikleri bana vahyolundu: Gerçekten biz, hayranlık verici bir Kur'an dinledik.*¹⁰⁹

*Doğrusu bizlerden (cinlerden) iyi olanlar var, olmayanlar da var, çeşit çeşit yollara ayrılmıştır.*¹¹⁰

*Bizden (cinlerden) Allah'a teslim olanlar da var, hak yoldan sapanlar da var. Allah'a teslim olanlar doğruyu ve hayrı aramışlardır.*¹¹¹

Kur'an'ın açıkladığı gibi cinler iki kısımdır. Bir bölümü iyi, ahlâklı, hayırlıdır ki onlar Cenâb-ı Allah'a iman etmişlerdir. Bir kısmı da isyankâr, kötülüğün ve fenalığın kaynağıdır ki; insanları saptıran, aldatan, vesvese veren, iman etmemiş şeytan denilen âsî kullardır.¹¹²

Kur'an'da cinler hakkında daha ayrıntılı bir açıklama olmamasının sebep olduğu bilgi eksikliği; insanlardaki bilinmeyen, çözülemeyen sırlara olan aşırı merakı kötüye kullanılarak, cinler ile iletişim sağladığını iddia eden birtakım kimselerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Cinler ile bağlantı kurarak büyü yapmak, bilinmeyeni ve geleceği haber vermek iddiası ile oluşan cincilik, günümüzde de çok kazanç sağlayan bir sektör haline gelmiştir.

4.2.3. Büyü-Büyücülük

Eski Arap toplumunda bugün de olduğu gibi, daha ziyade kadınlar büyüculük ile meşgul oluyor, okuyup üfleyerek iplere düğüm bağlıyorlardı. Buna kara büyü de deniliyordu. Bu büyücüler kadın ile kocanın arasını açıyor, etki altına aldıkları insanları yönlendirerek, onlara türlü zararlar veriyorlardı.¹¹³

Kur'an; büyü satıp onunla çıkar sağlayan kimseler olduğunu, kadın ile kocanın arasını açacak büyüler yapıldığını;

109 Cin, 72/1.

110 Cin, 72/11.

111 Cin, 72/14.

112 Nas, 114/1-6.

113 Baydar, Ahmet, *Kur'an Açısından Korku ve Büyü*, s. 128.

ancak Allah'ın izni olmadıkça büyü ile kimseye zarar verilemeyeceğini açıklamaktadır. Büyünün tesirinde kalınsa bile büyücülük ile uğraşanlardan yardım istemek, ancak onların hazırladıkları tuzaklara düşülmesine, parasal kayıplara uğranılmasına sebep olur... “*Düğümlere üfleyen büyücü kadınların kötülüğünden, kıskandığı zaman hasetçinin kötülüğünden Allah'a sığınırım.*”¹¹⁴

Süleyman'ın mülk ve saltanatı konusunda onlar, şeytanların uydurdukları sözlere uydular. Oysa Süleyman (büyü yaparak) küfre sapmamıştı. Fakat o şeytanlar küfre sapmıştı; insanlara büyüyu öğretiyorlardı. Ve Babil'de Hârut ve Mârut adlı iki melek üzerine indirileni de halka öğretiyorlardı. O iki melek ise : ‘Biz, ancak bir imtihan aracıyız, küfre sapma’ demedikçe hiç kimseye bir şey öğretmiyorlardı. İnsanlar o büyücülerden erkeklerle eşinin arasını açacak şeyleri öğreniyorlardı. Ancak, Allah'ın izni olmadıkça büyü ile kimseye zarar veremezlerdi. Onlar kendilerine zarar vereni, yarar vermeyeni öğreniyorlardı. Yemin olsun ki, büyüyu satıp onunla çıkar sağlayanın, ahirette hiçbir nasibi olmayacağını çok iyi biliyorlardı. Vicdanlarını sattıkları şey ne kötüdür, keşke bunu bilselerdi!’¹¹⁵

*De ki: Sığınırım ben, karanlığı yarıp sabahı ortaya çıkaran Rabbe, yarattıklarının kötülüğünden (şerrinden). Karanlık bastığı zaman gecenin kötülüğünden, düğümlere üfleyen büyücü kadınların kötülüğünden, kıskandığı zaman hasetçinin kötülüğünden.*¹¹⁶

Karanlıklardan, büyücülerden, hasetçilerden ve her türlü varlığın kötülüğünden (şerrinden) Allah'a sığınılması emredildiği için, Kur'an'ın bu son iki süresine Sığındırıcı sûreler denmektedir. Âyette bahsedilen düğümlere üflemekle meydana getirilen ve kaçınılması gereken bir şer olarak sunulan sihrî; ya bakışlarıyla ve sözleriyle büyüleyen, insanı işinden gücünden alıkoyan, işveleriyle ve aşk oyunları ile onun zihnini zayıflatan kadınlara, ya da insan kendilerine sarıldığında zihnini ve ruhunu yaralayıp sonunda yıkıma götüren hevesler ve istekler olarak yorumlayanlar vardır.¹¹⁷

114 Felâk, 113/4.

115 Bakara, 2/102.

116 Felâk, 113/1-5.

117 Baljon, J. M. S., *Kur'an Yorumunda Çağdaş Yönelimler*, s. 38.

4.2.4. Fal ve Kehanet

Kehaneti, en yalın anlamıyla, duyu dışı bir sezgi yoluyla, doğrudan doğruya geleceğin bilinmesi olarak tanımlayabiliriz. Kehanet olgusuna en ilkel kabile kültürlerinden en gelişmiş uygarlıklara kadar her toplumda rastlamak mümkündür. Çünkü bu olgu biz insan şuuruna özgü bir yeteneğin eseridir ve bazı insanlarda doğuştan mevcut olmakla beraber aslında hepimizin içinde saklı durmaktadır. Nitekim hemen hepimiz yaşamlarımızda en azından birkaç kez geleceğe ait sezgiler ya da rüyalarımızın gerçekleşmesi gibi -gerek kendimizde, gerekse çevremizde- olaylara rastlamışızdır.

Günümüzde bile gelecekte nelerin olacağı birey, toplum ve dünya insanlığı olarak herkesin ilgi duyduğu, merak ettiği bir konudur. Kehanete duyulan ilginin temelinde, insanın geleceğe karşı zayıf ve bilinçsiz durumda bulunmasından ötürü, yaşama karşı daha bilgili olarak direnebilme, kendini emniyete alma, arzularının gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini öğrenme, aşırı derecede eş koşulan hedeflerin gerçekleşmesi durumunda hayal kırıklıkları yaşamama ve kaderinin ne olduğunu bilme isteği yatmaktadır.¹¹⁸

Kâhinlik ve falcılığın cahiliye Araplarının zihinlerinde, ruhsal psikolojik problemlerinde önemli bir yeri ve etkisi vardı. Araplar özellikle kâhinlere saygı ve takdirle bakıyorlardı.¹¹⁹ Kâhinlerin her şeye kâdir olduklarına inandıklarından her işte onlara başvururlardı. Aralarında çıkan anlaşmazlıklarda onların aracılığına ve verecekleri kararlara önem verirler, hasta oldukları zaman tavsiyelerine uyarlardı. Düş gördüklerinde onlara yorumlattırır, gelecekte başlarına ne geleceğini onlardan öğrenmek isterlerdi. Bu sebeple kâhinler toplumda ruhanî başkanları temsil ediyorlardı.¹²⁰ Şairlerin gücü, yalnız söz sanatındaki ustalıklarından değil, aynı zamanda kâhinlik niteliğini taşımalarından geliyordu. Arap toplumunda çok eskilerden beri şairlerin kendileriyle ilişki kurduğu, bilgi ve il-

118 http://www.kelebek.org/fal_ve_kehanet.htm (05.01.2006).

119 Derveze, İzzet, *age.*, s. 267

120 Çağatay, Neşet, *age.*, s. 144.

ham aldığı bir cine sahip olduğuna inanılıyordu. Şairler de bu inancı canlı tutmaya özen gösteriyorlardı. Örneğin el-Hatay cinlerden bir arkadaşı bulunduğunu; el-Ferazdak gerektiği zaman cini ile görüştüğünü, Kusayyir şiire bir cinin yardımını ile başladığını söylüyordu. Bu inanç hem ilham kaynağını insanüstü sihirli bir âleme bağlayarak şairde doğaüstü güçler bulunduğu zannını güçlendiriyor, hem de bunun sonucu olarak şiirlerinin etki gücünü artırıyor, ona kâhinlik niteliği kazandırıyordu.¹²¹

Araplar kâhinlerin her şeyi bildiklerine ve bu bilgileri onlara ruhların öğrettiklerine inandıkları için cahiliye dönemi Araplarından tanrıya tapanlar kâhinlerin gayba ait bilgileri meleklerden öğrendiklerine, puta tapanların ise putlarda bir takım ruhların mevcut olduğuna, bu ruhların kâhinlere ve puthane bakıcılarına tabiat sırlarını açıklayıp öğrettiklerine inanırlardı. Araplara göre putların içinde cinler bulunur, bu cinler kâhinlerle konuşur ve kâhinlere gökte neler olup biterse haber verirlerdi.¹²²

Bir kimse bir yel girmesinden veya baş ağrısından hasta olsa kâhine gider, kâhin onu efsunla, yani okuyup üfleyerek onu tedavi ederdi. Bir problem hakkında fikri sorulsa remil atarak veya bir ipe düğüm atıp üzerini üfleyerek görüş belirtirdi. Bu şekilde ipi düğümleyerek üförmeye Arapçada " en-Nef-tu fi'l-Akdi" denir. Kimin yaptığı belli olamayan bir hırsızlıkta da kâhine başvurulurdu. Cahiliye Arapları yağmur yağmasını istedikleri zaman toprağa su dökerlerdi. Fakat suyu, ağacın yüksek yerinden dökmesi daha tercihe şâyândı. Zira onlara göre büyücü olağanüstü bir gücün temsilcisiydi. Büyü ve din onlara göre aynı ve ikisi birbirlerinden ayrılmazdı.¹²³

Kur'an kehanet ve falcılıktan, bunların toplumsal zararlarından bahsederek bu davranışları yasaklamıştır.¹²⁴

121 İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 248.

122 Günaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, s. 125.

123 Bkz. Kuzayha, *Fukahe*, s. 111.

124 Bakara, 2/102.

4.2.5. Burçlar

Cahiliye dönemi Araplarının yıldızların hareketleri ve devirleriyle uğraşmaları, onlarla ilgilenmeleri meşhurdur. Onlar yürüyen ve duran yıldızların birçoğunu tanıyorlardı.

*And olsun ki biz, gökte burçlar (yıldız kümeleri) yaptık. Ve onu, bakıp görenler için süsledik.*¹²⁵

*Görmediniz mi Allah yedi göğü ahenkli bir bütün olarak nasıl yarattı? Ay'ı bunlar içinde bir ışık yaptı ve Güneş'i de kandil haline getirdi.*¹²⁶

*Ve nice işaretler! Yıldızlarla da onlar (insanlar), yön ve yol doğrulturlar.*¹²⁷

Yukarıdaki âyetlerden de anlaşıldığı gibi Kur'an'da, pozitif bir ilim olan astronomi (gök bilimi) hakkında birçok bilgiler bulunmakta; yıldızlar, yıldız kümeleri (burçlar), Güneş, Ay gibi gök cisimlerinin özellikleri anlatılmakta, astronominin araştırılıp öğrenilmesi teşvik edilmektedir. Astroloji hakkında ise tek bir âyet bile bulunmamaktadır. Yıldız falı, burç falı gibi cahiliye inanışlarından Kur'an bahsetmez. Vasıtasız bilgileri, bilinmeyi ve geleceği konu alan astroloji, bilinmeyen ve gelecekte haber verme, insan tabiatının gök cisimlerinin etkisi ile oluştuğu iddiasında bulunma, Allah'a ortak koşma (şirk) olarak kabul edilmiştir.

4.2.6. Nazar

Göz, bakma, bakış, fikir, düşünme, mülahaza, niyet, dikkat, iltifat, teveccüh. Arapça asıllı olan bu kelime, Türkçeye geçerken mânâ değişikliğine uğramış ve "ayn/ göz" kelimesi karşılığında kullanılmaya başlanmıştır. Nitekim Araplar, göz değmesi için "isabetül-ayn" tabirini kullanırlar.¹²⁸

Gerek folklor olarak gerekse dinî bir inanç olarak, dünyanın hemen her yerinde milyonlarca insan nazarı tanımakta

¹²⁵ Hicr. 15/16.

¹²⁶ Nuh, 71/15-16.

¹²⁷ Nahl. 16/16.

¹²⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*. "Na.za.ra" md., C. XIII, s. 301.

ve ona inanmaktadır. Nazarla ilgili olayları anlatan haberler de tevâtür derecesine ulaşmaktadır. Nazarın mahiyetinin bilinmemesi, onu inkâr etmeyi gerektirmez. Nitekim mahiyeti henüz anlaşılmamış nice olaylar vardır. “Tabiî hayatta veya zihin hayatında bugünkü ilmi metotlarla açıklanması mümkün olmayan olaylara metapsişik veya parapsikoloji denir.”¹²⁹

Nazar kavramının batıdaki ifadesi “psikokinezi”dir. Nazar olayında iyi niyet ve yoğunlaşmaya göre alıcı ile verici uçlardan geçen bir “ark” oluşmaktadır. Gıpta, övünme, imrenme gibi dostça duygular, hatta ebeveynlerin; çocuklarına sevgisi, nazarın küçük dozda uğratma sebebidir. Nazara uğrayan kişi, çok sık esner ve sıkılır. Asıl uğursuz nazar, “haset” duygusundan gelişir. Bu duyguda, düşmanlık, kin ve intikam mevcuttur. Nazarın dozajında bu haset duygusunun şiddeti çok önemlidir. Haset duygusu ne kadar şiddetli olursa, nazarın gücü de o kadar şiddetli olur.¹³⁰

Öyle anlaşıyor ki göz değmesinin temelinde yatan esas sebep kişinin kıskançlık duygusudur. Ve bu duygunun, baktığı kimseye yansması ve onu te’sir altında bırakmasıdır. Nazar boncuğu takmakla bu kıskançlık dolu bakışların tesirinin azaltılması veya başka yönlerle yansıtılması amaçlanmaktadır.

Cahiliye Arapları arasında nazar değmesi inancı son derece yaygındı. Nazar değmesi konusunda bazı kimseler çok mâhir idiler. Özellikle Beni Esed içinde bu tür kimseler çoktu. Cahiliye döneminde bir kimse hasetlikle ve düşmanlıkla birine bakınca, o, bu bakış sebebiyle hasta olurdu. Onun için, “falana nazar değdi” derlerdi.¹³¹ Bir Arap şirinde şöyle denir: “bir (toplantı) mahal(linde) karşılaşıncı nazar ederek bakışınca, basılan yer ayaklarının altında kayıverir.”¹³²

Âlûsi (ö. 1270/1854)’nin el-Kelbî’den yaptığı bir rivayete göre; Arap asıllı bir kişi, yemek yemeden iki veya üç gün ça-

129 Pazarlı, Osman, *Din Psikolojisi*, s. 202.

130 “Nazarın Bilimsel Yönü”, *Yankı Dergisi*, 5-30 Haziran 1983, Sayı: 635, s. 52.

131 İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, C. XII, 301.

132 Çelîk, Ali, *İslâm’ın Kabul veya Reddettiği Halk İnançları*, s. 193.

dırına çekilir, daha sonra oradan gelip geçen koyun ve deve sürüsüne bakar ve "gördüğüm bu koyun ve deve sürüsünden daha güzelini görmedim" derdi. Bunun üzerine o sürü hastalanır veya yere düşerek helâk olurdu. İşte nazar etmede maharetli olan bu kişiye, Hz. Peygamber'i çekemeyen Mekkeli müşrikler, Hz. Peygamber'e nazar etmesini teklif etmişler, o da bu teklifi kabul etmişti. Allahu Teâlâ da Kalem süresi 51-52. âyetleri ile Resûlünü korumuştur.¹³³

İslâm'da göz değmesi (nazar) vardır. Ancak, nazar boncuğu takmak vs. bâtıl inançlardan sayılmıştır. Hz. Peygamber de nazarlık kullanmayı hoş karşılamamış, bu gibi şeyleri üzerlerine asan kimselerin bey'atlerini kabul etmemiştir.¹³⁴ Diğer taraftan Rasûlullah (sav), "Göz değmesi gerçektir"¹³⁵ buyurmak suretiyle bir mânevî faktöre işaret etmişlerdir.

Müfessirlerin ekseriyeti, "Rabbi onu seçip iyilerden kıldı. Doğrusu inkâr edenler, zikri (Kur'an-ı) içttikleri vakit nerdeyse gözleri ile seni yıkıp devireceklerdi. Bir de durmuşlar, o herhalde bir delidir, diyorlardı"¹³⁶ âyetinde geçen "gözleriyle seni yıkıp devireceklerdi" sözünü "nazar" ile tefsir etmişlerdir.¹³⁷

Kur'an nazardan söz ederken açık ve kesin bir hüküm bildirmemekte, buna karşı hadisler, kesin bir ifadeyle nazarın gerçek olduğunu bildirmekteler. Hz. Âişe (ra)'den rivayet olunduğuna göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuşlardır: "Nazardan Allah'a sığınınız. Çünkü göz (değmesi) gerçektir."¹³⁸

4.2.7. İbadetler

4.2.8. Hac

Kelime anlamı olarak genelde dinlerin kutsal saydıkları yerlere yapılan ziyaretir. Hac ziyareti sadece Müslümanlarca gerçekleştirilen bir olgu değildir. İslâm'dan önce de Mekke'de

133 Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, s. 29-38.

134 Nesâî, *Zinet*, 17; İbn Mâce, *Tıb*, 39.

135 Buhârî, *Tıb*, 36; Müslim, *Selâm*, 41.

136 Kalem, 68/50-51.

137 Yazır, M. Hamdi., *Hak Dini Kur'an Dili*, C. VIII, s. 5305; İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'an'il-Azim*, C. VIII, s. 227.

138 İbn Mâce, *Tıb*, 32; Buhârî, *Tıb*, 36; Müslim, *Selâm*, 41.

Kâbe'ye hac ziyareti yapıldığı gibi, Hristiyanlıkta ve Budizmde de hac ziyaretleri vardır. Hristiyanların 2. yüzyılda Kudüs'ü hac amacıyla ziyaret ettikleri bilinir. 2. Yüzyılda, Havarî Petrus'a adanmış anıtlar üzerinde, hac seyahatlerinin yapıldığına dair yazılar bulunmaktadır. Ortaçağdan kalma birçok hac merkezi de bugün hala Hristiyanlarca ziyaret edilmektedir.

İslâm'daki hac olgusunu irdelemeden önce, haccın İslâm öncesi dönemine çok dikkatli bir şekilde bakmak gerekir. Hz. İbrahim döneminden kaldığı bilinen hac ibadetinin İslâm öncesi dönemde devam ettiği anlaşılmaktadır. Cahiliye devrindeki mevcut haccın ihram, telbiye, tavaf, sa'y, vakfe cemrelerin taşlanması, kurban kesilmesi gibi uygulamaları ihtiva ettiği bilinmektedir.¹³⁹

Cahiliye dönemindeki ihram uygulaması sadece hacla ilgili değildi, putlar için de ihrama girilirdi. Medine'de bazı kimşeler Menat putu için ihrama girer, telbiye getirirlerdi.¹⁴⁰ Yine Medinelilerin deniz tarafında bulunan İsaf ve Naile adlı iki putu için ihrama girdikleri rivayet edilir.¹⁴¹ Cahiliye dönemi Araplarının ihramlıyken hayvan eti ve yağ yemeyerek perhiz yaptıkları kaydedilmektedir. Muhtemelen Hristiyanlıktan aldıkları bu âdeti İslâm ortadan kaldırmıştır.¹⁴²

Yine cahiliye döneminde Araplar ihrama girmeyi bir takım zorluklar eklemişlerdir. İhramlıyken gölgede oturmazlar, evlere kapılardan girmezlerdi ve bunu iyilik sayarlardı.¹⁴³ Elbette bu kurallar Kureyşlilerin dışındakiler için geçerliydi. Kureyşliler ihramlıyken evlerine kapılarından girer çıkarlardı.¹⁴⁴ Kur'an bu uygulamayı gerekli görmemiştir.¹⁴⁵ Cahiliye döneminde Kâbe ihramla tavaf edilir ve hacılar ihramı sadece Kureyşlilerden satın alabilirlerdi. İhram alabilecek parası

139 Sönmezsoy, Selahattin, *Kur'an ve Oryantalistler*, s. 88-89.

140 Buhâri, Hac, 203.

141 Müslim, Hac, 928.

142 A'raf, 7/32; Mâide, 5/95-96.

143 Yazır, M. Hamdi, *Hak Dini Kuran Dili*, C. 1. s. 685; Cılacı, Osman, *İlahî Dinlerde Oruç Hac ve Kurban*, s. 77.

144 Soysaldı, H. M., *Kuran ve Sünnet İşığında İbadet Tarihi*, s. 221.

145 Bakara, 2/189.

olmayanlar Kâbe'yi çıplak tavaf ederlerdi¹⁴⁶ ya da tavaf sırasında kullandıkları giysileri atıp bir daha kullanamazlardı.¹⁴⁷

Arapların ihram kıyafeti Yahudilerin matem giysilerine benzemektedir. Yahudilerin matem süresince yıkanmalarını, turnaklarını kesmemeleri, cinsi münasebetin haram olması, vücudun ihmal edilmesi, hahamların sarındıkları ve omuzlarına attıkları dikişsiz örtü, yalınayak yürümeleri Mekke kültürünün ihram uygulamalarına benzemektedir.¹⁴⁸

Putlar Kureyş açısından insanların kendisine bağlandığı ve uğrunda öldüğü kutsal şey değildi, özel millî mabutları bulunan, öte yandan bir saldırı durumunda insanların savunmaya can attığı ve uğrunda ölmek istediği millî mabutlar da değildi. Gerçekten Kureyş'in putları ve Tanrıları, her şeyden önce servet kaynağıydı ve ekonominin temeliydi. Mekke Arap Tanrılarının ve putlarının merkeziydi. Kabileler oraya hac ziyareti yapar, adak sunar, çevresinde veya yakınında pazar kurar, alım satım yapardı. Böylece Mekke, bütün Arapların aynı zamanda ticarî merkeziydi. Bunun da ötesinde ve hem coğrafi etkenler, hem de Arap kabilelerinin geldiği dinî bir merkez oluşu dolayısıyla, aynı zamanda kuzey, güney, batı ve doğu arasında milletlerarası ticaret yolunda başlıca istasyondu. İşte bu yüzden putlara saldırmak, doğrudan doğruya hac gelirlerine ve onun çevresindeki Arapların mahallî veya milletlerarası ticarî kazançlarına dokunma anlamına gelirdi.

Araplar Mekke'ye hacca giderdi. Çünkü en önemli putları ve en büyük Tanrıları oradaydı. Hatta İsa ve Meryem ikonalarının bile Kâbe'de bulunduğu rivayet edilir.

Her bir kabile, Tanrısı için sembol ve heykel edindiği putunu ziyaret ederdi. En büyük putlar, kutsal özel evlerdeydi. Hac, Mekke ve yakınlarında yapılan ziyaret ve gösterilerden ibaretti. Araplar Kâbe'ye hac yaparlardı. Hacerü'l-Esved'e dokunurlardı. Safa ile Merve arasında sa'y ederlerdi. Safa'da İsaf, Merve'de Naile putları vardı. Telbiye yaparlardı, bazıları telbiye'de şirk koşardı. İbadet-

146 A'raf, 7/31.

147 Buhârî, Hac, 1554.

148 Wensinc, *İA.*, "İhram" md.. C. VII, s. 942-943.

leri isaf için olan Kureyş şöyler derdi: 'Lebbeyk Allahümme Lebbeyk. La şerike leke illa şerikun huve lek. Temlikuhu ve ma-melek. Bundan sonra her kabilenin kendisine özgü telbiye'si oldu. Uzza'ya tapanların telbiye'si şöyleydi: 'Lebbeyk Allahümme Lebbeyk. Lebbeyk ve Sa'deyk. Ma ehabbena ileyk.¹⁴⁹

Aynı şekilde, Araplar Arafat'ta vakfe yapardı. Oradan güneş batmadan ayrılırlar, Müzdefile'ye gelirlerdi. Kureyş Müzdefile'den çıkmazdı. Arafat'ta vakfe yapmazdı. "Biz harem halkıyız, harem dışarı çıkmayız,"¹⁵⁰ derlerdi ve hediyeleri sunarlardı, taşları atarlardı, haram aylara saygı gösterirlerdi. Ezd ise, Mekke'de hac yapardı, her yerde insanlarla birlikte hareket ederlerdi ama başlarını tıraş etmezlerdi. Bunları bitirince, tanrıları Menat'a gelirler, onun yanında başlarını tıraş ederlerdi. Onun yanında dururlardı. Haclarının ancak böylece tam olacağını düşünürlerdi.¹⁵¹

O dönemdeki cahiliye inanışlarına göre insanların başlarını tıraş etmemelerinden yola çıkarak, Kur'an'ın Bakara 196. aâetine bakarsak, Kur'an'da müşriklerin önceki inançlarının da kullanıldığını görürüz:

*Hacca ve umreyi Allah için tam yapın. Eğer (bunlardan) alıkonursanız kolayınıza gelen kurbanı gönderin. Kurbanı, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin.*¹⁵²

"Kureyş, Uzza'yı ziyaret eder, ona hediyeler sunar, kurbanlarla onun yanında ibadet yapardı. Kudaa, Lahm, Cuzam, ve Suriyeliler, Ukaysır'a hac yapar, onun yanında başlarını tıraş ederdi. Mezhic, Yegus hac yapar, Tay ise Fils'e tapar ve hediye sunardı. Kureyş'in yararlandığı hac gelirlerinin bir parçası olan hediyeler iki bölümdü: Allah'a ayrılanlar ve Tanrılarına ayrılanlar. Kur'an bu hediyelerden söz eder. "Kendi zanlarına göre, bu Allah'ındır, bu da putlarımızdır, diyerek Allah'ın yarattığı hayvanlar ve ekinlerden pay ayırdılar. Putları için ayır-

149 Sönmezsoy, Selahattin, *Kur'an ve Oryantalistler*, s. 88; Ateş, Ali Osman, *İslâm'a Göre Cahiliye Örf ve Âdetleri*, s. 143.

150 İbn İshak, *Siretü İbn İshak*, s. 100.

151 Cabiri, M. Abid, *age.*, s. 180.

152 Bakara, 2/196.

dıkları, Allah için verilmez, ama Allah için ayırdıkları putlara verildi. Ne kötü hüküm veriyorlardı.”¹⁵³ Bunun anlamı şudur: Allah'a da Tanrılarına da pay ayırırlardı. Ancak Allah'a ayrılan pay sonuçta yine tanrılarına giderdi. Sunulduktan sonra bu hediyelerde tasarruf imkânı doğması için bunun zorunlu olduğu anlaşıyor. Çünkü Tanrılarına dönmek suretiyle putun hizmetini yürütenlerin mülkü oluyordu.

Arapların Mekke'deki Tanrılarına hediyeleri, zekât'a benzeyen belli payları bulunan hediyelerdi. Ayrıca, altın gümüş vb. gönüllü sunulan başka hediyeler de vardı. Hiç kuşkusuz bu hediyelerden ilk yararlanan, başlarında Kâbe'nin yer aldığı put evlerinin işlerini yürütenlerdi. Öyleyse putlar Mekke halkının rızık kaynağıydı. Dolayısıyla onları savunmak bu rızık'ı savunmaktı. Taif halkı da Mekke halkı gibiydi. Arapların saygı gösterdiği putlardan biri de Menat idi. Taifte bulunuyordu. Hediyelerinden Sakif kabilesi yararlanırdı. Bu hediyelerin önemini gösteren biri şudur: Sakif kabilesi, Mekke'nin fethinden sonra Hz. Peygamber Taif'i kuşattığında şöyle dedi: “Bize bir yıl daha tanrılarımıza hediye sunulması için süre ver. Onlara sunulan hediyeleri aldıktan sonra mülkiyetimize geçirir, sonra Müslüman oluruz.”

*Sizden her kim hasta olursa yahut başından bir rahatsızlığı varsa, oruç veya sadaka veya kurban olmak üzere fideye gerekir. (Hac yolculuğu için) emin olduğunuz vakit kim hac günlerine kadar umre ile faydalanmak isterse, kolayına gelen bir kurban kesmek gerekir. Kurban kesmeyen kimse hac günlerinde üç, memleketine döndüğü zaman yedi olmak üzere oruç tutar ki, hepsi tam on gündür. Bu söylenenler, ailesi Mescid-i Haram civarında oturmayanlar içindir. Allah'tan korkun. Biliniz ki Allah'ın vereceği ceza ağırdır.*¹⁵⁴

Aşağıdaki âyete Kur'an'ın evrenselliği anlayışıyla baktığımızda herhangi bir yoruma gerek yoktur:

*İnsanlar arasında hacca ilân et ki, gerek yaya olarak, gerekse nice uzak yoldan gelen argun develer üzerinde sana gelsinler.*¹⁵⁵

153 En'am, 6/136.

154 Bakara, 2/196.

155 Hac, 22/27.

Cahiliye Araplarına göre hac, yalnızca dinî bir esas değildi, ayrıca çok önemli ticarî bir dönemdi. Hacda ticaret işleri ile ibadet işleri birbirine girmişti. Böylece Zilhicce ayında hac yapılırken, insanlar ilgili yerlere giderlerdi.

İslâm öncesi Arap toplumunun hac uygulamasıyla İslâm'daki hac uygulamasını karşılaştırdığımızda, uygulamadaki şirk unsurlarının temizlenmesinin dışında ciddi bir değişikliğin yapılmadığını görmekteyiz. Gelenekteki tarihsel uygulama büyük ölçüde muhafaza edilmiş ve Kur'an'ın öngördüğü hac ibadeti bu uygulama üzerine bina edilmiştir.¹⁵⁶

4.2.9. Umre

Umre: Sözlükte ziyaret mânâsındadır. Dinî bakımdan ihram, tavaf, sa'y, sonra da tıraş olmak veya saçları kısaltmaktan ibaret olan özel bir ziyarettir. Umre, küçük bir hac demektir ki, ihram şartı, tavaf ve sa'y rükünleri, tıraş olmak veya saçları kısaltmak vacibidir. Demek ki bunun hacdan mahiyet itibariyle farkı; vakfe rükünün bulunmaması, sa'y'in rükün olmasıdır. Hüküm itibariyle farkı da, hac farzdır; umre ise farz değil, nafile bir ibadettir.

Cahiliye devrinde umre ile haccın, hac aylarında birlikte yapılması caiz değildi. Bu âyet, bunların meşru olduğunu açıklamak için nazil olmuş ve şükranesi olmak üzere kurbanı da vacip kılınmıştır.

Cahiliye devrinde Araplar, hac aylarında umre yapmayı, yeryüzünde en büyük günahlardan sayarlardı. Bunlar, Muharrem ayındaki hürmeti de Safer ayına nakleder ve; devenin arkasındaki yara iyi olur, hacıların ayak izleri silinir, Safer ayı da çıkarsa artık umre yapmak işte o zaman helâl olur, derlerdi. Hz. Peygamber sahabelerle beraber (Zilhicce'nin) dördüncü gecesi sabahında hac niyetiyle telbiye ederek (Mekke'ye) gelmişlerdi. Rasûlullah, sahabelere haclarını umreye çevirmelelerini ve (tavaf, say, tıraşla) ihramdan çıkmalarını emretti. Hac aylarında umre ile emredilmeleri (bu aylarda umre yapmayı

156 Pak, Zekerîya, "Kur'an'ın Tarihselliği ve İbadetlerde Tarihsellik", *Dini Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 22, s. 105-122.

büyük günah zannettikleri için) sahabelere ağır geldi. Bunun üzerine: Ey Allah'ın Resûlü! Bununla ihramın bütün yasaklarından kurtulduk mu? diye sordular. Hz. Peygamber cevaben: "Evet, ihramın bütün yasaklarından kurtuldunuz" buyurdu.¹⁵⁷

Kur'an'ın birçok âyetinde hac ibadetinin önemi, hacda uyulması gereken hususlar, meşâir dediğimiz ziyaret yerleri ve bu yerlerde yapılacak ibadetler anlatılmaktadır. Bu âyeti kerimelerden bazıları:

Doğrusu insanlar için konulan ilk mabed, şüphesiz ki Mekke'de bulunan çok mübarek ve bütün âlemlere hidayet olan Beyt'dir.

*Orada açık alâmetlerle İbrahim'in makamı vardır. Kim oraya girerse taarruzdan emin olur. Azık ve binek bakımından yoluna gücü yeten her kimsenin o Beyt'i haccetmesi, insanlar üzerinde Allah'ın hakkıdır, farzdır. Kim bu farzı tanımazsa, herhalde Allah'ın ihtiyacı yok, o bütün âlemlerden müstağnidir.*¹⁵⁸

*Amma o küfre varıp da Allah yolundan ve Mescid-i Haram'dan Mu-kim ve misâfirlere eşit olmak üzere bütün insanlar için (kıble ve ibadethane) yaptığımız Mescid-i Haram'dan alıkoymakta ve geri çevirmekte olanlar elbette azab göreceklerdir." Her kim, Mescid-i Haram'da, zulümle haktan sapmak isterse ona acıklı bir azab tat-tıracağız.*¹⁵⁹

Hatırla o zamanı ki, biz Kâbe'nin yerini İbrahim'e beyan etmiş ve ona: "Bana hiç bir şeyi ortak koşma. Beytimi de tavaf edenler için, orada oturanlar, ruku ve secdeye varanlar için iyice temizle." diye vahiy etmiştik.

*Bütün insanlara hacı ilân et; gerek yaya olarak, gerek her uzak yoldan binek üzerinde senin huzuruna gelsinler.*¹⁶⁰

Tâ ki kendilerine ait menfaatlere şahit olsunlar ve Allah'ın ken-dilerine nızık olarak verdiği dört ayaklı hayvanlar (kurbanlıklar) üzerine belirli günlerde (kurban kesme günlerinde) Allah'ın adını ansınlar. İşte bu kurbanlıklardan yiyin ve sıkıntı içindeki fakirleri de doyurun. Sonra kirlerini (saç ve tırnaklarını) atsınlar, adakları-

157 Müslim, Hac, 1309.

158 Âl-i İmran, 3/96-97.

159 Hac, 52/25.

160 Hac, 52/27.

nı yerine getirsinler ve o kadûn olan Beyti, Kâbe"yi tavaf etsinler. İşte bu işleri yapsınlar. Kim, Allah'ın korunmasını emrettiği şeylere hürmet ederse, bu Rabbi katında kendisi için mutlak hayırdır. Size (mâide sûresinde beyan edilip) okunanlar müstesna olmak üzere, bütün davarlar size helâl kılındı. O halde pis putlardan kaçının, yalan sözden sakının. Allah için hâlis Müslümanlar, o'na ortak koşmayanlar olun. Her kim Allah'a ortak koşarsa, sanki o gökten düşmüş de kendisini kuşlar kapışıyor veya rüzgâr onu uzak bir yere düşürüyor gibidir.¹⁶¹

Hacca da, umreyi de Allah için farz ve sünnetleriyle tam yapın. Eğer herhangi bir sebeple bunlardan alıkonulursanız kurbandan (deve, sığır ve davardan) sizin için hangisi kolaysa o vacip olur ve kurban mahalli olan Mina'ya varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. İçinizden hasta veya başından eziyetli olup bundan ötürü tıraş olan kimseye üç gün oruç, ya altı fakire birer fitre sadaka yahut bir kurban kesmekle fidye vermek vacip olur. Hastalık ve yol tehlikesi gibi engellerden emin olduğunuz vakitte, kim umresini bitirip ondan faydalanarak hacca yaparsa, kolayına gelen bir kurban kesmek vacip olur. Fakat kesecek kurban bulamazsa veya buna gücü yetmezse, ona hac günlerinde üç gün, vatanına döndüğü zaman yedi günkü, tam on gün oruç tutmak vacip olur. Bu hüküm, ailesi Mescid-i Haram civarında oturmayanlar içindir. Allah'ın azabı cidden çok şiddetlidir.¹⁶²

Hac, bilinen (şevval, zilkade ve zilhiccenin ilk on gününden ibaret olan) aylardır. İşte kim o aylarda hacca, ihrama girerek kendisine farz yaparsa artık hacda kadına yaklaşmak, günah yapmak ve kavgaya etmek yoktur. Siz ne hayır yaparsanız Allah onu bilir. Bir de (hac yahut âhiret için) azık edinin. Muhakkak ki, azığın hayırlısı takvadır ve ey akli tam olanlar benden korkun.¹⁶³

Buraya aldığımız âyet-i kerimeler, Kâbe-i Muazzama'nın yerinin belirlenmesini, putlardan ve her türlü kirlî şeylerden temiz tutulmasını, haccın farz oluşunu, haccın yapılacağı mekânları ve haccın zamanını belirtmektedir.

161 Hac, 52/ 25-31.

162 Bakara, 2/196.

163 Bakara, 2/197.

Ayrıca Rasûlullah (sav)'ın hadisleri de bu konuyu ayrıntılarıyla açıklamaktadır. Özellikle Rasûlullah (sav)'ın veda hac-cı, Kur'an'ın değişik sûre ve âyetlerinde anlatılan hac ibadeti-nin canlı yaşama biçimidir.

İbn Ömer (ra) şöyle haber vermiştir:

Bir kimse Rasûlullah (as)'a, ihrama giren kişi ne gibi elbi-se giyebilir? diye sordu. Hz. Peygamber, "gömlek, sarık, kilot, bornoz, mest giymeyin. Ancak biriniz ayakkabı bulamazsa o zaman mest giysin. Ama mestleri topuktan aşağısından kes-sin. Zağferan yahut vers (alaçehri) ile boyanmış olan bir şey giymeyiniz," buyurmuştur.¹⁶⁴

İbn Abbas (ra) şöyle haber vermiştir: Hz. Peygamber Medi-ne halkı için Zu'l- Huleyfe'yi, Şamlılar (Mısır, Mağrib) için Cuh-fe'yi, Necd halkı için Karnu'l-Menâzil mevkiini, Yemenliler için Yelemlem'i (ihrama girmek için) mikat yerleri olarak belirledi. Bunlar, hac ve umre yapmak isteyen bu memleketler halkı ile diğer memleketlerden yolları bu mevkilere uğrayan kimselerin mikatlarıdır. Bunlardan başka, bu mikatlarla, Mekke arasın-daki yerlerde yaşayanlar da bulundukları yerden ihrama gi-rer. Hatta Mekke halkı, Mekke'den ihrama girer.¹⁶⁵

İbn Ömer'in (ra) bildirdiğine göre: Rasûlullah (as): "Medine halkı Zu'l-Huleyfe, Şam'dan gelenler Cuhfe, Necd'den gelenler Karn'dan (itibaren) ihrama girer ve telbiye ederler," buyurmuş-tur. Abdullah, Resûlullah'ın: "Ve Yemen ahalisi de, Yelemlem'de ihrama girsin" buyurduğu bana ulaştı, demiştir.¹⁶⁶

Hz. Aişe (rah) şöyle haber vermiştir: "Ben Resûlullah'ı (as) ihrama girerken, ihramı içinde, bir de ihramı çıkarıp Kâbe'yi tavaf etmesinden önce, güzel koku ile kokulandırırdım."

Ebu Hureyre (ra) şöyle haber vermiştir: Ebu Bekir Sıddık Resûlullah'ın kendisini hac emîri tayin ettiği, Veda Haccı'n-dan bir sene önceki hac'da, kurban bayramının birinci günün-de, insanlar arasında: "(Artık) bu yıldan sonra hiçbir müşrik

164 Müslim, Hac, 2012.

165 Müslim, Hac, 2022.

166 Müslim, Hac, 2024.

hac etmesin ve hiçbir çıplak da Beyt'i tavaf etmesin" diye ilân eden birçok münadi ile birlikte beni de göndermişti.¹⁶⁷

Hız. Peygamber'in hac uygulamalarına baktığımızda örfi uygulamaların büyük bir kısmını şirk unsurlarından temizleyerek devam ettirdiğini görmekteyiz. Hac, cahiliye toplumu için dini birtakım ritüellerden öte ticarî faaliyet idi. Bu sebeple de ihram uygulaması, mikat uygulaması, oralandaki insanların da para kazanma amacına yardımcı olduğu anlamları çağrıştırmaktadır.

4.2.10. Zekât

Cahiliye döneminde zekât ve sadaka bilinen kavramlardı.¹⁶⁸ Cahiliye şiirlerinde işlenen iki önemli temadan biri cömertlik, diğeri de cesaretti. Bunlardan ilki, cömert davranma, gerektiğinde malını sarf etme; ikincisi de kahramanlıkta bulunma, yerinde hayatını dahi istihkar etme mânâlarına gelir. Bu iki önemli dinamik, daha sonra Müslümanlık tarafından da kullanılmış; bunlardan biri, münfikîn=infak edenler -ki, Kur'an daha ikinci sürede, "*Kendilerine ihsan ettiğimiz nimetlerden infak ederler*"¹⁶⁹ buyurur- cemaatinin oluşmasına; diğeri de mücahidin=dinin i'lası için canını ortaya koyanlar sınıfının meydana gelmesine dönüşmüştür.

Yine o dönemde şiirlerde salih amel fikrine atıfta bulunan pek çok şair vardır. Bunlardan biri de İmrü'l-Kays'tır.

*Her şey zeval bulur, fakat Rabbi ve salih ameller hariç.*¹⁷⁰

*Şayet mahlûkat ölürse bil ki Allah ve salih ameller bâki kalır.*¹⁷¹

*Aziğa ihtiyacın olduğunda, salih amel gibisini bulamazsın.*¹⁷²

Görüldüğü gibi, cahiliye döneminde Salih amel fikri bulunmaktadır. Bu ameller içinde gusûl, cuma günü yapılan haftalık ibadet, yıllık yapılan ibadet, hac, kurban, adak, oruç

167 Müslim, Hac, 2401.

168 Soysaldı, H. Mehmet, *Kur'an ve Sünnet Işığında İbadet Tarihi*, s. 138.

169 Bakara, 2/3.

170 *Şerhu Divanı İmrü'l-Kays*, s. 259.

171 *Şerhu Divanı İmrü'l-Kays*, s. 416.

172 İbn Mukbil, Temim İbn Ubeyd, *Divanı İbn Mukbil*, s. 150.

vb. ibadetler görülmekte olup, bunlar Salih ameller olarak kabul edilmekteydi.¹⁷³ Sayılan bu salih amelleri Kur'an'da da bulmamız mümkündür.

Efendimiz (sav), cahiliye'de verilen sadakaların, yapılan iyiliklerin sevabının olup olmadığını soran bir sahabeye, "*Sen ne ile Müslüman olduğunu zannediyorsun?*" buyururlar.

İşte bu çerçeve içinde, eğer cahiliye döneminde her şeyi kuşatan, Allah bilmezlik düşüncesi içinde icra edilen hayırlar bile bu kadar kıymetli ve Efendimiz'in (sav) ifadesiyle kişinin İslâm'a girmesine vesile oluyorsa, bu anlatılanlardan iyilik, sadaka, zekât gibi unsurların cahiliye döneminin de âdetleri olduğu sonucu çıkıyor.

4.2.11. Namaz

İslâm'daki namaz ibadetinin cahiliye döneminde Araplar tarafından bilinen ve Kâbe'de yapılagelen bir ibadet şekli olduğunu rivayetlerden anlıyoruz. Kur'an'da da "*es-salât*" şeklinde marife (bilinen) bir kelime olarak zikredilmesi bunu ortaya koyuyor. Namazın Hz. İbrahim'den beri devam ettiği, vakitli olmasa da Arapların bir şekilde namaz kıldığı rivayet edilir. Kâbe ve çevresine Mescid-i Haram denilmesi, mescidin de secde edilen yer anlamına gelmesi, burada secdeli namaz kılındığının kanıtı olarak gösterilebilir. Müşriklerin kendilerine göre birtakım hareketlerle namaz kıldıklarını Kur'an bize haber vermektedir.

"Onların Kâbe'deki namazları sadece ısıklık çalmak ve el çırp-maktan başka bir şey değildir, inkârınıza karşılık olarak azabı tadın."¹⁷⁴ Bu âyetin nüzul sebebini Vahidi İbn Ömer'den şöyle rivayet eder: "Müşrikler Kâbe'yi tavaf ederler, ellerini çırp-ırlar, ısıklık çalarlar ve yanaklarını yere koyarlardı, derken bu âyet nazil oldu."¹⁷⁵ Cahiliye dönemi Araplarının bu şekil namazları yanı sıra o dönemde Hanif olarak tarif edilen inançlı insanların da namaz kıldıkları rivayet edilmektedir.¹⁷⁶

173 Dumlu, Ömer, *Kur'an-ı Kerim'de Salah Meselesi*, s. 26.

174 Enfal, 8/35.

175 el-Vahidi, *Esbabu'n-Nüzul*, s. 193

176 Soysaldı, H. Mehmet, *Kur'an ve Sünnet Işığında İbadet Tarihi*, s. 30.

İzutsu bu beyitte geçen salât kelimesini şöyle yorumlar: "Cahiliye döneminde bilinen bu maddi "salât" İslâm'ın "salât"ından başkadır. Fakat şekil ve yapı aynıdır. Aradaki tek fark ise orada kible, mukaddes Kâbe yerine İran imparatorudur ve Allah'a tapınma yerine krala tapınma vardır."¹⁷⁷

Yine Lisanu'l-Arab'da şöyle denir: "salât" dua manasındadır. Bir hadis-i şerifte Hz. peygamber şöyle der; "sizden biriniz yemeğe çağrıldığınızda ona icabet etsin. Eğer oruçlu değilse yesin, oruçlu ise dua etsin" sonra "salât, yemek veren için bereket ve hayırdır"¹⁷⁸ dedi.

"Salvanu" kelimesi hakkında Cevalî bu kelimenin İbrani dilinde Yahudi kilisesi manasına geldiğini, aslının "saluta" olduğunu söyler.¹⁷⁹

Maxime Rodinson'un Doğu Hristiyanları'nın kendi ibadetlerine "salât" dediklerini, İslâm'daki namazın da Doğu Hristiyanları'nın bu âyinlerinden esinlenerek tanzim edildiğini iddia eder. M. Rodinson namaz ibadetinin Hristiyanlık'ta emredildiğini ve Doğu Hristiyanları'nın bunu uyguladıklarını haber vermektedir.¹⁸⁰

A. J. Wensinck de "Salât" kelimesinin daha önceki dillerde de mevcut olduğunu söylemekte ve namazla Yahudi ve Hristiyanların dini âyinleri arasındaki benzerliklerle ilgili tespitlerde bulunmaktadır. Wensinck'in kaydettiğine göre Aramice *salota* kelimesinin isticakı çok açıktır, kökü olan "salle" Arami dilinde katlamak, bükme mânâsına gelir. *Salota* bir mas-tar ismidir. "Katlamak" vb. fiillere delâlet eder. Çeşitli Arami lehçelerinde namaz gibi âyin şeklindeki dua mânâsında kullanılmıştır. Hiç olmazsa Süryani dilinde genellikle *Ba'uta* denilen ferdi ve serbest dua mânâsına gelebilir.¹⁸¹

Goldziher de namaz müessesesinin cahiliye devrinde mevcut olmadığını, "salât" ıstılahının Hristiyanlık'tan alınma

177 İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 141.

178 İbnî Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, C. XVI, s. 465.

179 es-Suyûtî, İmam Celâleddin, *el-İtkân fî Ulum'il-Kur'an*, C. 1, s. 372.

180 Rodinson, Maxime, *Hazreti Muhammed*, s. 86.

181 Ateş, Ali Osman, *İslâm'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitâb Örf ve Âdetleri*, s. 50.

gayri Arap bir kelime olduğunun buna delil teşkil ettiğini iddia etmektedir.¹⁸²

Cahiliye Araplarında abdest, gusül, namaz ve oruç var idi. Özellikle kutsal kabul edilen zemzem suyu ile abdest ve gusül önemli ibadetlerden sayılırdı. Namazın bazılarında kıyam, bazılarında rükû, sâcud, bazılarında da kuud var idi. Allah'a hitaben namazda bazı sözler dahi söylenirdi.¹⁸³ Bu geleneğin İbrahimi dinden kaldığını söyleyebiliriz.

Cahiliye döneminde cuma ile ilgili bazı uygulamalar göze çarpmaktadır. Bu dönemde, Ka'b b. Lüey b. Galib b. Fihri b. Malik'in Kureys'i cuma günü toplayıp, içinde bir de hutbe kısmı bulunan haftalık bir ibadet icra ettiğini görmekteyiz. O dönemde bu ibadete "Yevmü'l-Arube" (Araplık Günü) yahut "Ma'ruzat" (Açıklama) Günü adı verilmekteydi. Ka'b'ın bu güne "Cum'a" adını verdiği nakledilmektedir. İbnü'l- Cevzi, Ka'b'ın okuduğu bu hutbelerden bazı kısımları nakletmiştir.¹⁸⁴

Âlûsi'nin tarihçi İbni Siri'den naklettiğine göre; cuma namazı ile ilgili gelişmeler şöyle olmuştur: Hicretten önce cuma namazının farz olduğunu bildiren âyetler henüz inmemişti, buna rağmen Medinelî Müslümanlar kendi aralarında toplanarak şöyle bir karara vardılar: "Yahudiler ile Hristiyanlar haftada bir gün toplanıyorlar. Bizler de kendimize bir gün ayırarak toplanalım ve Allah'ı topluca zikrederim, şükrederim. Cumartesi günü Yahudilerin, pazar günü Hristiyanların günüdür. Arube gününü ise biz kendimiz için toplanma günü yapalım." Medinelîler cuma gününe *arube günü* diyorlardı. Medinelî Müslümanlar yukarıdaki kararı aldıktan sonra Esad b. Zürrare'nin evinde toplandılar. Esad burada toplanan cemaate iki rekât namaz kıldırdı ve bir de konuşma yaptı. Toplandıkları o güne cuma adını verdiler.¹⁸⁵

182 Ateş, Ali Osman, *age.*, s. 51.

183 Ahmed Mithat Efandi, *Tarihu Edyân*, s. 167.

184 Hamîdullah, Muhammed. İslâm Peygamberi, C. I, s. 134; Ateş, Ali Osman, *age.*, s. 63.

185 Yavuz, Yunus Vehbi, *Başlangıçtan Günümüze Cuma Namazı*, s. 14.

Cuma namazının farz olduğunu bildiren âyet peygamberimizin Medine'ye hicretinden sonra inmiştir.¹⁸⁶

4.2.12. Oruç

İslâmiyet öncesi Arap toplumunun oruç tutma gelenekleri vardı. Oruç bilindiği gibi Yahudilik ve Hıristiyanlıkta da vardır, fakat "belli bir ayda oruç tutma" geleneği Arap toplumunun eski bir geleneğiydi.

Cahiliye döneminde Kureyşlilerin Recebu'l-Esam ve Şehr-i Mudar dedikleri ve putların ziyaretine gidip, atire kurbanı kestikleri Recep ayında oruç tuttıkları bilinmektedir.¹⁸⁷

Cahiliye döneminde, Kureyş'in işledikleri bir günaha kefarete olmak üzere veya kıtlık tehlikesine karşı şükran borcunu ödemek için de, oruç tuttıkları nakledilmektedir.¹⁸⁸

Yine o dönemde görülen bir oruç çeşidi de "Sükût Orucu" dur. Cahiliye Arapları bir gün boyunca hiç konuşmazlar ve bunu ibadet sayarlardı.¹⁸⁹ İslâmiyet, cahiliye Araplarının tuttıkları diğer oruçları düzenleyerek devam ettirmiştir; fakat bahsedilen bu Sükût Orucu'nu kabul etmemiştir. Hz Peygamber: "İhtilam olduktan sonra yetimlik yoktur, bir gün geceye kadar sükût etmek de yoktur"¹⁹⁰ buyurmuştur.

Cahiliye devrinde Kureyş, Âşûre Günü'nde oruç tutardı. Hicretten önce Hz. Peygamber de aşûre orucu tutardı. Medine'ye hicret ettikten sonra bu oruca devam etti. Aşhabına da tutmalarını emretti. Ertesi yıl, Ramazan orucu farz kılınca, aşûre günü orucunu bıraktı, isteyen bu orucu tuttu, dileyen de bıraktı."¹⁹¹

186 Yazır, Hamdi, *Hak Dini*, 6/4977.

187 Olgun, *Müslümanlıkta İbadet Tarihi*, s. 102; Cılacı, Osman, *İlâhî Dinlerde Oruç, Hac ve Kurban*, s. 27; Ateş, Ali Osman, *age.*, s. 110.

188 Cılacı, *age.*, s. 28; Feyzli, Tahsin, *İslâm'da ve Diğer İnanç Sistemlerinde Oruç-Kurban*, s. 37.

189 Soysaldı, H. Mehmet, *Kur'an ır Sünnet Işığında İbadet Tarihi*, s. 90.

190 Ebu Dâvûd, *Sünen*, s. 293-294.

191 Buhâri, Savm, 69; Tecrid-ı Sarih, C. VI, s. 307, 308; İmam Şibli, *Peygamberimizin Risalet ve Şahsiyeti*, s. 132.

Kur'an cahiliye döneminde müşrikler ve diğer dinî gruplar tarafından bilinen ve uygulanan oruç ibadetini aşağıdaki âyetlerle kurallar belirleyerek disipline etmiştir.

*Ey iman edenler! Oruç sizden önce gelip geçmiş ümmetlere farz kılındığı gibi size de farz kılındı. Umulur ki korunursunuz.*¹⁹²

*Sayıllı günlerde olmak üzere (oruç size farz kılındı). Sizden her kim hasta yahut yolcu olursa (tutamadığı günler kadar) diğer günlerde kaza eder. (İhtiyarlık veya şifa umudu kalmamış hastalık gibi devamlı mazereti olup da) oruç tutmaya güçleri yetmeyenlere bir fakir doyumu kadar fidye gerekir. Bununla beraber kim gönüllü olarak hayır yaparsa, bu kendisi için daha iyidir. Eğer bilerseniz (güçlüğüne rağmen) oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır.*¹⁹³

*Ramazan ayı, insanlara yol gösterici, doğrunun ve doğruyu eğri- den ayırmanın açık delilleri olarak Kur'an'ın indirildiği aydır. Öyle ise sizden ramazan ayını idrak edenler onda oruç tutsun. Kim o anda hasta veya yolcu olursa (tutamadığı günler sayısınca) başka günlerde kaza etsin. Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez. Bütün bunlar, sayıyı tamamlamanız ve size doğru yolu göstermesi- ne karşılık, Allah'ı tazim etmeniz, şükretmeniz içindir.*¹⁹⁴

*Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı. Onlar sizin için birer elbise, siz de onlar için birer elbisesiniz. Allah sizin kendinize kötülük ettiğinizi bildi ve tevbenizi kabul edip sizi bağışladı. Artık (ramazan gecelerinde) onlara yaklaşın ve Allah'ın sizin için takdir ettiklerini isteyin. Sabahın beyaz ipliği (aydınlığı), siyah ipliğinden (karanlığından) ayırt edilinceye kadar yeyin, için, sonra akşama kadar orucu tamamlayın. Mescitlerde ibadete çekilmiş olduğunuz zamanlarda kadınlarla birleşmeyin. Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır. Sakın bu sınırlara yaklaşmayın. İşte böylece Allah âyetlerini insanlara açıklar. Umulur ki korunurlar.*¹⁹⁵

4.2.13. Kurban

Kurban kelimesi objeleri bir tanrıya veya diğer tabiatüstü varlıklara takdim etmek suretiyle onları tanrının mülkü haline getirmek ve böylece kutsal yapmak fiiline delâlet eder. Bu

192 Bakara. 2/83.

193 Bakara. 2/184.

194 Bakara. 2/185.

195 Bakara. 2/187.

durum, her ne şekilde olursa olsun tabiatüstü bir güce sunulan şeye genel anlamda takdime, öldürme veya boğazlama yoluyla sunulanlara kurban adı verilmiştir.

İslâmî literatürde kurban karşılığında kullanılan genel terim “grb” kökünden üretilen “kurban” olup, “Allah” a yaklaşıran şey” anlamına gelmektedir. İster hayvan ister insan olsun boğazlama yoluyla kurban sunma karşılığında genel olarak “zebeha” fiili kullanılmıştır. Hatta cahiliye döneminde putlara sunulan kurbanlar da aynı kelime ile işaret edilmiştir. Ayrıca kurban ibadetini, bu amaçla kesilen hayvanı ve kurbanı kesme fiilini belirtmek üzere “neseke” kökünden “nüsuk, mensek” gibi kelimeler de Kur’an’da geçmektedir.

Kurbanın tarihçesinin insanlık kadar eskiye dayandığını görüyoruz.

*Ey Muhammed! (onlara Âdem’in iki oğlunun durumunu anlat. İkisi birer kurban sunmuşlardı. Birininki kabul edilmiş diğerininki kabul edilmemişti. (Kurbanı kabul edilmeyen) “Andolsun seni öldürecekim demiş, (kardeşi de) “Allah, yalnız kendisine saygılı olanlarınkini kabul eder” cevabını vermişti.*¹⁹⁶

Hazreti İbrahim’den beri tekbirlerle kestiğimiz kurban, ilâhî ya da ilâhî olmayan bütün dinlerde bir şekilde var olmuş. Kurban sunma, Hazreti Âdem’in oğulları Habil ile Kabil dönemine kadar uzanıyor. Habil ve Kabil’le başlayan kurban ibadetine sonraki dönemlerde de rastlamak mümkün. İnsanlık tarihinde önemli bir dönüm noktası sayılan Tufan hadisesinden sonra Nuh Peygamber’in de kurban sunduğu bilinmekte. Kurbanın kesilmesi geleneği Hz. Nuh ile başlamış ve tarih boyunca da devam etmiş. Tufan’dan sonra Hz. Nuh mezbah üzerinde hayvanların ve kuşların temiz olanını Rabb’e takdim olarak sundu.¹⁹⁷

Kurbana, insanlık tarihinin kaydettiği pek çok dinde rastlanmış olduğunu, kutsal metinlerdeki ifadelerden anlamak mümkün. Örneğin Hazreti Nuh’un kurban kesmesinin bir

196 Mâide, 5/27.

197 Soysaldı, H. Mehmet, *Kur’an ve Sünnet Işığında İbadet Tarihi*, s. 290.

benzeri Mezopotamya tufan hikâyesinde, tufandan sonra kurban sunan Utnapiştim üzerinden anlatılmaktadır.¹⁹⁸

4.2.13.1. İnsan Kurbanı

Cahilliye döneminde Yahudilikte de olduğu gibi insan kurban etme âdeti mevcuttu. Welhausen cahiliye döneminde oğlan ve kızlarla esirlerin el-Uzzâ'ya kurban olarak takdim edildiklerini ileri sürmektedir.¹⁹⁹ Kaynaklar Hz İbrahim'in oğlunu kurban etmek istemesi olayının bir benzerinin Hz. Muhammed'in dedesi Abdulmuttalib tarafından yaşandığını haber vermektedir. Bu olay bize hem oğul kurban etmeyi hem de nezir müessesesinin varlığını göstermekle beraber Mekke ile gelenlerinin Abdulmuttalib'in oğlunun kurban edilmesine karşı çıkararak bunun âdet haline gelmesini önlemek istediler. Bundan, teorik olarak oğul kurbanı uygulaması olmakla beraber pratikte bunun uygulanmadığını görüyoruz.

Bazı kaynaklar daha eski zamanlarda Arapların sabah yıldıza (daha doğmadan önce) büyük bir aceleyle insan veya beyaz deve kurbanı takdim ettiklerini bildirmektedir.²⁰⁰

İslâm, cahiliye âdetlerinden olan insan kurbanı uygulamasını ve bu konuda adakta bulunulmasını yasaklamaktadır. Böyle bir adak geçersiz olup, yerine getirmekse cinayettir.

4.2.13.2. Putlara Kurban

İslâm öncesi Arap toplumunda putlara kurban kesme âdeti oldukça yaygındı. Bu kesilen kurbanların etleri putlara ait oluyordu. Kesilen kurbanların etleri putların üzerine sürülürdü. Bu putların başında *İsaf* ve *Naile* adlı putlar gelirdi.²⁰¹

Kureyşlilerin her yıl kurban kesip yanında bayram yaptıkları *Buvane* isimli bir puttan kaynaklar bahsetmektedir.²⁰²

198 Feyizli, Tahsin. *İslâm'da ve Diğer İnanç Sistemlerinde Oruç-Kurban*, s. 110.

199 İbnü'l-Kelbi, *Putlar Kitabı*, s. 70; Sarıçık, Murat. *İslâm Öncesi Cahiliye Kültürü*, s. 253.

200 Cilacı, *İlâhî Dinlerde Oruç, Hac ve Kurban*, s. 147. Soysaldı, H. Mehmet, *Kur'an ve Sünnet Işığında İbadet Tarihi*, s. 302.

201 İbni Hişam, *Siret-i İbn-i Hişam*, C. I, s. 162.

202 Halebi, Ebû'l-Ferec, *es-Siret'ül-Halebiyye*, C. I, s. 200.

Rasûlullah'ın gençliğinde Zeyd bin Amr'la başından geçen hadise Sahih-i Buharî'de şöyle anlatılır: Rasûlullah Hanif Zeyd bin Amr'ı şöyle anlatır. "Mutlaka o vesenleri (insan şekilli put) ilk ayıplayan ve beni onlardan ilk nehy edendi. Bir zaman (nübüvvet öncesi) Taif'ten dönüyordum. Yanımda Zeyd bin Harise vardı, Mekke'nin yukarı tarafında bulunan Zeyd bin Amr'a ulaşınca kadar geldim. Kureyşliler onu dinlerinden ayrılması sebebiyle teşhir etmişlerdi. Hatta onlar arasından çıktı gitti. Mekke'nin yukarı tarafında kalıyordu. Derken yanına gelip oturdum. Yanımda üzerinde et olan bir sofraya vardı ki Zeyd bin Harise sanemlere kestikleri etlerden olan bu sofrayı taşıyordu. Sofrayı ona yaklaştırdım: (Ben o zaman genç bir delikanlıydım) "Amca bu yiyecekten ye" dedim. O, bunun üzerine ey kardeşimin oğlu belki o vesenleriniz için kestiğiniz kurbanların etlerinden olabilir? dedi. Ben "evet öyledir" dedim. O, bunun üzerine: "Kardeşim oğlu, bak eğer sen Abdulluttalib'in kızlarına (halalarına) sormuş olsaydın benim bu kurbanlardan yemediğimi sana mutlaka söylerlerdi, benim buna ihtiyacım yok" dedi. Sonra putlar, onlara ibadet edenler ve onlar için kurban kesenler hakkında kötü (ayıplayıcı) sözler konuştu ve ekledi: "Bunlar (putlar ve diğerleri) bâtıldır, fayda da zarar da vermezler."²⁰³

Cahiliye döneminde bu tür putlara kurban olayı olduğu gibi bunlara karşı olan ve kendilerine Hanif adı verilen bireysel karşı çıkışlar da vardı. Bu karşı çıkışlar neticesinde toplumdan dışlanan, hatta Mekke dışına çıkartılan Zeyd bin Amr Hz. peygamber üzerinde etkili olmuş olabilir. Cahiliye döneminde Kâbe'nin etrafında 360 tane put vardı. Araplar bu putların yanında kurban keserler, kanını bunlara sürerler, kurbanı parçalayıp bu putların üzerine koyarlardı. Kestikleri bu hayvanların etlerini "yırtıcı kuşlar ve hayvanlar yeyinceye kadar bu bize helal olmaz" derlerdi.²⁰⁴

203 İbn İshak, Yesâr, *Siretü İbn İshak; el-Müsemnâtü bi Kitâbi'l-Mübeddel ve'l-Meb'asi ve'l-Megazi*, s. 95-98; Buhârî, *Sahih*, Kitabu'z-Zebah, s. 15.

204 Bu konuda bkz. Ateş, A. Osman, "Putlara Kurban Kesme ve Allah'tan Başkası Adına Kesilenlerden Yeme Konusunda Hz. Peygamber'in Tutumu", *DEÜİFD*, C. IV, s. 363-402.

Kur'an cahiliye âdeti olan bu uygulamayı kaldırmış, kurbanı sadece Allah için kesilen ve etinden insanların faydalanaacağı bir şekle sokmuştur.²⁰⁵

4.2.13.3. Kâbe'de Kurban

Kâbe'ye kurban adama ibadetinin İlyas peygamber tarafından başlatıldığı rivayet edilir. Nizar tarafından da Harem'de kurbanlar adandığı rivayet edilmektedir.²⁰⁶ Kâbe'de kurban adama bir ibadet haline gelmişti. Uzak yollardan gelinerek kurban kesilirdi. Zamanla, Kâbe'ye adanan bu kurbanlar putlara kesilmeye başlandı. Her kabile kendi putuna kurban keser hale geldi. İslâm, Hacc'ın ritüellerinden olan kurban kesme âdetini cahiliye döneminde olduğu gibi şirk unsurlarından arındırarak devam ettirmiştir.

4.2.13.4. Akika Kurbanı

Önce "Akika" kelimesi üzerinde duralım. Çocuğu ilk defa tıraş etmeye "Akk", çocuğun ilk saçlarına da "Akika" denir. İslâmî istilahta: "Çocuğun doğumundan yedi gün sonra başındaki tüyleri tıraş edip, adını koyduktan sonra Allahü Teâlâ'ya şükür için kesilen kurbanı "Akika kurbanı" denir.²⁰⁷ Hz. Aişe (ra), "Resûl-i Ekrem (sav) bize erkek çocuklar için iki, kız çocukları için de bir koyun "Akika" kesmemizi emretti"²⁰⁸ Akika, nafile olan bir kurbandır. Hz. Peygamber bizzat kesmiş ve kesmeleri için müminleri teşvik etmiştir. Nitekim bir Hadis-i Şerifte: "Erkek çocuğu için akika kurbanı kesilmelidir. Onun için kan akıtarak gelecek belâları defedin"²⁰⁹ buyurulmuştur. Akika kurbanı çocuğun doğumunun yedinci gününde kesilmelidir. Eğer bu mümkün olmazsa 14. veya 21. günleri de kesilebilir.²¹⁰

205 Hac, 22/28.

206 Dahlan, el-Mekki eş-Şafii, *es-Siretü'n-Nebeviyye ve Âsarü'l-Muhammediy-ye*, C. I, s. 10; Çelikkol, *İslâm Öncesi Mekke*, s. 171.

207 Erbay, Celâl, *İslâm Hukukunda Küçüklerin Himayesi*, s. 246.

208 İbn-i Mace, Sünen, 3163.

209 Tirmizi, Udhıyye, 1515.

210 Atik, Dilşat, *Eski Türklerde Kurban İnancı ve Uygulamaları*, s. 35.

Hız. Peygamber cahiliye döneminde Araplar arasında yaygın olan “Atire ve Fer’a” kurbanlarını kaldırmıştır. “Atire”, Receb ayına saygı için kesilen kurbanı verilen isimdir. “Fer’a” ise deve, koyun ve keçinin ilk doğurdukları yavruya verilen isimdir.²¹¹ Cahiliye döneminde Araplar bu ilk yavruyu putlar önünde keserlerdi. Hız. Peygamber: “Artık Fer’a ve Atire kurbanları yoktur”²¹² emrini vererek bunları yasaklamıştır.

Hak-bâtıl bütün inanç sistemlerinde yüceliğine inanılan varlığa kurban kesme olayı tarih boyunca hep devam edegelmiştir. İnsanlar, inandıkları varlığın sevgisini kazanmak veya gazabından korunmak için onun adına kurbanlar sunmuşlardır. Bu inanış ve davranış biçimi insanlığın yabancı olduğu bir konu olmamakla beraber, Hız. İbrahim ile daha bir önem kazanmıştır. “Doğrusu bu açık bir deneme idi. Ona fıdye olarak büyük bir kurbanlık verdik.”²¹³

Ayrıca Hız. İbrahim’den beri Kâbe ve etrafında icra edilen Hanif dininde Hız. İsmail’le devam eden Hacc ve kurban olayı Mekke ve çevresinin hep görüp icra ettiği bir olaydı. Ancak zaman içinde hedefler saptırılmış, Allah bilinmesine rağmen kurbanlar putları adına kesilerek kanları Kâbe’nin duvarına sürülmeye başlanmıştır. İslâm’ın ilk günlerinde gelen Kevser sûresinde bu olaya işaret eden bir ifadenin yer aldığını görüyoruz: “(Ey Muhammed!) biz sana Kevser’i verdik; o halde Rabbin için namaz kıl ve kurban kes. Senin şanın yücedir. Sonu kesik olan sana ebter diyenin kendisidir.”²¹⁴

Buradaki kurban kesme olayının Hız. Peygamber’in hayatında, özellikle Mekke’de nasıl gerçekleştiği konusunda herhangi bir malûmat olmamakla beraber, kesilen kurbanların ancak Allah adına kesilmesinin gerektiğini vurgulayan bir ifadeyi görüyoruz.

Mekke döneminin sonu, Medine döneminin başlarında geldiği kabul edilen Hacc sûresinin özellikle 34. ve 38. âyetle-

211 Firuzabadi. Ebû’t-Tahir, *Kamûs Tercemesi*, C. III, s. 355.

212 *Sünen-i İbn Mâce*, C. II, s. 1058, Hadis No: 3169.

213 Saffat, 37/102-109.

214 Kevser, 108/1-3.

rinde yapılan vurgu kurbanın umumiliğine, İnfak'a, takvaya ve Müslümanların Allah tarafından savunulacağıdır.

*Her ümmet için kurban kesmeyi bir kulluk eylemi olarak öngördük ki, kendilerine rızık olarak verdiğimiz hayvanları keserken Allah'ın ismini anınsınlar diye. Sizin tanrınız tek bir tanrıdır. Öyleyse bütün varlığınıza kendinizi ona teslim edin.*²¹⁵

Bu âyetlerin ardından H. 3. yıl Kaynuka Yahudilerinin sürgün edilmesinden sonra kurban kesilmesine dair şöyle bir rivayetten bahsedildiğini görüyoruz.

Samduhi İbni Şebbe'den naklen, "İlk defa kurban bayramında koyun kurban edilmesi Benü Kaynuka ile girişilen savaşta sonra gerçekleştirildi" demektedir.²¹⁶

Peygamberimiz, hicretten sonra Medine'de cahiliyeden kalma bayramlar olarak kutlanan Mihrican ve Nevruz bayramlarını kaldırarak yerine islâmî olan bu iki bayramı (Ramazan ve Kurban bayramlarını) Allah'ın bir lütfu olarak sunmuştur.

Ancak kurban bayramını kutlarken Hz. Muhammed (as)'in kurban kesip kesmediğine baktığımızda şu rivayetleri görüyoruz:

Bera İbn-i Azid (ra)'den: "Rasûlullah (sav)'tan kurban bayramı hutbesini söylerken işittim":

Bu günümüzde bizim için ilk yapılacak şey namaz kılmaktır. Ondan sonra evlerimize dönüp kurban kesmek olacaktır. Her kim böyle yaparsa, sünnetimize uygun iş yapmış olur.²¹⁷

4.3. Kutsallar

4.3.1. Kâbe

Kâbe'nin birçok isminin olması, dikkat çeken hususlardan biridir. Ona Kâbe, Beytullah, Beytül-Atik, Beytül-Haram vs. denir. Mescidül-Haram da denen Kâbe'nin, kendine has bazı

215 Hac, 22/34.

216 Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, C. II. s. 1131.

217 Zebidi, *Tecrid-i Sarih Tercemesi*, C. V, s. 162.

ibadet tarzları vardı. Senede bir defaya mahsus olmak üzere sadece Mekkeliler değil, Kâbe'ye hürmet eden diğer Araplar da hac için Mekke'ye gelirlerdi.²¹⁸

Hz. Peygamber doğduğu zaman, Mekke'de tek Tanrı inancının olduğunu görüyoruz. Fakat buna rağmen, taptıkları birçok put vardı. Ulu Tanrı'ya inanıyorlar ve buna «Allah» diyorlardı, İslâmiyet de bu kelimeyi korumuştur. Bu Allah için Kâbe'yi inşa etmişlerdi ki buna: «*Beytullah, Allah'ın Evi*» diyorlardı.²¹⁹ Çünkü onlar da Allah'ın görünmez olduğuna inanıyorlardı. Sembolik olarak ona bir ev inşa etmişler ve onun önünde ibadet ediyorlardı. Bütün bunlar, Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'den gelen bazı yaşama ve inanç biçimi olarak düşünülebilir.

Cahiliye döneminde Kâbe ile ilgili çok enteresan uygulamalar da görülüyordu. Meselâ: Kâbe'nin onarılması sırasında halktan yardım toplanıyordu. Fakat bu yardım için haram olduğuna inandıkları kazançlardan bağış kabul edilmiyordu. Zina karşılığı olan ücret, faiz geliri, zorla bir kimseden alınan mal veya para bunlar arasındaydı.²²⁰

Kur'an âyetlerine göre, Kâbe'nin yapımı Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail tarafından gerçekleştirilmiştir.²²¹ Kur'an, Cahiliye döneminde Kâbe'ye gösterilen ihtimamı aynen devam ettirmiş,²²² Kâbe'nin kutsallığını daha da arttırmıştır.

4.3.2. İbadethaneler

Arap Yarımadası'nda şu ya da bu şekilde bir tanrının varlığının izini taşıyan bazı yerler kutsal sayılmaktaydı. Bu gibi yerlerin sınırları iyiden iyiye belirlenir ve bu sınırlar içinde hiçbir canlı varlık yok edilmezdi. Bu bakımdan böyle yerler, bir öç alıcının takibine uğrayanlar için, eşi bulunmaz birer sığınak haline gelirdi. Bu yerler, rahip aileleri tarafından korunmaktaydı. Buralarda ilâhlara çeşitli armağanlar sunulur,

218 Akpınar, Ali, *Kur'an Coğrafyası*, s. 153.

219 Watt, Montgomery, *Hiz. Muhammed'in Mekke'si*, s. 75.

220 Şentürk, Hâbil, *Psikoloji Açısından Hiz. Peygamberin İbadet Hayatı*, s. 44.

221 Bakara, 2/125-127.

222 Âl-İ İmran, 3/96.

adaklar adanır ve hayvanlar kurban edilirdi. Bazı tapınaklar, belirli âyinlerin yapıldığı birer hac yeri haline gelmişti. Bu âyinler çoğunlukla, kutsal bilinen nesnenin etrafında dönme şeklinde cereyan ediyordu.²²³

Gerçekten dikkati çeken şey, Arap Yarımadası'nda en büyük dinî merkez olan Mekke'de "din adamları" yoktu. "Çok garip biçimde, Mekke'yle veya İslâmî davetle ilgili haberlerde din adamlarının asla anıldığını görmüyoruz. Hz. Peygamber'in karşıtlarının din adamları olduklarına dair hiçbir kanıt da yoktur. İster Kâbe'yle isterse Lât, Uzzâ, Zulhalâsa ve öteki Arap tanrılarıyla ilgili olsun, perdedarlık yalnızca kapının açılıp kapatılmasına, mekânın maddî korumasına özgü bir hizmetti. Bu dinî bir makam değildi. Ayrıca din işlerinde bir ihtisaslaşmayı da gerektirmiyordu."²²⁴

Cahiliye dönemi Araplarının tapınaklarını hem mabet, hem de ilâh olarak algıladıkları ve bunlara tapındıkları görülmektedir. Dolayısıyla tapınaklar, putlardan farklı olarak hem mabet hem de mabut olmak üzere iki işleve sahiptir.²²⁵

4.3.3. Putlar

İslâmiyet öncesi Arap toplumunda ilâhî varlıkların sayısı ve her birine verilen önem kabileden kabileye değişmekteydi. Bunların en önemlileriyse bütün Arap Yarımadası'nda saygınlık kazanmış olan Allah (el-ilah)'tır. İlâhî ve kutsal dünyayı en yüksek şekilde benliğinde toplayan Allah, evrenin yaratıcısı kabul edilirdi. Bunun dışında Allah'ın kızları olarak kabul ettikleri üç ilahe daha vardı. el-Lât (Lat), doğrudan doğruya ilahe anlamına gelen Lat'ın sabahyıldızını temsil ettiği söylenir.²²⁶ Yine, Arapların Venüs ile özdeşleştirdikleri ve ismi "pek kudretli" anlamına gelen el-Uzza yer almaktadır. Üçüncü büyük ilahe de kader tanrıçası olarak kabul edilen, deniz

223 Rodinson, Maxime, *Hazreti Muhammed*, s. 19.

224 Cabiri, M. Abid, *İslâm'da Siyasal Akıl*, s. 432.

225 Özkan, Ali Rafet, "İslâm'ın Ortaya Çıktığı Dönemlerde Arap Yarımadası'nda Diğer Dinlerin Durumu" *Dinler Tarihi Araştırmaları*, C. IV, ss. 19-33.

226 Rodinson, Maxime, *age.*, s. 18.

kıyısında tapınağı bulunan Menat'tır. Kırmızı akık taşından yapılan Hübel ise Mekke'nin en büyük tanrısıydı.²²⁷

Gerek heykellerin yapılışı, gerekse kullanılışı tapınma gâyesinin önüne geçmiyordu. Hemen hemen her kabilenin bir putu bulunuyordu. Ayrıca Kâbe'nin içinde bulunan Haceru'l-Esved de o dönemde Araplarca tapınılan bir put idi.²²⁸ Hz Muhammed Mekke'yi fethettiği zaman Kâbe'nin içinde 360 put bulunduğu rivayet edilir.²²⁹

Putla tapıcılığın Mekke'de yayılması ile ilgili olarak birkaç neden anlatılmaktadır. İbnü'l-Kelbi'nin Kitâbü'l-Esnâm'daki rivayetine göre, ilk putperestlik Mekke'ye Amr b. Luhay tarafından getirilmiştir. Kâbe'nin perdedarlık görevini yapan Huzaa kabilesinden Amr b. Luhay, bir gün ağır bir hastalığa yakalanınca, şifalı sulardan yararlanmak için Şam'daki Belka'ya gider. Orada tedavi olduktan sonra, Belka halkının putlara taptıklarını görür ve ne yaptıklarını sorar. Onlar da, "*Bunlara tapıyoruz. Bunlarla yağmur dileriz, düşmanlarınıza karşı yarıdım isteriz*" diye cevap verirler. Bunun üzerine Amr, o putlardan bir tane isteyip Mekke'ye getirmiş ve Kâbe'nin yakınına dikmiştir.²³⁰ Başka bir neden de, Mekke'den ayrılıp yolculuğa çıkan kimseler, Kâbe'ye saygılarını ve Mekke'ye bağlılıklarını göstermek için, yanlarında Harem'den alınmış bir taş götürürler ve konakladıkları yerde bu taşı koyup, Kâbe'yi tavaf eder gibi, çevresinde dönerlermiş. Daha sonra bu davranış şekli ile eski dinleri unutulmuş ve putçuluk inancı yayılmıştır.²³¹

Bir başka neden ise, Cürhüm kabilesinden İsaf ve Naile adlarında bir erkek ile bir kadın Kâbe'nin içinde gayri meşru olarak cinsel ilişkide bulunmuşlar ve bu yüzden de taşlaşmışlardır.²³² Ders alınsın diye bu ikisi Kâbe'nin yakınındaki

227 Gündüz, Şinasi, "Cahiliye Dönemi Arap Politizmine Nebatilerin Etkileri", *Dinler Tarihi Araştırmaları - Sempozyum*, s. 355-378.

228 Çağrıncı, Mustafa, "Arab" md., *DİA.*, C. III, s. 320.

229 Şekerci, Osman, *İslâm'da Resim ve Heykel*, s. 11.

230 İbnü'l-Kelbi, *Putlar Kitabı (Kitâbü'l-Asnâm)*, s. 43-44.

231 İbnü'l-Kelbi, *age.*, s. 27-28; Ahmed Mithat Efendi, *Tarihu Edyan*, s. 158.

232 Uğur, Mücteba, *Hicri Birinci Asırda İslâm Toplumu*, s. 9; Lings, Martin, *Hz Muhammed'in Hayatı*, s. 27.

tepelere dikilmişlerdir. Ama zamanla ikisi de tapılan putlar haline gelmişlerdir. Belki de bu iki kişi Kâbe'nin içinde ölmüşlerdi ve ders alınsın diye heykelleri yapılarak Kâbe yakınındaki tepelere dikilmişti.²³³

Kur'an'ın neredeyse bütün mücadelesi bu putlarla olmuştur. Araplar putları Allah'a ulaşmada aracı olarak gördüklerinden, onlara çok fazla değer veriyorlardı.

4.3.4. Yeminler

Cahiliye döneminde müşrikler putlara, dikili taşlara, kurban kesilen yerlere, babalarına, annelerine, atalarına, Kâbe'ye vb. değişik şeylere yemin ederlerdi. Cahiliye döneminde bu tür yeminler için törenler düzenlenirdi. Yemin ettikleri veya sözleştikleri zaman bir ateş yakarlar, ateşe neredeyse kendilerini yakacak kadar yaklaşırlar, ateşin faydalarını sayarlar ve bu yemini bozmak isteyen olup olmadığını sorarlar, ateşin başında musafaha yaparak *"bizim kanımız sizin kanınız, sizin mahvunuz bizim mahvumuz"* derlerdi. Hz. Peygamber Ensar ile yaptığı anlaşmada bu yöntemi kullanmıştır.²³⁴

Yine İslâm öncesi Arap toplumu yemin edeceği zaman ellerini içi kan dolu bir kaba batırıyorlardı. Bu geleneği peygamberimizle yaptıkları antlaşmaya kadar sürdürmüşlerdir. Cahiliye Araplarının yeminleşme esnasında bir kap hazırlayıp, içine kan, kül veya misk koyup ellerini buna batırdıkları haber verilmektedir.²³⁵ Hz. Peygamber'in çocukluğunda *"Hılfu'l-mutayyibin"* (koku sürünenler antlaşması) olarak anılan bir antlaşma yapılmıştır.²³⁶ Haşimoğulları, Zühreoğulları, Teym Kabilesi mensupları, İbni Cüdan'ın evinde toplanarak bir kap içine koku koymuşlar, ellerini bu kabın içine batırarak, zalimden mazlumun hakkını alma ve yardımlaşma konusunda yeminleşmişlerdi. Hz. Peygamber amcalarıyla beraber

233 İbnü'l-Kelbi, *age.*, s. 26-27, 29.

234 İ. Hışam, *Sire*, C. II, s. 85; Ateş, Ali Osman, *age.*, s. 418; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, C. I, s. 169.

235 Ateş, Ali Osman, *age.*, s. 418.

236 İbn İshak, *Sire*, s. 86-87; İ. Hışam, *age.*, C. I, s. 209.

bu yemin törenine katılmıştır.²³⁷ Yine İslâm öncesi dönemde Arapların bazen tuz üzerine yemin ettikleri görülmektedir. "Hûla" denilen bu yemin çeşidi, içine tuz atılan kabile ateşinin üzerine yemin etmek suretiyle gerçekleştirilirdi.²³⁸

Hz. Peygamber cahiliye döneminde mevcut olan bu tür yemin etme şekillerini kaldırmıştır.²³⁹

Bunun dışında cahiliye dönemi Arapları çoğunlukla putları üzerine yemin ediyorlardı. Her kabile kendisinin saydığı putlar üzerine yemin ediyordu.²⁴⁰ Bazen de büyük putlar adına yeminler ediliyordu:

Lât'a, Uzza'ya ve Menat'a andolsun
Lât ve dikilmiş taşlar hakkı için
Başların ve bitlerin kazındığı yere and içtim.
İsaf ve Naile'den çıkan sulara and olsun²⁴¹

Cahiliye döneminde Arapların Kâbe'ye yemin ettikleri de görülmektedir. Hz. Peygamber bu yemin şeklini kabul etmemiş, tashih ederek, Kâbe'nin Rabbi'ne yemin edilmesini emretmiştir.²⁴²

Yine cahiliye döneminde Araplar çoğunlukla tabiat tezahürleri üzerine yemin etmekteydiler. Yemin ettikleri varlıklar arasında su, hava, yer, nur, ışık, karanlık, ay, güneş, yıldız vb. bunlar arasında sayılır.

ışığa ve zifiri karanlığa, aydınlığa ve karanlığa yemin ederim.
hayır, göğ'e, suya, yıldızlara, doğan ve batan yıldızlara, yüzen yıldızlara andolsun.

Bu tür yeminlerin Kur'an'da da birçok sûrede kullanıldığı görülmektedir.

237 İ. Hısam, *age.*, I, 141.

238 Ateş, Ali Osman, *age.*, s. 419.

239 Buhâri, *Sahih*, 92; Müslim, *Sahih*, 1960-1961; Ebu Dâvûd, *Sünen*, 338.

240 İbnü'l-Kelbi, *Putlar Kitabı*, s. 33.

241 İbnü'l-Kelbi, *age.*, s. 37.

242 Tirmîzi, *Sünen*, 110; Nesâî, *Sünen*, 6; Ebu Dâvûd, *Sünen*, 570.

Kur'an'ın birçok sûresi değişik cisimler üzerine yapılan yeminlerle baslar. Tin, Şems, Fecr sûreleri bu kabildendir. Bakara sûresinin 225. ve Mâide sûresinin 89. âyetinde Allah Teâlâ'nın, yemin-i lagv sebebiyle kullarını mûlahaza etmeyeceği bildirilmektedir. Yine Mâide sûresinin 89. âyetinde sorumluluk getiren yeminin mûn'akide yemini olduğu ifade edilmekte, yeminlere riayet emredilmekte ve yeminini bozanların nasıl keffaret ödeyecekleri beyan edilmektedir. Bunların yanı sıra; Nahl (16) 38, 92, 94; Âl-i İmran (3) 77; Mâide (5) 53, 108; En'am (6) 109; Tevbe (9) 12,13; Nur (24) 53; Fatir (35) 42; Mücâdele (58) 16; Münafikûn (63) 2; âyetleri de yeminin meşrûiyetinin Kur'an'dan delilleridir.

Cahiliye döneminde Hanifliğe mensup kimselerin yapmış oldukları yeminlerde Allah'ın kudretine, azâmetine, varlığına yemin ettikleri görülmektedir:

Hayır, denizleri akıtana andolsun.

Hayır, arzı yayıp döşeyene andolsun.

Hayır, yedi kat semanın üzerinden beni görene andolsun.

Hayır, bana şah damarımdan daha yakın olana andolsun.

Hayır, hurma çekirdeğinden hurmayı, taş parçasında ateşi çıkaran andolsun.

Hayır, sabahı yaratana ve ruhları diriltene andolsun.²⁴³

Yine bu dönemde açıkça Allah lafzı kullanılarak yapılan yeminlerde görülmektedir.

Görüldüğü gibi cahiliye döneminde haniflerin kullanmış olduğu bu tür yeminler neredeyse Kur'an'daki yeminlerle aynıdır. Hiçbir şirk unsuru yoktur.

Hız. Peygamber bir hadisinde ümmetine, babalar ve putlar adına yemin etmemelerini, yemin edeceklerse Allah adına yemin etmelerini ya da hiç yemin etmemelerini emretmiştir.²⁴⁴

243 Ateş, Ali Osman. *age.*, s. 416-417

244 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 7; Tirmizi, Nüzur, 8.

Rasûlullah bizzat kendisi de yemin etmiştir. Onun yemin ederken en çok kullandığı tabirlerden birisi: “*Nefsime veya Muhammed’in nefsine sahip olana yemin ederim ki*”dir.²⁴⁵

Yalan yere yemin veya yemini yerine getirememe gibi konularda Müslümanlar keffaret olarak on fakiri bir gün doyurmak veya giydirmek ya da bir köle azat etmek, bunlara gücü yetmediği takdirde üç gün oruç tutmakla yükümlüdür. Yahudilikte de yemin keffareti vardır. Buna göre yeminini bozan, keffaret olarak, dişi bir kuzu veya keçinin suç takdimesi olarak sunulması emredilmiştir.²⁴⁶

245 İbn Mâce, Kefaret, 1; Ahmed b. Hanbel, *Mûsned*, 16.

246 *Tevrat*, Levililer, 5/4-6.

SONUÇ

İlahi hakikat esas itibariyle özel bir zamanda ve özel bir mekânda başlar. Her peygamber öncelikle bir zaman ve mekân çerçevesinde ilâhî hakikati alır ve evrensellik meselesi daha sonra kendiliğinden ortaya çıkar. İlk bakışta ilâhî vahye düşman gibi görünen insanlar sonunda hakikatlerin daha bir derinliğini ve toplumu her yönüyle kucaklayıcı bir özelliği olduğuna inanırlar.

Tüm peygamberlerde olduğu gibi Hz Muhammed de yashamın ve insanların anlayışına sunduğu ilâhî doktrine karşı gelen bir toplumla yüz yüze geldi. Çünkü Araplar için değişim nefret uyandıran bir şeydi ve gerçek olan şey değişmeyendi. Hz. Muhammed'in getirdiği vahiy ise insanları düştüğü inanç kargaşasından bertaraf etmeyi, çektikleri acı ve sıkıntılardan kurtarmayı, adalet ve eşitlik fikrinin toplumda egemen kılınmasını emrediyordu. Bunu yaparken de vahiy, toplumun değerlerine, ilginç verilerine, ilâhî kurama aykırı olmayan ve asırlar öncesinden gelen bazı folklorik değerlere de bir kutsallık kazandırıyordu. İlahî vahyin onaylamadığı ise toplumda oluşan dinî mahiyetteki inançlar ve onların sosyo-politik sonuçlarıydı. Bunların dışında din ile yakın ilgisi olduğu görülen değerlerin ister Arap geleneği, ister ehl-i kitap geleneği olsun anlaşılabilir ve uygulanabilir bir anlatımla formüle edildiğini görmekteyiz.

Bu sebeple Kur'an Arapların sıkı sıkıya bağlı oldukları örf ve âdetlerini kesin bir şekilde kaldırıp, yerine bambaşka bir sistem meydana getirmemiş; bağlı oldukları inançları, ibadetleri ve davranışları zamanla içine bulaşmış olan şirk unsurlarından arındırarak aynı şekilde devam ettirmiştir.

İnsanlık tarihine baktığımızda görürüz ki bir toplumun tarihi, değer yargıları, folklorik yapısı, gelenek ve görenekleri bir anda var olmamıştır. Aksine tarih süreci içerisinde gelişip

olgunlaşmıştır. Bu bağlamda canlı ve parlak bir belagat gücüne sahip olan Mekkeliler de parlak sözler ve mutlu bir çehrenin canlandığı otoriteli ve nüfuz edici bir güce sahiptiler. Böyle bir toplumda Allah inancı var idi ve bu tanrı, tanrılar hiyerarşisinde üstün bir güçtü. Hz. Muhammed'in getirdiği bu mutlak Allah inancı ise bütün Arap düşünce yapısını derinden etkiliyordu. Bu akide, Mekkelilerin yaşam ve düşünce yapılarını adalet esası üzerine bina ediyordu. Yoksa halkın değerler sistemini bozmayı, asırlar öncesinden gelen gelenek ve göreneklerini yok etmeyi değildi.

Arapların, Kur'an öğretisini kabul etmemelerinin esas nedeni kanaatimizce bir olan Allah'a inanmama değil, ellerinde bulunan egemen gücün yeni sistemde yok olacağı korkusuydu. Eğer Araplar bu yeni öğretiyi kabul etselerdi, yalnız dini inançları değil, bireysel ve sosyal eşitsizliğin de ortadan kalkacağını düşünüyorlardı.

Bizim üzerinde durduğumuz ve Kur'an'ın da işaret ettiği (Şuarâ, 194) ise, İslâm öncesi Arap folklorundaki ve menkıbelerindeki mitolojik unsurları Kur'an'ın yok saymadığıdır. Çünkü Kur'an'a baktığımızda onun emrettikleri ve anlattıkları da hiç var olmayan şeyler değildir. Bunlar o toplumda bilinen ve icra edilen şeylerdir. Kur'an'da emredilen ibadetlerin bir kısmı zaten Arapların yaşamında, kültüründe, örf ve âdetlerinde mevcuttu; bir kısmı da Tevrat'ta bulunuyordu. Örneğin: Namaz, oruç, hac ve zekât... gibi. Burada, Kur'an'ın hukuk sistemi; Arapların geleneksel hukuk sistemiyle Tevrat'ın hukuk sisteminin bir karışımı şeklindedir dersek, abartmış olmayız. Araplarda kısas, diyet, hırsızın elinin kesilmesi cezaları olduğu gibi örtünme de köklü bir gelenek halinde idi. Yahudilikte de kısas bulunduğu gibi, faiz de yasaklanmıştı. Bazı hallerde zina eden kadın ve erkek taşlanarak öldürülürdü. Abdullah Draz'ın ifade ettiği gibi, "Kur'an kendinden önceki kitaplara sıkı bir şekilde bağlanmaya ve zamanla sönmeye yüz tutmuş nurları tekrar canlandırmaya büyük önem vermiştir."

Bu çalışmamızda Arap folklorundan bazı unsurların Kur'an içerisinde ne kadar yer aldığını araştırmaya çalıştık.

Gördük ki Kur'an'da emredilen dinî, sosyal ve hukukî birçok konu Araplar tarafından daha önce bilinen ve uygulanan hükümlerdir. Ancak bunlar birtakım şirk unsurlarıyla, haksızlıklarla ve zulümle anlamsız hale getirilmiştir. Kur'an, Arapların inanç hayatını şirk unsurlarından arındırmış, sosyal hayatına denge getirmiş, hukukî alanda da adaleti sağlamıştır.

Kur'an'la ilk tanışan okuyucular O'nda öğüt veren, müjdeleyen ve korkutan peygamber ilhamından, eski halkların ibret verici hayatlarından ve onlara gönderilen peygamberlerin hikâyelerinden, dualarından, güzel davranışlardan, hukukî geleneklerden, ibadet şekillerinden, tarihi ve dinî hikâyelerden meydana geldiğini görür. Yine Kur'an, Hz. Muhammed'in kendi kendisiyle olan diyalogundan, Allah ile Resûlü arasındaki diyalogundan (Allah kendi adından Ben, biz ve o olarak bahseder), Peygamber'le sahabeler ve putperestler, Mekkelilerle Medineli Yahudiler ve Hristiyanların diyalogundan söz eden canlı bir konuşmadır. Bu diyaloglarda gündeme gelen birçok konu halkın örf ve âdetleri, gelenek ve görenekleri idi. Hz. Peygamber bu diyalogda çoğu zaman yerleşik ve korunan sosyal ve kültürel değerleri korumaya sahip çıkmış, onları değiştirmek için yeni ölçütler bulmaya kendini zorlamamıştır. Bu da İslâm dininin bir ulusun edebî ve folklorik geleneklerine olumlu yaklaşımını göstermektedir.

Bu çalışmamızda gördük ki, kutsal kitaplardan alınan hikâyeler ve kıssalar Araplar tarafından bilinmekteydi, bu yüzden de bunlar Araplar arasında daha kolay yayılma imkânı bulmuştu. Hz. Muhammed (sav), etrafındaki bu bilgi ortamında büyümüş ve puta tapınan Araplar ile Yahudiler ve Hristiyanların inançlarından, sapkın olanları düzenleyerek Hz. İbrahim'in tek tanrılı dinini yeniden oluşturmaya çalışmıştır.

Sonuç olarak "*Cahiliye Dönemi*" olarak adlandırılan İslâm öncesi Arap toplumu, bütünüyle hukuksuz, inançsız, zorbalığın hâkim olduğu bir toplum olarak görülmemelidir. O dönem Arap toplumunun kendilerine özgü yazılı olmayan fakat yap-

tırımları çok güçlü bir hukuk sistemleri vardı. Meselâ Arap hukuk geleneğinde yer alan, hırsızlık yapanın elinin kesilmesi gibi. Ayrıca hiçbir şekilde sınıfsal olarak din adamları zümresi de yoktu. Fakat toplumu yönlendiren bir inanç sistemleri vardı. Buna rağmen birtakım zorbalıkları da vardı. Bunun yanında Hilfû'l-Fudul adını verdikleri mazlumları korumak üzere oluşturulmuş bir dernekleri de vardı.

Bütün bunlar o dönemde yaşayan Arap toplumunun yapısını ortaya koyan gerçeklerdir. Burada şu gerçeği söylemek istiyoruz: Kur'an'ı anlamak için Kur'an'ın indiği toplumu ve bu toplumun folklorik yapısını çok iyi incelemek gereklidir. İşte o zaman Kur'an'ı çok daha iyi anlayabiliriz.

KAYNAKÇA

- Acıpayamlı, Orhan, 1978, *Halkbilim Terimleri Sözlüğü*, TDK. Yayınları, Ankara, s. 344.
- el-Acluni, İsmail b. Muhammed el-Cerrahî, [t.y.], *Keşfu'l-Hafa*, Daru İhyai't-Türa'sil-Arabi, Beyrut, C. I, s. 467.
- Afzalur Rahman, 1990, *Sîret Ansiklopedisi*, çev. Komisyon, İnkılâb Yayınları, İstanbul, C. II, s. 624.
- Ahmed Mithat Efendi, 1329, *Tarihu Edyan*, neşreden: Ahmet Hamdi Akseki, İstanbul, C. I, s. 336.
- Akdemir, Salih, 1991, "Tarih Boyunca ve Kur'an'da Kadın", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 4, s. 263.
- Akman, Mustafa, *Sûnnet (Circumcision)*, http://www.mustafaakman.com/index_dosyalar/Page512.htm (13.12.2005).
- Akpınar, Ali, 2002, *Kur'an Coğrafyası*, Fecr Yayınları, Ankara, s. 288.
- Akpınar, Ali, 2004, *Kültür Dünyamızdaki Kur'an Motifleri*, Kitapkent, s. 316.
- Aktan, Hamdi, 2001, "Hz Peygamber Döneminde Kölelik Olgusu ve İnsan Özgürlüğüne İnsani Yaklaşım", *AÜİFD*, Sayı: 16, s. 59-79.
- Aktan, Hamdi, 1991, *Mukayeseli İslâm Miras Hukuku*, İşaret Yayınları, İstanbul, s. 318.
- Altıntaş, Ramazan, 1990, *Bütün Yönleriyle Cahiliye*, Ribat Yayınları, Konya, s. 150.
- el-Âlûsî, 1997/1417, *Ruhû'l-Meanî fî Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azim ve's-Sebü'l-Mesani*, Darü'l-Fıkr, Beyrut, C. II, s. 272.
- Ebü's-Sena Şehabeddin Mahmud b. Abdullah, [t.y.], *Bulugû'l-Ereb fî Ma'rifeti Ahvali'l-Arab*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, C. III, s. 468.
- el-Askalânî, İbn Hacer, 1978, *Fethû'l-Bârî bi Şerhi Sahihî'l-Buhârî*, Mektebetü'l-Külliyatî'l-Ezheriyye, Kahire, s. 254.
- Atay, Hüseyin, 1995, *Kur'an'a Göre Araştırmalar*, [y.y.], Ankara, s. 190.
- Ateş, Ali Osman, 1987, "Putlara Kurban Kesme ve Allah'tan Başkası Adına Kesilenlerden Yeme Konusunda Hz. Peygamberin Tutumu", *DEÜİFD*, C. IV, s. 363-402.
- 1996, *İslâm'a Göre Cahiliye ve Ehli Kitab Örf ve Âdetleri*, Beyan Yayınları, İstanbul, s. 544.
- Ateş, Süleyman, 1978, "Kur'an-ı Kerim'de Evlenme ve Boşanma", *AÜİFD*, C. XXIII, s. 221-286.
- 1990, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, C. I, s. 540.
- 1991, "İslâm'ın Kadına Getirdiği Haklar", *İslâmî Araştırmalar*, Cilt: 5, Sayı: 4, s. 320.

- Atik, Dilşat, 2001, *Eski Türklerde Kurban İnancı ve Uygulamaları*, Y. L. Tezi, EÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Atik, M. Kemal, 1997, "Ad Koyma" md., *İslâmî Kavramlar*, Sema Yazar, Gençlik Vakfı Yayınları, Komisyon, Ankara, s. 765.
- 2000, *İslâm ve Evrensellik*, t.y., Ankara, s. 155.
- 1997, "A'rabi" md., *İslâmî Kavramlar*, Sema Yazar, Gençlik Vakfı Yayınları, Komisyon, Ankara, s. 765.
- Aydın, M. Akif, 1995, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Basım Yayın Dağıtım, İstanbul, s. 250.
- el-Bağdâdî, Abdulkadir, 1988, *Hızanetü'l-Edeb ve Lübbü Lübbi Lisani'l-Arab*, nşr. Abdusselâm Hârûn, Kahire, C. II, s. 479.
- Baljon, J. M. S., 1994, *Kur'an Yorumunda Çağdaş Yönelimler*, Fecr Yayınları, İstanbul, s. 159.
- Barkan, Ömer Lütflî, 2001, *Kanunlar*, İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, s. 568.
- Barthold, Vasilij Vladimirovic, 1973, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, çev. M. Fuad Köprülü, TTK Yayınları, Ankara, s. 367.
- Bauman, Zygmunt, 1998, *Sosyolojik Düşünmek*, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, s. 265.
- Baydar, Ahmet, 1999, *Kur'an Açısından Korku ve Büyü*, Beyan Yayınları, İstanbul, s. 128.
- Bebel, August, 2003, *Hız Muhammed ve Arap-İslâm Kültür Dönemi*, çev. Veysel Atayman, Bordo Siyah Klasik Yayınlar, İstanbul, s. 182.
- el-Bedevisi, Abdurrahman, 1986, *Dirasatu'l-Musteşrikin havle Sıhhati's-Şi'ri'l-Cahili*, Beyrut, s. 239.
- el-Bekrî, Abdullah b. Abdülaziz b. Muhammed Ebu Ubeyd, 1951, *Mu'cemu Me'sta'cem min Esmâ'il-Bilad ve'l-Mevazi*, thk. Mustafa Sakka Ma'hadü'l-Huleyfi Li'l-Ebhas, Kahire, C. VI, s. 1107-1628.
- Belazürî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Cabir, 1959, *Ensabü'l-Eşraf*, thk. Muhammed Hamidullah, Darü'l-Ma'rife, Kahire, C. I, s. 722.
- el-Bennâ, Ahmed b. Abdurrahman b. Muhammed Saati, 1976, *Buluğ'ul-Emânî min Esrâr'il-Feth'ir-Rabbânî*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, C. XVII, s. 354.
- Berzahullah, Ahmed, 1992, *es-Siretü'n- Nebeviyye*, Riyad, s. 107.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, 1964, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, C. III, s. 1662.
- Bozkurt, Nebi, "Hitan", http://www.kuranikerim.com/islâm_ansiklopedisi/S/131.htm, (12.01.2006).
- 1997, *Hadiste Folklor Eğlence*, MÜ. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 190.
- Küçükkaşçı, M. Sabri. 2003, "Medine" md., *DİA.*, Ankara, C. XXVIII, s. 305-318.

- Brockelman, Carl, 1954, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, çev. Neş'et Çağatay, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara, C. I, s. 441.
- Buharî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, 1987, *Sahîh-i Buharî ve Tercemesi*, trc. Mehmed Sofuoğlu, Ötüken Neşriyat, İstanbul, C. I, s. 511.
- Buhl, 1970, "Medîne" md., *İA.*, MEB. Yay., C. VII, s. 459-471.
- Bulut, Ali, 2005, "Cahiliye Şiirinde Bazı Dinî Motifler", *OMÜİFD*, Sayı: 18-19, s. 216-232.
- Cabiri, Muhammed Abid, 1997, *İslâm'da Siyasal Akıl*, çev. Vecdi Akyüz, Kitabevi Yayınları, İstanbul, s. 746.
- el-Câhiz, Ebu Osman Amr b. Bahr b. Mahbub el-Kinani el-Leysi, 1969/1388, *Kitâbü'l- Hayavân*, thk. Abdüsselâm Muhammed Harun, Daru İhyai't-Tûrasi'l-Arabî, Beyrut, C. I, s. 425.
- Canan, İbrahim, 1993, *Namus Fîtnesi Mut'a*, Tımaş Yayınları, İstanbul, s. 67.
- Cebeci, Lütfullah, 1998, *Kur'an'a Göre Melek Cın Şeytan*, Şüle Yayınları, İstanbul, s. 405.
- el-Cessas, Ebu Bekr Ahmed b. Ali er-Razi, 1917, *Ahkâmü'l-Kur'an*, Matbaatü'l-Evkafî'l-İslâmiyye, [y.y.], C. I, s. 540.
- Cevad Ali, 1968, *el-Mufasssal fî Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, Darü'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut, C. I, s. 664.
- Cevdet Paşa, 1972, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, C. I, 1. kısım, s. 357.
- el-Cevziyye, İbn Kayyım, 1986, *Hükmül-İslâmi fî'l-Gına*, thk. Ebu Huzeyfe İbrahim b. Muhammed, Mektebetü's-Sahabe, Tanta, s. 63.
- Chelhod, Joseph, 1998, "Hicret Öncesi Mekke'de Kapitalizm", (Er, İzzet, *Din Sosyolojisi*, Akçağ Yayınları, Ankara, içinde), s. 131.
- Cilacı, Osman, 1980, *İlâhî Dinlerde Oruç Hac ve Kurban*, Akyol Neşriyat Matbaacılık, İzmir, s. 174.
- Coon, Carleton S., 1944, *Southern Arabia*, D.C. Smithsonian, Washington, s. 399.
- Corci Zeydan, 1328, *Medeniyet-i İslâmiye Tarihi*, trc. Zeki Megamez, Dersaadet, İkdâm Matbaası, C. I, s. 239.
- Çağatay, Neşet, 1982, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, AÜİF Yayınları, Ankara, s. 191.
- Çelik, Ali, 1995, *İslâm'ın Kabul veya Reddettiği Halk İnançları*, Beyan Yayınları, İstanbul, s. 350.
- Çelikkol, Yaşar, 2003, *İslâm Öncesi Mekke*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, s. 319.
- Çetin, M. Nihad, 1973, *Eski Arap Şiiri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, s. 106.

- Çobanoğlu, Özkul, 1999, *Halk Bilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, Ankara, s. 344.
- Çolak, Ali, 2000, *Kur'an ve Hadislere Göre Melek Kavramı*, İlahiyat Araştırma Yayınları, Ankara, s. 183.
- Ed-Dabbî, [t.y.], *Mufaddal el-Mufaddaliyyât*, nşr. Ahmed M. Şâkir vd., Kahire, s. 204-205, kaside no: 41.
- Dahlan, Ahmed b. Zeyni el-Mekki eş-Şafîi, [t.y.], *es-Siretü'n-Nebeviyye ve Asarü'l-Muhammediyye*, Darü'l-Ma'rife, Beyrut, C. I, s. 272.
- Dayf, Şevki, [t.y.], *Tarihü'l-Edebi'l-Arabî: el-Asrû'l-Cahili*, Darü'l-Maarif, Kahire, C. I, s. 436.
- Demirayak, Kenan, Savran, Ahmet, 1993, *Arap Edebiyatı Tarihi: Cahiliye Dönemi*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum, s. 135.
- Derveze, İzzet, 1988, *Kur'an Cevap Veriyor*, çev. Abdullah Baykal, Yöneliş Yayınları, İstanbul, s. 458.
- 1989, *Kur'an'a Göre Hz. Peygamber'in Hayatı*, çev. Mehmet Yolcu, İstanbul, C. I-II, s. 454-304.
- Donay, Süheyl, 1972, *Para Cezaları*, İstanbul.
- Draz, Abdullah, 2000, *Kur'an'a Giriş*, çev. Salih Akdemir, Kitabiyat Yayınları, Ankara, s. 142.
- Dumlu, Ömer, 1997, *Kur'an'ı Kerim'de Salah Meselesi*, DİB Yayınları, Ankara, s. 183.
- 1999, *Kur'an'da Bazı Kavramlar*, Anadolu Yayınları, İzmir, s. 303.
- Ebu Dâvud, 1992, *el-Kütübü's-Sitte ve Şüruhuha*, (Sünenu Ebi Dâvud), Çağrı Yayınları, İstanbul, C. IX, s. 851.
- Eliade, Mircae, 2003, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, çev. Ali Berktaş, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, C. III, s. 328.
- Elik, Hasan, 1994, *Mekke ile İlgili Ayetlerin Nüzul Sırasına Göre Tefsiri*, (yayınlanmamış), İstanbul, s. 154.
- Emin, Ahmed, 1976, *Fecrû'l-İslâm: İslâm'ın Doğuşu*, trc. Ahmet Serdaroğlu, Kılıç Kitabevi, Ankara, s. 431.
- el-Endelüsi, Abdullah, 1983, *Muc'emu ma İste'ceme*, Beyrut, C. IV, s. 1201.
- el-Endelüsi, Ebu Hayyan Esirüddin Muhammed Ebu Hayyan, 1995, *en-Nehrü'l-Mad mine'l-Bahrî'l-Muhit*, thk. Ömer Esad, Darü'l-Cil, Beyrut, C. I, s. 620.
- Enis İbrahim, [t.y.], *el-Mu'cemü'l-Vasit*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul, C. II., s. 1067.
- Erbay, Celâl, 1995, *İslâm Hukukunda Küçüklerin Himayesi*, Göytürk Matbaası, Bakü, s. 274.
- Esad, Mahmud, 1984, *İslâm Tarihi: Tarih-i Din-i İslâm*, Sadeleştiren: Ahmet Lütfi Kazancı ve Osman Kazancı, Marifet Yayınları, İstanbul.

- Farmer, C. H., "Gına" md. *İA.*, C. V, s. 322.
 "Müsiki" md., *İA.*, C. VIII.
- Fayda, Mustafa, "Cahiliye" md., *DİA.*, Ankara, C. VII, s. 17-19.
- Feyizli, Tahsin, 1993, *İslâm'da ve Diğer İnanç Sistemlerinde Oruç-Kurban*, MEB. Yayınları, İstanbul, s. 159.
- Firuzabadî, Ebû't-Tahr Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed, 1304, *Kamus Tercümesi*, trc. Mütercim Asım Efendi, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul, C. I, s. 1271.
- el-Gazzâlî, Ebu Hamid Huccetülislâm Muhammed b. Muhammed, 1974, *İhyau Ulum'd-Din*, trc. Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yayınevi, İstanbul, C. I-VI, s. 1056.
- Gökçe, Birsen, 2000, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1-2, Cilt: 3.
- Görgülü, Hasan Ali, 1999, "Cahiliye Devrinde Boşanma Çeşitleri ve İslâm'ın Boşanmada Örf İtibarı Etmesi", *SDÜİFD*, Isparta, Sayı: 6, s.111-126.
- el-Guindi, Fadwa Hijab, 1995, *The Oxford Encyclopedia of Modern İslamic World*, NewYork & Oxford, C. II, s. 108.
- Günaltay, Şemseddin, 1997, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, s. 152.
- Günay, Ünver, 2000, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul, s. 469.
- Gündüz, Şinasi, 1995, *Sâbüler: Son Gnostikler*, Vadi Yayınları, Ankara, s. 213.
- 1996, "Cahiliye Dönemi Arap Politeizmine Nebatilerin Etkileri", *Dinler Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, 08-09 Kasım, Ankara, s. 355-378.
- Halebî, Ebû'l-Ferec Nureddin Ali b. İbrahim b. Ahmed, [t.y.], *es-Siretü'l-Halebiyye*, Dar'ül- Maarif, Beyrut, C. I, s. 520.
- Hamidullah, Muhammed, 1962, *Hız. Peygamberin Savaşları*, çev. Nazire Erinc Yurter, İnkılâb Yayınevi, İstanbul, s. 142.
- 1966, *İslâm Peygamberi*, çev. M. Said Mutlu, İrfan Yayınevi, İstanbul, C. I-II, s. 655-1169.
- 1984, *İslâm Müesseselerine Giriş*, çev. İ. Süreyya Sırma, Bir Yayıncılık, İstanbul, 167 s.
- 1991, *Kur'an Tarihi*, çev. Mehmet Sait Mutlu, DİB. Yayınları, Ankara, s. 203.
- 1996, *İslâm'a Giriş*, trc. Cemal Aydın, Türkiye Diyanet Vakfı, s. 357.
- Hatipoğlu, Mehmed Said, 2005, *Hilafetin Kureyşliliği*, Kitabiyat Yayınları, Ankara, s. 134.
- Heykel, Muhammed Hüseyin, 1948, *Hazreti Muhammed Mustafa*, trc. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul, Ahmed Halid Kitabevi, s. 527.
- Heysemî, Ebû'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebi Bekr b. Süleyman, 1967, *Mecmaü'z-Zevaid ve Menbaü'l-Jevaid*, Dar'ül-Kıtabi'l-Arabî, Beyrut, C. I-II, 8344, s. 338.

- Hitti, Philip K., 1980, *İslâm Tarihi: Siyasi ve Kültürel*, trc. Salih Tuğ, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, C. I, s. 286.
- Hodgson, Marshall G. S., 1995, *İslâm'ın Serüveni: Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*, çev. İzzet Akyol, İz Yayınları, İstanbul, C. I, s. 499.
- Hourani, Albert, 2003, *Arap Halkları Tarihi*, çev. Yavuz Alogan, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 608.
- http://www.kelebek.org/fal_ve_kehanet.htm (05.01.2006).
- el-Husayn, Sayyid Matlub, 1986, *Evolution of Social Institutions in Islâm, During First Century of Hijrah*, Lahore, s. 342.
- Hüseyin, Taha, 2003, *Câhiliye Şiiri Üzerine*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, s. 199.
- Izutsu, Toshihiko, 1975, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, s. 231.
- İbn Abdırabbih, 2004, *Bedevî Arapların Özdeyiş ve Âdetleri*, çev. Erkan Avcı, Bordo Siyah Klasik Yayınlar, İstanbul, s. 178.
- İbn Habib, Ebu Ca'fer İbn Habib Muhammed b. Habib b. Ümeyye Bağdâdî Haşimî Muhammed, [t.y.], *el-Muhabber*, thk. Ilse Lichtenstadter, Beyrut Dar'ül-Afaki'l-Cedide, C. VIII, s. 752.
- İbn Haldun, 1988, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, C. I, s. 684.
- İbn Hişam, Ebu Muhammed Cemaleddin Abdülmelik, 1971, *Hazreti Muhammed'in Hayatı*, trc. İzzet Hasan, Neşet Çağatay, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara, C. I, s. 270.
- 1985, *Siret-i İbn Hişam: İslâm Tarihi*, trc. Hasan Ege, Kahraman Yayınları, İstanbul, C. I, s. 613.
- İbn İshak, Yesâr Muhammed, 1981, *Siretü İbn İshak el-Müsemmâtü bi Kitâbi'l- Mübtedei ve'l-Meb'asi ve'l-Megazi*, thk. ve ta'lik: Muhammed Hamidullah, Konya, s. 395.
- İbn Kelbi, Ebü'l-Münzir İbnü's-Saib Hişam b. Muhammed b. Saib, 1969, *Putlar kitabı=Kitabü'l-esnam*, trc. Beyza Düşüngen, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara, s. 102, 39.
- İbn Kesir, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer, 1993, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri, Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azım*, trc. Bekir Karlığa, Bedreddin Çetiner, Çağrı Yayınları, İstanbul, C. I, s. 599.
- İbn Mâce, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebei el-Kazvinî, 1982, *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*, trc. Haydar Hatipoğlu, Kahraman Yayınları, İstanbul, C. I, s. 622.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem, 1968, *Lisânu'l-Arab*, ed-Daru's-Sadîr, Beyrut, C. XV, s. 495.
- İbn Mukbil, Temim İbn Ubeyd, 1967, *Divanı İbn Mukbil*, thk. Ahmet İhsan Türek, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Erzurum, s. 193.

- İbn Sa'd, Ebu Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zühri, 1989, *es-Siretû'n- Nebeviyye mine't-Tabakati'l-Kübra li-İbn Sa'd, ez-Zehra li'l-İlami'l-Arabî*, Kahire, C. I, s. 511.
- İbnu'l-Esir, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Abdilkerim, 1385/1965, *el-Kâmil Fî't- Târih*, Beyrut. C. III, s. 537.
- İmrul Kays, 1989, *Muallâkat*, çev. Şerafettin Yaltkaya, MEB. Yayınları, İstanbul, s. 212.
- İnan, Abdulkadir, 1987, *Makaleler ve İncelemeler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, s. 712.
- el-İsfahânî, Ali b. Hüseyin b. Muhammed Ebû'l-Ferec, 1986, *el-E-ğânî*, şrh. Abdülemir Ali Mühenna, Darû'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, C. I s. 405.
- Jeffery, Arthur, 1958, *İslâm, Muhammed and His Religion*, s. 85.
- Kal'aci, Muhammed Ravvâs, 1998, *Dirâse Tahliliyye li-Şahsiyyeti'r-Resul Muhammed (sav)*, C. I, s. 371.
- Kapar, M. Ali, 1993, *Hız. Muhamed'in Müşriklerle Münasebetleri*, Esra Yayınları, İstanbul, s. 281.
- Karaman, Hayrettin, 1996, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, Nesil Yayınları, İstanbul, C. II, s. 535.
- Karaman, Hayrettin, *Hırsızlık Cezâsı*, <http://www.hayrettinkaraman.net/yazi/hayat/0133.htm> (13.01.2006).
- Kazancı, Ahmet Lütfî, 1997, *Peygamber Efendimizin Hitabeti*, Marifet Yayınları, İstanbul, s. 307 s.
- Kılıç, Mustafa, 1989, "İslâm Kültür Tarihinde Musiki: Başlangıçtan Emeviler Sonuna Kadar", *AÜİFD*, C. XXXI, 40. Yıl Özel Sayısı, Ankara, s. 399-451.
- Kitabı Mukaddes: Eski ve Yeni Ahit*, 1995, Ohan Matbaacılık, İstanbul, s. 902.
- Konyalı, Mehmed Vehbi, 1977, *Hulâsatü'l-Beyan fî Tefsiri'l-Kur'an*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, C. VII, s. 2712.
- Köksal, M. Asım, 1981, *İslâmiyet ve Hz. Muhammed (Mekke Devri)*, Şamil Yayınevi, İstanbul, C. II, 448 s., C. XI, s. 504.
- Köksoy, Mümin, 2003, *Nuh Tufanı ve Sümerlerin Kökeni*, Yeni Avrasya Yayınları, Ankara, s. 244.
- Köse, Saffet, 1999, "Cahiliye Arap Toplumunda Kocaların Hanımlarına Yaptıkları Bazı Haksızlıklar ve İslâm'ın Getirdiği Hukûkî Düzenlemeler", *Mehir Dergisi*, Konya, Sayı: 3, s. 8-12.
- Kurt, Abdurrahman, 2001, "Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yönden İslâm Öncesi Mekke Toplumu", *UÜİFD*, Cilt: 10, Sayı: 2.
- el-Kurtubî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr, 1967, *el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kur'an*, tsh. Ahmed Abdülalim Berduni, Darû'l-Kitabî'l-Arabî, Kahire, C. I-II, 434, s. 327.
- Kutub, Seyyid, 1997, *Kur'an'da Edebî Tasvir*, çev. Kamil M. Çetiner, Arslan Yayınları, İstanbul, s. 354.

- Lewis, Bernard, 2003, *Tarihte Araplar*, çev. Hakkı Dursun Yıldız, Anka Yayınları, İstanbul, s. 271.
- Lings, Martin, 1993, *Hız Muhammed'in Hayatı*, çev. Nazife Şişman, İz Yayıncılık, İstanbul, s. 584.
- Macdonald, D. B., 1970, "Melaïke" md., *İA.*, MEB. Yayınları, İstanbul, C. VII, s. 661-664.
- Mansur, Ali Nasif, 1961, *et-Tacû'l-Camî' li'l-Usul fî Ehadisi'r-Resul*, Darü'l-Kitabî'l- Arabî, Kahire, C. III, s. 432.
- el-Mes'udî, el-Huseyn b. Ali, [t.y.], *Murûcu'z-Zeheb*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Beyrut, 155 s.
- Mevlâna, Celaleddin Rumi, 1974, *Mesnevi*, trc. Veled Çelebi İzbudak, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, C. II, s. 334.
- el-Meydanî, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ahmed, 1978, *Mecmual'l-Emsal*, nşr. Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim, Mısır, C. III, (1-4), s. 373.
- el-Mubârefurî, Safiyyurahman, 1980, *er-Rahiku'l-Mahtum*, Mekke.
- "Nazarın Bilimsel Yönü", 1983, *Yankı Dergisi*, 5-30 Haziran, Sayı: 635, s. 52.
- en-Nedvi, Ebu'l-Hasan Ali el-Haseni, 1981, *es-Siretü'n-Nebeviye*, çev. Osman Kesioğlu, Konya, s. 351.
- Ebu'l-Hasan Ali el-Haseni, 1986, *Müslümanların Çöküşüyle Dünya Neler Kaybetti*, İstanbul, s. 321.
- Nergiz Residova, 2004, "Krakovski'nin Kur'an Tercümesi", haz. M. Kemal Atik, *KSÜİFD*, Yıl: 2, Sayı: 3, Kahramanmaraş, s.135-143.
- Olgun, Tahir Mevlevi, 1963, *Müslümanlıkta İbadet Tarihi*, nşr. Abdullah Işıklar, Bilmen Yayınevi, İstanbul, s. 248.
- Örnek, Sedat Veyis, 1977, *Türk Halkbilimi*, İş Bankası Yayınları, Ankara, s. 262.
- Özer, Mehmet, 2003, "Kur'an Kıssaları Üzerine Bir Değini", *İktibas Dergisi*, Yıl: 22, Sayı: 291.
- Özkan, Ali Rafet, 2004, "İslâm'ın Ortaya Çıktığı Dönemlerde Arap Yarımadası'nda Diğer Dinlerin Durumu", *Dinler Tarihi Araştırmaları IV*, Ankara, s. 19-33.
- Öztürk, Yaşar Nuri, 1995, *Kur'an'daki İslâm*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul, s. 735.
- 2000, *İslâm Nasıl Yozlaştırıldı: (vahyin dininden sapmalar harafeler bidatlar)*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul, s. 675.
- Pak, Zekeriya, 2001, "Cahiliye Araplarındaki Allah İnancının, Kur'an'dan Hareketle Tespitiyle İlgili Bazı Hususlar (Cahiliye Araplarındaki Allah İnancının Kur'ani Boyutu)", *CÜİFD*, Sivas, Cilt: V, Sayı: 1, s. 311-330.
- 2005, "Kur'an'ın Tarihselliği ve İbadetlerde Tarihsellik", *Dini Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 22, s.105-122.
- Pakalın, Mehmet Zeki, 1971, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, C. I, s. 870.

- Pazarbaşı, Erdoğan, 1996, *İslâm Medeniyeti*, s.177. Pınar Yayınları, İstanbul, s. 405.
- Pazarlı, Osman, 1982, *Din psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, s. 270.
- Er-Rafîl, Mustafa Sadık, 1974, *Tarihü adabî'l-arab*, Darû'l-Kitabî'l-Arabî, Beyrut, C. I, s. 432.
- Er-Razî, Ebu Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin, 1988, *Tefsir-i Kebir: Mefatihü'l-Gayb*, çev. Suad Yıldırım [ve öte.], Akçağ Yayınları, Ankara, C. I, s. 495.
- Rıza, Muhammed Reşid, 1954, *Tefsirü'l-Kur'anî'l-Hakîm*, Darû'l-Menar, [y.y.] C. XII.
- Rodinson, Maxime, 1994, *Hazreti Muhamed*, çev. Atilla Tokatlı, Sosyal Yayınlar, İstanbul, s. 162.
- es-Sadr, Muhammed Bağır, 1987, *Kur'an Okulu*, çev. Mehmet Yolcu, Bir Yayıncılık, İstanbul, s. 231.
- Samuel, N. Kramer, 1990, *Tarih Sumer'de Başlar*, çev. Muazzez İlmiye Çığ, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 255.
- Sarıcı, Murat, 1996, *Cahiliye Nikâhı Mut'a ve Diğer Cahiliye Nikâhları*, *SDÜİFD*, Isparta, s. 41-73.
- 2002, *İslâm Öncesi Dönem Cahiliye Kültürü*, Fakülte Kitabevi, Isparta, s. 310.
- Sançam, İbrahim, 2003, *H. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, DİB. Yayınları, Ankara, s. 436.
- Sankaya, H. E., Birgil, S., Cümbüşel, C., 1978, *Telepati*, Yeni Yayınevi, İstanbul, s. 40.
- Savaş, Rıza, 1992, *Hazreti Muhammed (sav) Devrinde Kadın*, Ravza Yayınları, İstanbul, s. 283.
- Shaikh, N. M., 1990, *İslâm Toplumunda Kadın*, çev. Ali Zengin, Fikir Yayınları, İstanbul, s. 174.
- Sıddikî, Mazharuddin, 1982, *Kur'an'da Tarih Kavramı*, çev. Süleyman Kalkan, Pınar Yayınları, İstanbul, s. 230.
- Soysaldı, H. Mehmet, 1997, *Kur'an ve Sünnet Işığında İbadet Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Elazığ Şubesi, Elazığ, s. 368.
- Sönmezsoy, Selahattin, 1998, *Kur'an ve Oryantalistler*, Fecr Yayınevi, Ankara, s. 335.
- es-Suyuti, İmam Celeddin, 1987, *el-İtkan fî Ulumi'l-Kur'an*, çev. Sakıp Yıldız, H. Avni Çelik, Hikmet Neşriyat, İstanbul, C. I-II, s. 562-600.
- Şekerci, Osman, 1996, *İslâm'da Resim ve Heykel*, Nun Yayıncılık, İstanbul, s. 158.
- Şentürk, Hâbil, [t.y.], *Psikoloji Açısından Hz. Peygamberin İbadet Hayatı*, Bahar Yayınevi, İstanbul, s. 138.
- Şevkanî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlanî, 1971, *Neylû'l-Evtar Şerhi Munteka'l-Ahbar*, thk. Mustafa el-Babî el-Halebî, Kahire, C. I-II, s. 378-398.

- Sibli, İmam, 2003, *Peygamberimizin Risalet ve Şahsiyeti*, çev. Ahmet Karataş, Yeni Dünya Yayınları, İstanbul, s. 423.
- Sibli, Mevlâna, 1928, *Asr-ı Saadet (İslâm Tarihi)*, çev. Ö. Rıza Doğrul, Amidi Matbaası, İstanbul, C. 1, s. 559.
- Şükri, Mahmud, 1985, *Buluğu'l-Edeb*, Yaltkaya, Şerafeddin, Yedi Askı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, s. 209.
- Taberâni, Ebü'l-Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyyub el-Lahmî, 1985, *el-Mu'cemu'l- Vasid*, thk. Mahmud b. Ahmed Tahhan, Mektebetü'l-Maarif, Riyad, C. I, s. 536.
- 1996, *Mu'cemü's-Sagir*, terceme ve şerh thk. İsmail Mutlu, Mutlu Yayıncılık, İstanbul, C. I, s. 656.
- et-Taberî, Ebu Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid, 1373, *Câmiu'l-Beyan an Te'vili Âyâtî'l-Kur'an*, Mısır, Matbaa-i Mustafa el-Balı, C. VI, s. 348.
- 1962, *Tarih et-Taberî*, Darü'l- Maarif, Mısır, C. III, s. 632.
- 1965, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, trc. Ahmet Temir, Zakir Kadiri Ugan, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, C. I, s. 447.
- 1996, *Taberî Tefsiri*, trc. Kerim Aytekin, Hasan Karakaya, Hisar Yayınevi, İstanbul, C. I, s. 568.
- 1404, *Tehzibu'l-Asar*, el-kısmul evvel, thk. Dr. Nasır bin Sad er-Reşid, Mekke, C. I, s. 315.
- Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî, [t.y.], *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, trc. Osman Zeki Mollamehmetoğlu, Yunus Emre Yayınları, İstanbul, C. I, s. 471.
- Türk Ansiklopedisi*, 1976, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, C. XXVI, s. 512.
- Uğur, Mücteba, 1980, *Hicri Birinci Asırda İslâm Toplumu*, Çağrı Yayınları, İstanbul, s. 168.
- 1994, "Asr-ı Saadette Sosyal Hayat", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*, Komisyon, İstanbul, C. I, s. 195.
- Uludağ, Süleyman, "Ağıt" md., *DİA.*, C. I, s. 470.
- Umerî, Ekrem Ziya, 1992, *Medine Toplumu*, çev. Nurettin Yıldız, Risale Yayınları, İstanbul, s. 294.
- Üçok, Bahriye, 1983, *İslâm Tarihi: Emevîler-Abbasiler*, MEB. Yayınları, Ankara, s. 227.
- Ülkütaşır, M. Şakir, 1973, *Cumhuriyetle Birlikte Türkiye'de Folklor ve Etnografya Çalışmaları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 103.
- Ünal, Ali, 1986, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, Beyan Yayınları, İstanbul, s. 592.
- Vahidi, Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisaburi, 1997, *Esbab-ı Nüzul: Kur'an-ı Kerim'in İniş Sebepleri*, trc. Kemal Besyuni Zaglul; trc. Necati Tetik, İhtar Yayıncılık, Erzurum, s. 400.

- Vidyarthi, A. H. Ali U., 1994, *Zerdüş, Hindu, Budist: Doğu Kutsal Metinlerinde Hz. Muhammed*, çev. Kemal Karataş, Beyan Yayınları, İstanbul, s. 167.
- Voll, J. O., 1991, *İslâm: Süreklilik ve Değişim*, çev. Cemil Aydın, Cengiz Şişman, Mehmet Demirhan, Yöneliş Yayınları, İstanbul, s. 320.
- Watt, Montgomery, 1986, *H. Muhammed Mekke'de*, çev. M. Ramî Ayas, Azmi Yüksel, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, s. 202.
- 1988, *H. Muhammed'in Mekke'si*, çev. Mehmet Akif Ersin, Bilgi Vakfı Yayınları, Ankara, s. 191.
- 1998, *Kur'an'a Giriş*, çev. Süleyman Kalkan, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, s. 271.
- Weber, Max, 2000, *Şehir: Modern Kentin Oluşumu*, Editör: Martindale Don ve Gertrud Neuwrth, çev. Musa Ceylan, Bakış Yayınları, İstanbul, s. 275.
- Wensick, A. J., 1970, "Mevlâ" ve "Hitan" md., *İA.*, MEB Yayınları, İstanbul, C. VIII, s. 163-164.
- 1970, "İhram" md., *İA.*, MEB Yayınları, İstanbul, C. VII, s. 942-943.
- Yalvaç, Kadriye, Tosun, Mebrure, 2002, *Sümer, Babil, Assur Kanunları ve Anvnl- Şaduqua Fermanı*, TDK. Yayınları, Ankara, s. 641.
- Yaşar, Ahmet, "Kaynaklara Göre Sünnet Olmak", *DEÜİFD*, C. IV, s. 419-431.
- Yavuz, Yunus Vehbi, 1986, *Başlangıçtan Günümüze Cuma Namazı*, Bursa, İlim Ve Kültür Yayınları, Bursa, s. 115.
- Yazır, Muhammed Hamdi, 1935, *Hak Dini Kur'an Dili: Yeni Mealli Türkçe Tefsir*, Diyanet İşleri Reisliği, İstanbul, C. I, s. 1009.
- Zebidi, Zeyneddin Ahmed b. Ahmed b. Abdüllatif, 1973, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecridi Sarih Tercemesi*, çev. Kamîl Miras ve Ahmed Naim, Türk Tarih Kurumu, Ankara, C. IX, s. 674.
- Zekkar, Süheyl, 1991, *Tarihü'l-Arab ve'l-İslâm: münzû ma kab-le'l-İslâm ve hatte'l- karni's-sabi' li'l-hicre*, Camiatu Dimaşk, Dimaşk, s. 518.
- Zeydan, Corci, 1974, *Medeniyet-i İslâmiye Tarihi*, çev. Zekî Megamiz, Üçdal Neşriyat, İstanbul, C. VI, s. 416.
- ez-Zeylai, 1357/1938, *Nasbu'r-Raye*, 2. baskı, Kahire, C. I, s. 297.

Fatih DUMAN

İslâmiyet Öncesi Arap Folkloru ve Kur'an

Kur'an alanında araştırma yapmak isteyenler, onu anlayabilmek için gönderildiği toplumun dinî, kültürel, folklorik ve hukukî yapısını çok iyi bilmek durumundadır. Bu nedenle İslâm öncesi Arap toplumunun folklorik yapısını, örf ve âdetlerini, bunların Kur'an içerisinde ne kadar yer aldığını araştırmaya çalıştık. Çalışmamızda İslâm öncesi dönemle ilgili bilgilere, genellikle İslâmî kaynaklardan, tefsirlerden ve bazı Batılı müsteşriklerin eserlerinden faydalanarak ulaştık. Çalışmalarımız neticesinde ulaştığımız sonuç ise; Kur'an'da uyulması emredilen dinî, hukukî ve sosyal birçok konu İslâm öncesi Arap toplumu tarafından bilinen ve uygulanan hükümlerdir. Ancak bunlar birtakım şirk unsurlarıyla, haksızlıklarla ve zulümle anlamsız hale getirilmiştir. Kur'an getirdikleriyle Arapların inanç hayatını şirk unsurlarından arındırmış, sosyal hayatına denge getirmiş, hukukî alanda da adaleti sağlamıştır. Bu çalışmamızın İslâm öncesi dönemin folklorik yapısını ortaya koyması ve Kur'an'ın bu konulardaki tavrının ne olduğunun bilinmesi açısından önemli olduğu kanaatindeyiz.

